

Državnost i anarhija

Borba dviju stranaka u Međunarodnom radničkom društvu

Mihail Bakunjin

1873.

Međunarodno radničko društvo, tek što se pojavilo prije devet godina, već je stiglo domoći se takva utjecaja na praktički razvoj ekonomskih, socijalnih i političkih pitanja u cijeloj Evropi da mu više ni jedan publicist i ni jedan državnik ne može uskratiti najozbiljniju, a često i najzabrinutiju pozornost. Službeni, poluslužbeni te uopće buržoaski svijet, svijet sretnih izrabljivača fizičkog rada gleda ga s onom unutarnjom zebnjom koja se osjeća prilikom približavanja još nepoznate i premalo jasne, ali već i te kako prijetće opasnosti, kao neman koja će zasigurno progutati sav društveni, državno-ekonomski poredak ne bude li nizom energičnih mjera, istodobno provedenih u svim evropskim zemljama, zadan smrtonosan udarac njegovim brzim uspjesima.

Poznato je da su mjere protiv Internacionale, nakon posljednjeg rata koji je skršio prevlast državotvorne Francuske u Evropi i nadomjestio je još morskijom i pogubnijom prevlašću državotvornog pangermanizma, postale omiljela tema na međuvladinim pregovorima. I to je posve prirodno. Države, u samoj svojoj biti uzajamno suprotstavljene i krajnje nepomirljive, nisu mogle i ne mogu naći drugo polje zbližavanja od složnog porobljavanja narodnih masa, što je zajednički temelj i cilj njihova postojanja. Knez Bismarck bio je i ostat će, naravno, glavni začetnik i pokretač te nove svete alijanse. Ali nije on prvi izašao na scenu sa svojim prijedlozima. Prepustio je sumnjivu čast takve inicijative poniženoj vladi francuske države koja je upravo od njega pretrpjela poraz.

Ministar vanjskih poslova pseudonarodne vlade, taj izdajica republike, ali zato vjerni drug i zaštitnik jezuitskog reda, čovjek koji vjeruje u boga, ali prezire čovječanstvo i biva sa svoje strane preziran od svih poštenih pobornika narodne stvari, vajni retoričar Jules Favre, kome možda jedino g. Gambetta može preoteti čast da služi kao prototip svim advokatima, radosno je prihvatio ulogu okorjela klevetnika i potkazivača. Među članovima vlade takvozvane »narodne obrane« bio je, nedvojbeno, jedan od onih što su pripomogli da se razoruža narodna obrana i izvrši očito izdajnička predaja Pariza u ruke bahatoga, drskog i nemilosrdnog pobjednika. Knez ga je Bismarck povukao za nos i ismijao pred očima cijela svijeta. I tako je – uzoholivši se, kako je izgledalo, dvostrukom sramotom, i svojom vlastitom, i sramotom Francuske koju je izdao, a možda i prodao, te nošen istodobno željom da osramoćen ugodi velikom kancelaru pobjednička njemačke imperije i dubokom mržnjom prema proletarijatu uopće, a pogotovu prema pariškom radništvu – g. Jules Favre formalno potkazao Internacionalu članovi koje, stojeći u Francuskoj na čelu radničkih masa, pokušase izazvati općenarodni ustanak i protiv njemačkih osvajača i protiv domaćih izrabljivača, vlastodržaca i izdajica. Strahovit je to zločin zbog kojega je službena ili buržoaska Francuska morala egzemplarno kazniti narodnu Francusku!

Tako se dogodilo da je već drugog dana nakon grozna i sramotna poraza prva izgovorena riječ francuske države bila riječ najodvratnije reakcije.

Tko nije čitao glasovitu okružnicu Julesa Favrea u kojoj gruba laž i još grublje neznanje zaostaju samo za nemoćnim i divljim bijesom republikanca-renegata? To je očajnički vapaj ne samo jednoga čovjeka već cijele buržoaske civilizacije koja je iscrpla sve na svijetu pa je osuđena na smrt u svojoj krajnjoj onemoćalosti. Osjećajući da joj se približuje neumitan kraj, ona se u pakosnom očaju maša za sve samo da produži svoje zloćudno postojanje pozivajući u pomoć sve idole prošlosti što ih je nekad srušila sama – i boga, i crkvu, i papu i patrijarhalna prava te, prije svega, kao najpouzdanije sredstvo spasenja, policijsko tutorstvo i vojnu diktaturu pa bila ona čak i pruska, samo nek štiti »poštene ljude« od strašne oluje socijalne revolucije.

Okružnica g. Julesa Favrea naišla je na odjek i – gdje, što mislite? – u Španjolskoj! G. Sagasti, kratkotrajnom ministru kratkotrajnoga španjolskog kralja Amadea također se prohtjelo ugodi ti knezu Bismarcku i steći besmrtno ime. I on je krenuo u križarski rat protiv Internacionale i

ne zadovoljavajući se nemoćnim i jalovim mjerama što su pobudile samo veoma uvredljiv podsmijeh španjolskog proletarijata, također je napisao kičenu diplomatsku Okružnicu zbog koje je, međutim, uz nedvojbeno odobravanje kneza Bismarcka i njegova adjunkta Julesa Favrea, dobio po glavi od opreznije i neslobodnije britanske vlade pa je i pao koji mjesec iza toga.

Čini se, uostalom, da je Okružnica g. Sagaste, premda je govorila u ime Španjolske, bila zamišljena, ako nije bila sastavljena, u Italiji pod neposrednim rukovodstvom nadasve iskusna kralja Viktora Emanuela, sretna oca nesretna Amadea.

U Italiji je Internacionala bila izložena proganjanjima triju raznih strana. Prokleo ju je, prvo, kako je valjalo i očekivati, sam papa. Učinio je to na najoriginalniji način izmiješavši u jednom općem prokletstvu sve članove Internacionale s frank-masonima, jakobincima, racionalistima, deistima i liberalnim katolicima. Prema definiciji sv. oca tom odbačenom društvu pripada svatko tko se ne pokorava slijepo njegovim bogom nadahnutim erupcijama rječitosti. Jednako je tako prije dvadeset šest godina jedan pruski general objašnjavao komunizam: »Znate li vi« – govorio je svojim vojnicima – »sto znači biti komunist? To znači misliti i postupati suprotno najvišoj misli i volji njegova veličanstva kralja«.

Ali nije samo rimski katolički papa bacio prokletstvo na međunarodno radničko društvo. Glasoviti revolucionar Giuseppe Mazzini, koji je u Rusiji daleko poznatiji kao talijanski rodoljub, urotnik i agitator nego kao metafizičar-deist i utemeljitelj nove crkve u Italiji; da, sam je Mazzini godine 1871, drugog dana poslije poraza Pariške komune, u onaj isti čas kad su zvjerski izvršitelji zvjerskih versajskih dekreta strijeljali na tisuće razoružanih komunara, našao za shodno da pridruži rimokatoličkoj anatemi i državnom policijskoj hajki i svoje, tobože rodoljubivo i revolucionarno, a uistinu posvema buržoasko i ujedno bogoslovsko prokletstvo. Uzdao se kako će jedna njegova riječ biti dovoljna da ubije u Italiji sve simpatije za Parišku komunu i uguši u zametku tek stvorene međunarodne sekcije. Ispalo je posve suprotno: ništa nije tako pridonijelo jačanju tih simpatija i širenju međunarodnih sekcija kao njegovo gromoglasno i svečano prokletstvo.

Talijanska vlada, neprijateljski raspoložena prema papi, ali još više prema Mazziniju, nije sa svoje strane spavala. Ispočetka nije shvatila opasnost što joj je prijetila od Internacionale koja je sve više jačala ne samo u gradovima nego i u talijanskim selima. Mislila je kako će novo društvo biti tek protuteža uspjesima Mazzinijeve buržoasko-republikanske propagande, i u tom se pogledu nije prevarila; no uskoro se uvjerila da je propovijedanje načela socijalne revolucije među vatrenim stanovništvom, koje je sama dovela do krajnjih granica bijede i obespravljenosti, za nju opasnije od svih Mazzinijevih političkih agitacija i akcija. Smrt velikoga talijanskog rodoljuba, koja je nastupila uskoro poslije njegova ljutita istupa protiv Pariške komune i protiv Internacionale, sasvim je s te strane umirila talijansku vladu. Od obezglavljene stranke mazzinista nije joj više prijetila ni najmanja opasnost. U njoj je započeo već primjetan proces raspadanja, a kako su njezina načela i ciljevi, pa i cjelokupan ustroj, čisto buržoaski, ona pokazuje neprijeporne znakove iste one malaksalosti koja je danas obuzela svaku buržoasku nakanu.

Drugo je propaganda i organizacija Internacionale u Italiji. Ona se obraća izravno i isključivo radništvu koje u Italiji, kao i u drugim evropskim zemljama sažima u sebi cjelokupan život, snagu i budućnost suvremenog društva. Iz buržoaskog svijeta priključuju joj se tek oni malobrojni ljudi što su iz dna duše zamrzili današnji poredak, poredak politički, ekonomski i socijalni, što su okrenuli leđa klasi koja ih je rodila i potpuno se predali narodnoj stvari. Takvih je ljudi malo, ali su zato dragocjeni, razumije se samo onda kad su, omrznuvši općeburžoasku težnju za vladavinom, zatamili u sebi i posljednje ostatke slavohleplja; u tom su slučaju, ponavljam, odista dragocjeni. Narod im daje život, elementarnu snagu i čvrsto tlo, a oni mu zauzvrat pružaju znanje, naviku za

apstraktno i za uopćavanja te umijeće stvaranja organizacija i saveza koji će pak sa svoje strane stvoriti onu svjesnu borbenu snagu bez koje je nezamisliva pobjeda.

U Italiji, kao i u Rusiji, našao se priličan broj takvih mladih ljudi, neusporedivo veći nego u bilo kojoj drugoj zemlji. Ali što je još neusporedivo važnije, u Italiji postoji mnogobrojan, po prirodi izvanredno nadaren, ali pretežno nepismen i posvemašnje siromašan proletarijat, koji se sastoji od dva-tri milijuna gradskih i tvorničkih radnika i sitnih obrtnika i oko dvadeset milijuna seljaka bezzemljaša. Kako je već prethodno bilo rečeno, sva je ta bezbrojna masa ljudi dovedena pod tlačiteljskom i lopovskom upravom viših klasa i pod liberalnim žezlom kralja-osloboditelja i prikupljača talijanske zemlje u tako očajno stanje da i sami pobornici i zainteresirani dionici te uprave počinju priznavati i glasno govoriti, kako u parlamentu, tako i u službenom novinstvu, da se dalje po tom putu ne može ići i da je nužno učiniti nešto za narod kako bi se izbjegao sverazorni narodni pogrom.

Da, možda nigdje nije toliko blizu socijalna revolucija kao u Italiji, nigdje, ne izuzimajući čak ni Španjolsku, unatoč tome što u Španjolskoj već postoji priznata revolucija, a u Italiji je očito sve mirno. U Italiji cijeli narod očekuje socijalni preokret i svjesno prema njemu teži. Lako je zamisliti kako je dosad talijanski proletarijat široko, kako je iskreno i kako je plameno prihvatio i prihvaća program Internacionale. U Italiji nema, kao u mnogim drugim evropskim zemljama, posebna radničkog sloja, dijelom već povlaštenog zahvaljujući pristojnoj zaradi i ponosnog čak na neki način na svoje književno obrazovanje i toliko prožetog buržoaskim klicama, težnjama i ohološću da se radnički puk koji mu pripada razlikuje od buržoaskog samo po položaju, a nipošto ne po svojem usmjerenju. Pogotovu je mnogo takvih radnika u Njemačkoj i u Švicarskoj; u Italiji ih je pak, naprotiv, veoma malo, tako malo da se gube u masi bez i najmanjeg traga i utjecaja. U Italiji prevladava sirotinjski proletarijat o kojem se gospoda Marx i Engels, a za njima i sva škola njemačkih socijalnih demokrata izjašnjavaju s najdubljim prezirom, ali zaludu, jer se u njemu i jedino u njemu, nipošto ne u ranije spomenutom buržoaskom sloju radništva, kriju sav razbor i sva snaga buduće socijalne revolucije.

O tome ćemo poslije govoriti opširnije, sada se pak ograničimo na izvođenje slijedećeg zaključka: upravo zbog te odlučne prevage siromašnog proletarijata u Italiji, propaganda je i organizacija međunarodnoga radničkog društva u toj zemlji poprimila najžešći i uistinu narodni značaj; i upravo je zbog toga, ne svodeći se samo na gradove, ona smjesta obuhvatila i seosko stanovništvo.

Talijanska je vlada sada potpuno svjesna opasnosti koja joj prijete od tog pokreta i svim snagama, ali uzalud, ga nastoji ugušiti. Ona ne objavljuje gromoglasne, rječite okružnice već djeluje, kako i dolikuje policijskoj vlasti, potajice, guši bez objašnjenja, bez vike. Usprkos svim zakonima zatvara, jedno za drugim, sva radnička društva, osim onih počasni članovi kojih su nasljedni prinčevi, ministri, prefekti i uopće uvaženi i ugledni ljudi. Sva druga radnička društva nemilosrdno progoni, plijeni njihove spise, njihov novac, a njihove članove drži bez suda i čak bez istrage duge mjesece u svojim prljavim tamnicama.

Nema dvojbe da se u tim postupcima talijanska vlada nije rukovodila samo svojom vlastitom mudrošću nego i savjetima i uputama velikoga njemačkog kancelara, kao što se i prije poslušno pokoravala naredbama Napoleona III. Talijanska država nalazi se u tom neobičnom položaju da bi po broju stanovnika i po veličini svojih zemalja morala biti ubrojena u velike sile, a po svojoj stvarnoj snazi, opustošena, trulo organizirana i, unatoč svim naporima, odviše loše disciplinirana, k tome i omražena u narodnim masama pa čak i u krugovima sitne buržoazije, ona jedva da se može smatrati državom druge veličine. Zato joj je potreban pokrovitelj, tj. naredboda-

vac izvan Italije, i svatko će ocijeniti prirodnim što je poslije pada Napoleona III knez Bismarck zauzeo mjesto *prijeko potrebna saveznika* te monarhije, stvorene pijemontskom intrigom na tlu pripremljenom rodoljubnim naporima i podvizima Mazzinija i Garibaldija.

Uostalom ruka velikog kancelara pangermanske imperije osjeća se sada u cijeloj Evropi, osim možda u Engleskoj, koja ipak ne bez uznemirenosti gleda na ovu novonastalu velesilu, i u Španjolskoj, koju štiti od reakcionarnoga njemačkog utjecaja, barem u prvo vrijeme, njezina revolucija i njezin geografski položaj. Utjecaj nove imperije objašnjava se zapanjujućim trijumfom izvojevanim nad Francuskom; svatko shvaća da ona po svom položaju, po golemim sredstvima koja je osvojila, i po svojoj unutrašnjoj organizaciji zauzima danas jamačno prvo mjesto među evropskim velikim silama i svakoj od njih može dati da osjeti njezinu prevlast; a da taj utjecaj zacijelo mora biti reakcionaran, ne može biti ni najmanje dvojbe.

Njemačka, ujedinjena u svom današnjem obliku genijalnim i rodoljubivim lopovlukom¹ kneza Bismarcka i oslonjena, s jedne strane na primjernu organizaciju i disciplinu svoje vojske, spremne da uguši i pokolje sve na svijetu i izvrši svakojake unutrašnje i vanjske zločine na prvi mig svoga kralja i cara, a s druge na podaničko rodoljublje, na bezgraničnu nacionalnu častoljubivost i na onu iskonsku povijesnu i isto tako bezgraničnu poslušnost i idolopoklonstvo pred vlašću, koje sve do danas odlikuje njemačko plemstvo, njemačku birokraciju, njemačku crkvu, cjelokupan ceh njemačkih znanstvenika pa i sam njemački narod – Njemačka, kažem, ponosna na despotsko-ustavnu moć svog samovladara i vlastodršca, tvori i sjedinjuje u sebi u potpunosti jedan od dva pola socijalno-političkog gibanja, naime pol državnosti, države, reakcije.

Njemačka je pretežno onakva država kakva je bila Francuska za Luja XIV i Napoleona I, kakva nije prestajala bivati Pruska do dana današnjeg. Od vremena konačnog nastanka pruske države, koju je utemeljio Fridrik II, nametnulo se pitanje: tko će koga progutati – Njemačka Prusku ili Pruska Njemačku? Pokazalo se da je Pruska pojela Njemačku. Sve dotle, dakle, dokle Njemačka bude država, bez obzira na sve nazoviliberalne, ustavne, demokratske oblike, ona će nužno biti prvotni i glavni predstavnik i stalni izvor svih mogućih despotizama u Evropi.

Da, od doba nastanka nove državnosti u povijesti, sve od polovice šesnaestog stoljeća, Njemačka, pridodajući joj i austrijsku carevinu jer je u njemačkom svijetu, nikad nije prestala biti u samoj svojoj srži glavno središte svih natražnjačkih gibanja u Evropi, ne izuzimajući čak ni ono vrijeme kad se veliki krunisani slobodoumnik Fridrik II dopisivao s Voltaireom. Kao mudri državnik, Machiavellijev učenik i Bismarckov učitelj, on se izrugivao svemu: bogu i ljudima, ne izostavljajući, naravno, ni filozofe s kojima je bio u prepisci, i vjerovao je samo u svoj »*državnički razum*« koji se pri tom, kao i uvijek, oslanjao na »*božansku snagu mnogobrojnih bataljona*« (bog je uvijek na strani snažnih bataljona, govorio bi) i k tome još na ekonomiju i na moguće poboljšanje unutrašnje uprave, mehaničke i despotske, naravno. U tome je, po njegovu, a također i po našem mišljenju, sadržana doista sva bit države. Sve je pak ostalo tek naivna ornamentika koja mora opsjeniti nježne ljudske osjećaje onih što nisu kadri podnijeti osjećaj okrutne istine.

Fridrik II je usavršio i dovršio državni stroj koji su izgradili njegov otac i djed i pripremili njegovi preci; i taj se stroj pretvorio, u rukama njegova dostojna nasljednika, kneza Bismarcka, u oruđe osvajanja i moguće prusogermanizacije Evrope.

Njemačka, rekosmo, nije od reformacije prestajala biti glavni izvor svih reakcionarnih gibanja u Evropi; od sredine XVI stoljeća do godine 1815. inicijativa u tom gibanju pripadala je Austriji. Od 1815. do 1866. dijelile su je Austrija i Pruska, ipak uz prevladavajuću ulogu prve, dok je

---

¹ U politici se, baš kao i u najvišim financijskim sferama, prijevara smatra vrlinom.

vladao njezin stari knez Metternich, zapravo do godine 1848. Od godine 1815. priključuje se toj Svetoj alijansi čisto njemačke reakcije, znatno više poput amatera nego poduzetnika, naš tatarsko-njemački, sverusko-carski korbač.

Nalazeći podstrek u prirodnoj želji da skinu sa sebe tešku odgovornost za sve gadosti koje je napravila sveta alijansa, Nijemci nastoje uvjeriti i sebe i druge da je njihov glavni začetnik bila Rusija. Nije na nama da branimo carističku Rusiju, jer baš zbog naše duboke ljubavi za ruski narod, baš zbog toga što mu žarko želimo dobrobit i najpotpuniju slobodu, mi mrzimo tu kužnu sverusku carevinu tako kako je nijedan Nijemac ne može mrziti. Suprotno njemačkim socijaldemokratima, kojima je prvotni cilj njihova programa osnivanje pangermanske države, ruski socijalni revolucionari teže prije svega za tim da potpuno sruše svoju državu, uvjereni da će narod biti kukavni rob sve dok državnost u bilo kojem obliku bude pritiskala taj narod. Bez želje, dakle, da branimo politiku petrogradskog kabineta, već radi istine koja je uvijek i svugdje korisna, odgovorit ćemo Nijemcima ovo:

Doista, caristička se Rusija u liku svojih dvaju monarha, Aleksandra I i Nikole, pričinjala kao da se veoma djelotvorno upliće u unutrašnje stvari Evrope: Aleksandar je lunjao s njezina kraja nakraj i stalno nešto petljao i dizao halabuku; Nikola se mrgodio i prijetio. Ali na tome bi sve i završavalo. Ništa nisu napravili, ne stoga što to ne bi htjeli, već zato što nisu mogli jer im to nisu dopustili njihovi vlastiti prijatelji, austrijski i pruski Nijemci; njima je bila prepuštena tek počasna uloga strašila, djelovali su pak samo Austrija, Pruska i, najzad, pod upravom i uz dopuštenje jedne i druge, francuski Bourboni (protiv Španjolske).

Sverusko carstvo samo je jednom istupilo iz svojih granica 1849. godine i to samo zato da spasi austrijsko carstvo, uzdrmano mađarskom pobunom. U nastavku ovog stoljeća Rusija je dvaput gušila poljsku revoluciju, oba puta uz pomoć Pruske koja je jednako kao i ona bila zainteresirana da se očuva poljsko ropstvo. Govorim dakako o carističkoj Rusiji. Narodna se Rusija ne da zamisliti bez poljske nezavisnosti i slobode.

Da rusko carstvo u svojoj biti ne može željeti drukčiji utjecaj na Evropu od onoga najzloćudnijeg i protuslobodnog, da će svaki novi čin državne okrutnosti, slavodobitnog podjarmljivanja, svako novo potapanje narodne bune u narodnoj krvi, u kojoj god se zemlji dogodilo, uvijek u njoj naići na najtoplije simpatije – tko u to može sumnjati? Ali ne radi se o tome. Nameće se pitanje koliko je velik njezin stvaran utjecaj i zauzima li ona po svome razboru, snazi i bogatstvu takav nadmoćan položaj u Evropi da njezin glas bude sposoban utjecati na rješavanje pitanja?

Dovoljno je da se razmisli o povijesti posljednjeg desetljeća i o samoj biti naše tatarsko-njemačke carevine, pa da se dađe negativan odgovor. Rusija ni izdaleka nije takva velika sila kakvu voli izmišljati hvalisava fantazija naših bajnih rodoljuba, djetinjasta fantazija zapadnih panslavista i ishlapjela od starosti i straha fantazija ropski pokornih evropskih liberala što su spremni da se klanjaju svakoj vojnoj diktaturi, domaćoj i stranoj, samo nek ih ona izbavi od strahovite opasnosti koja joj prijete od domaćeg proletarijata. Onaj koga ne vodi ni nada ni strah, tko trijezno promatra današnje stanje u petrogradskoj carevini, taj znade da na Zapadu i protiv Zapada, ako je na to nije pozvala neka od velikih zapadnih sila i jedino u najtješnjem savezu s njome, na vlastitu inicijativu ona nikada ništa nije poduzimala i ne može poduzeti. Sva se njezina politika odvajkada sastojala jedino u tome da se nekako prikrpi nečijoj tuđoj inicijativi; te je još od doba grabežne diobe Poljske, koju je, kao što je poznato, zamislio Fridrik II – a on je svojedobno predlagao Katarini II da međusobno na isti način podijele i Švedsku – Pruska bila baš ta zapadna sila koja tu uslugu nije prestajala pružati sveruskoj carevini.

Rusija je u odnosu na evropski revolucionarni pokret igrala u rukama pruskih državnika ulogu strašila, a često i paravana iza kojega su oni vrlo umješno skrivali svoje vlastite osvajačke i reakcionarne pothvate. No poslije začuđujućeg niza pobjeda koje je prusko-njemačka vojska izvojevala u Francuskoj, poslije konačnog obaranja francuske prevlasti u Evropi i njezina zamjenjivanja pangermanskom prevlašću taj paravan postade suvišan, i novo je carstvo ostvarivši najskrovitije sanje njemačkog rodoljublja istupilo javno u punom sjaju svoje osvajačke snage i svoje sustavno reakcionarne inicijative.

Da, Berlin danas postade očigledan predvodnik i prijestolnica svekolike žive i djelotvorne evropske reakcije, a knez Bismarck njezin glavni kolovođa i prvi ministar. Tvrdim, žive i djelotvorne reakcije, a ne one onemoćale. Onemoćala ili ishlapjela reakcija, pretežno vatikansko-katolička, povlači se još kao zloguka, ali već nemoćna sjena po Rimu, Versaillesu, djelimice po Beču i Bruxellesu; druga, korbačko-peterburška, premda, dopustimo, i nije sjena, ona ipak, bez prava smisla i budućnosti, i dalje nastavlja sa svojim zlodjelima unutar sveruske carevine... No živa, mudra, istinski snažna reakcija usredotočena je danas u Berlinu i širi se na sve evropske zemlje iz novoga njemačkog carstva kojim upravlja državni i zato krajnje protunarodni Bismarckov genij.

Ta reakcija nije ništa drugo no krajnji rezultat protunarodne ideje najnovijeg tipa države, kojoj je jedini cilj izgradnja najšireg sustava izrabljivanja narodnog rada u korist kapitala usredotočenog u malobrojnim rukama: to je, dakle, trijumf židovskog carstva, bankokracije, pod snažnim okriljem fiskalno-birokratske i policijske vlasti koja se pretežno oslanja na vojnu silu, pa je zbog toga u samoj biti despotska, ali se ujedno prikriva parlamentarnom igrom tobožnje ustavnosti.

Najnovija kapitalistička proizvodnja i bankovne špekulacije zahtijevaju za svoj dalji i potpuniji razvoj onu golemu državnu centralizaciju koja je jedina sposobna da mnogomilijunske mase radništva podvrgne izrabljivanju. Federalna organizacija odozdo nagore radničkih udruženja, grupa, općina i najzad pokrajina i naroda – taj jedini preduvjet za pravu, a ne fiktivnu slobodu – isto je tako odvratna njihovu biću, kao što nije s njima spojiva nikakva ekonomska autonomija. Zato se oni izvrsno prilagođuju takozvanoj *predstavničkoj demokraciji*, jer taj najnoviji državni oblik, utemeljen na tobožnjoj *hegemoniji tobožnje* narodne volje koju kao da izražavaju tobožnji narodni predstavnici u tobožnje-narodnim skupštinama, združuje u sebi dva glavna preduvjeta prijeko potrebna za njihov puni uspjeh, to su: državna centralizacija i stvarno potčinjavanje naroda-vladaoca intelektualnoj manjini koja njime upravlja, naizgled ga zastupa i svakako ga izrabljuje.

Kad budemo govorili o socijalnopolitičkom programu marksista, lasalista te uopće njemačkih socijalnih demokrata, imat ćemo prilike поближе promotriti i razjasniti tu činjeničnu istinu. Obratimo sada pažnju na drugu stranu pitanja.

Stvako izrabljivanje narodnog rada, pozlaćivalo se ono kakvim god političkim formama tobožnje narodne hegemonije i tobožnje narodne slobode, gorko je narodu. I nijedan narod, bio on po prirodi pokoran koliko mu drago i koliko god mu poslušnost pred vlastima prešla u naviku, neće mu se htjeti dobrovoljno pokoriti; za to je potrebna stalna prisila, nasilje, potrebna je, dakle, policijska prismotra i vojna sila.

Najnovija država, po svojoj biti i svojim ciljevima, nužno je vojna država, a vojna država jednako tako nužno postaje osvajačka; ako li sama ne polazi u osvajanja, onda će ona biti osvojena, iz jednostavnog razloga što tamo gdje postoji sila, neizostavno mora biti prisutna i njezina primjena ili akcija. Iz toga pak slijedi da država najnovijeg tipa neizostavno mora biti golema i snažna; to je temeljni preduvjet da bi se održala.

I kao što kapitalistička proizvodnja i bankarske špekulacije, koje na kraju gutaju čak i tu proizvodnju, baš kao što se u strahu pred bankrotom moraju neprestano širiti na štetu manjih špekulacija i manje proizvodnje koje one proždiru, te moraju nastojati da postanu jedine, univerzalne, da poprime svjetske razmjere; tako i najnoviji tip države, koja je nužno vojna, nosi u sebi nesavladivu težnju da postane općesvjetskom državom. No općesvjetska država, razumije se, ne može se ostvariti. Mogla bi u krajnju ruku postojati samo jedna, dvije takve države, jedna pokraj druge, apsolutno nisu moguće.

Hegemonija je samo skromno, moguće očitovanje te neostvarive težnje koju gaji svaka država; a prvi preduvjet za hegemoniju jest relativna nemoć i pokoravanje u najmanju ruku svih susjednih država. Tako je, dok je postojala francuska hegemonija, nju uvjetovala državna nemoć Španjolske, Italije i Njemačke, i još do danas ne mogu oprostiti francuski državnici – i razumije se među njima prvi g. Thiers – Napoleonu III što je dopustio Italiji i Njemačkoj da se ujedine i zbiju.

Sad je Francuska ispraznila mjesto pa ga je zauzela Njemačka, danas, po našem uvjerenju, jedina prava država u Evropi.

Francuskom narodu nedvojbeno predstoji još velika uloga u povijesti, ali je državna karijera Francuske okončana. Tko iole poznaje mentalitet Francuza, složit će se s nama da, ako je Francuska dugo mogla biti vodeća država, za nju je apsolutno nemoguće da bude drugorazredna država, čak samo u snazi izjednačena s drugima. Kao država, i dok je budu vodili državnici, bio to g. Thiers, ili g. Gambetta, ili čak vojvode orleanski, ona se sa svojim poniženjem neće pomiriti; pripremat će se za novi rat i težit će za osvetom i obnovom izgubljenog prvenstva.

Može li to ona postići? Nipošto ne. Za to postoji mnogo uzroka; spomenimo dva glavna. Posljednji događaji dokazaše da rodoljublje, ta najviša *državna* vrlina, ta duša državne snage, u Francuskoj više uopće ne postoji. U višim staležima ono se iskazuje još samo u obliku nacionalne oholosti, ali je i ta oholost već tako slaba, već toliko u korijenu nagrizena od buržoaske nužde i navike da se zbog *realnih interesa* žrtvuju svi *idealni interesi*, tako da u posljednjem ratu nije mogla, kao nekad, čak ni privremeno stvoriti požrtvovne junake i rodoljube od trgovaca, poduzetnika, burzovnih špekulanata, oficira, generala, birokrata, kapitalista, posjednika i plemstva koje su odgojili jezuiti. Svi se pokazalaše kukavicama, izdajicama, svi požuriše samo da spasavaju svoju imovinu, da se okoriste nesrećom Francuske; svi su se trudili da najbezočnije preteknu jedni druge kako bi stekli milost nemilosrdnoga i nadutog pobjednika kome se u rukama nalazila sudbina Francuske; svi su jednodušno i pošto-poto propovijedali pokornost, poniznost i molili se za mir... Sad su svi ti pokvareni brbljavci opet udarili u nacionalne talambase i digli nos, ali je ta smiješna i ogavna dreka jeftinih junaka nemoćna da zaguši preglasne dokaze o njihovoj dojučerašnjoj podlosti.

Neusporedivo važnije od toga jest to što ni trunke rodoljublja nije bilo ni u seljačkom pučanstvu Francuske. Da, suprotno općem očekivanju, otkako je francuski seljak postao posjednik, prestao je biti rodoljub. U doba Jeanne d'Arc on je sam na vlastitim plećima iznio Francusku iz pogibelji. Godine 1792. i poslije on ju je obranio od vojne koalicije cijele Evrope. Ali stvari su tad stajale drukčije: zahvaljujući jeftinoj prodaji crkvenih i plemićkih imanja u njegov je posjed prelazila zemlja koju je prije obrađivao kao kmet i opravdano se pribijavao da će mu u slučaju poraza plemićka emigracija, koja je išla iza njemačke vojske, oduzeti tek stečeno vlasništvo; sada pak tog straha nije bilo pa je posve ravnodušno primio poraz svoje mile domovine. Osim Elzasa i Lotaringije gdje su na neobičan način, kao na ruglo Nijemcima što su se upinjali da u njima vide čisto njemačke pokrajine, došla do izražaja nedvojbeno očitovanja rodoljuba, u cijeloj srednjoj

Francuskoj seljaci su istjerivali francuske i strane dobrovoljce koji su se mašili za oružje da spase Francusku, uskraćujući im svaku pomoć, odajući ih često Prusima, dok su Nijemce, naprotiv, najgostoljubivije dočekivali.

Može se s punom istinoljubivošću reći da se rodoljublje održalo samo u gradskom proletarijatu.

U Parizu, baš kao i u svim drugim francuskim provincijama i gradovima jedino je on želio i zahtijevao općenarodno naoružavanje i rat na život i smrt. I čudna stvar: zbog toga se baš i sručila na nj sva mržnja imućnih klasa kao da ih je vrijeđalo što »mlađa braća« (izraz g. Gambette) pokazuju više vrlina i rodoljubne odanosti od starije.

Uostalom, imućne klase imale su djelimice pravo. Ono što je nosilo gradski proletarijat nije bilo čisto rodoljublje u starom i uskom smislu te riječi. Pravo rodoljublje osjećaj je, naravno, veoma častan, ali ujedno ograničen, isključiv, nehuman, često zapravo divljački. Dosljedni rodoljub samo je onaj koji voleći iz dna duše svoju domovinu i sve svoje, iz dna duše mrzi sve strano, kakvi su, ni manje ni više, naši slavenofili. A u francuskom gradskom proletarijatu nije ostalo ni traga od te mržnje. Naprotiv, u posljednjim desetljećima, može se reći od 1848. pa čak i znatno prije u njemu se pod utjecajem socijalističke propagande razvio pozitivan bratski odnos prema proleterima svih zemalja, uz istu takvu posvemašnju ravnodušnost prema spominjanoj veličini i slavi Francuske. Francuski radnici bili su protiv rata koji je potpirio posljednji Napoleon pa su, uoči tog rata, preko manifesta, potpisanog od pariških članova Internacionale, glasno izjavili o svom iskrenom bratskom odnosu prema njemačkim radnicima; te kad je njemačka vojska ušla u Francusku, počele se naoružavati protiv njemačkog ratnog despotizma, a ne protiv njemačkog naroda.

Taj je rat započeo punih šest godina nakon prvog osnutka Međunarodnog radničkog društva, samo četiri godine poslije njegova prvog kongresa održanog u Ženevi. I u tako kratkom roku internacionalna propaganda uspjela je da ne samo u francuskom proletarijatu nego i među radništvom mnogih drugih, pogotovu romanskih naroda probudi čitav svijet predodžaba, nazora i osjećaja posve nove i neobično široke naravi, da stvori jedan opći internacionalni zanos što je pomeo gotovo sva preduvjerenja i uskoću rodoljubnih ili lokalnih strasti.

Taj je novi svjetonazor trijumfalno izbio na vidjelo već godine 1868. na narodnom mitingu i to – što mislite gdje, u kojoj zemlji? – u Austriji, u Beču, kao odgovor na čitav niz političkih i rodoljubivih ponuda koje su pred bečke radnike zajednički iznijela gospoda južno-njemački i austrijski birgeri-demokrati i koje su naginjale svečanom priznavanju i proglašenju pangermanske, jedinstvene i nedjeljive domovine. Na svoju strahotu čuli su ovaj odgovor: »Što nam naklapate o njemačkoj domovini? Mi smo radnici, od vas izrabljivani, vječito varani i potlačeni, i svi radnici, kojoj god zemlji pripadali, izrabljivani i potlačeni proleterci cijelog svijeta, naša su braća; svi pak buržuji, tlačitelji, vlastodršci, tutori, izrabljivači – naši su neprijatelji. Internacionalni tabor radništva – naša je jedina domovina; internacionalni svijet izrabljivača – to je tuđa i neprijateljska nam zemlja«.

Dokazujući iskrenost svojih riječi, bečki radnici ne časeći časa otposlaše brzojav s čestitkom »pariškoj braći kao pionirima općesvjetskog radničkog oslobođenja«.

Takav odgovor bečkog radništva, koji je pokraj svih političkih nakana potekao ravno iz dubine narodnog instinkta, podigao je veliku prašinu u Njemačkoj, zaplašio sve birgere-demokrate, ne izuzimajući ni uvažena veterana i vodu te stranke, doktora Johanna Jakobyja i pozlijedio je ne samo njihove rodoljubive osjećaje nego i državnu vjeru Lasallove i Marxove škole. Vjerojatno je po Marxovu savjetu g. Liebknecht, kojega se danas smatra jednim od vođa socijaldemokrata u Njemačkoj, ali koji je tad još i sam bio član birgerskodemokratske stranke (pokojne Narodne stranke),

odmah krenuo iz Leipziga u Beč radi pregovora s bečkim radništvom, »politička netaktičnost« kojih je pružila povod za ovaj skandal. Njemu valja odati priznanje, djelovao je tako uspješno da su poslije nekoliko mjeseci, točnije, u kolovozu godine 1868. na Nürnberškom kongresu njemačkog radništva, svi predstavnici austrijskog proletarijata bez ikakva protesta potpisali usko patriotski program socijaldemokratske stranke.

Ali to je pokazalo samo na duboku razliku između političke orijentacije više ili manje učernih i buržoaskih vođa te stranke i vlastitog revolucionarnog instinkta njemačkog ili u krajnju ruku austrijskog proletarijata. Doduše, u Njemačkoj se i u Austriji taj narodni instinkt, gušen i neprestano odvratan od svoga vlastitog cilja stranačkom propagandom, prije političkom nego revolucionarnosocijalnom, od godine 1868. malo unaprijedio i nije mogao prijeći u narodnu svijest; zato se u romanskim zemljama: u Belgiji, u Španjolskoj, u Italiji i pogotovu u Francuskoj, koje su oslobođene tog pritiska i tog sustavnog iskvarivanja, on široko razvio u punoj slobodi i doista pretvorio u revolucionarnu svijest gradskoga i tvorničkog proletarijata².

Kao što smo prije uočili, ta svijest o univerzalnom karakteru socijalne revolucije i solidarnosti proletarijata svih zemalja, što se još tako slabo ostvaruje među engleskim radništvom, već se davno formirala u krugu francuskog proletarijata. Znao je već devedesetih godina da, boreći se za svoju jednakost i svoju slobodu, oslobađa cijelo čovječanstvo.

Te velike riječi, koje se sad često upotrebljavaju kao fraze, ali su tad bile iskreno i duboko proživljene – sloboda, jednakost i bratstvo cijeloga ljudskog roda – susreću se u svim revolucionarnim pjesmama toga doba. One su ušle u temelje nove socijalne vjere i socijalnerevolucionarnog zanosu francuskog radništva, postadoše, tako reći, njihovom prirodom i odrediše, čak i mimo njihove svijesti i volje, smjer njihovih misli, njihovih težnji i njihovih poduhvata. Svaki francuski radnik kad podiže revoluciju, potpuno je uvjeren da je ne podiže samo za sebe nego za cijeli svijet, i ne usporedivo više za svijet nego za sebe. Uzalud su politički pozitivisti i radikalrepublikanci, poput g. Gambette, nastojali i nastoje odvratiti francuski proletarijat od te kozmopolitske orijentacije i uvjeriti ga da mora pomisliti o uređenju svojih vlastitih, isključivo nacionalnih stvari svezanih s rodoljubnom idejom o veličini, slavi i političkoj prevlasti francuske države, osigurati u njoj svoju vlastitu slobodu i svoje vlastito blagostanje prije nego da mašta o oslobođenju cijeloga čovječanstva, cijeloga svijeta. Njihovi su napori, očito, posvema razboriti, ali i uzaludni – narav ne možeš prepraviti, a ta je mašta prešla u narav francuskog proletarijata i istisnula iz njegove uobrazilje i srca posljednje ostatke državnog rodoljublja.

Događaji godine 1870. i 1871. to su potpuno dokazali. Da, u svim francuskim gradovima proletarijat je zahtijevao opće naoružavanje i podizanje dobrovoljačkih odreda protiv Nijemaca; i nedvojbeno bi tu nakanu ostvario da ga nije paralizirao s jedne strane podli strah i posvemašnja izdaja većine buržoaske klase kojoj je tisuću puta bilo milije da se pokori Prusima nego da preda oružje u ruke proletarijatu, a s druge strane, sustavno reakcionarna protuakcija »vlade narodne obrane« u Parizu i u pokrajini opozicija jednako protunarodnog diktatora, rodoljuba Gambette.

Ali oboružavajući se, koliko god je to u tim uvjetima bilo moguće, protiv njemačkih osvajača francuski radnici bijahu čvrsto uvjereni da će se boriti jednako tako za slobodu i prava njemačkog proletarijata koliko i za svoja vlastita. Nisu se zauzimali oko veličine i časti francuske države već za pobjedu proletarijata nad mrskom vojnom silom koja je u rukama buržoazije bila uperena

---

² Nema dvojbe da se napori engleskog radništva, koje teži samo vlastitom oslobođenju ili poboljšanju svoje vlastite sudbine, neizostavno premeću u korist cijela čovječanstva; ali Englezi to ne znaju i ne idu za tim; Francuzi pak, naprotiv, znaju i idu za tim, što po našem mišljenju čini golemu razliku u korist Francuza i pridaje stvarno općesvjetski smisao i značaj svim njihovim revolucionarnim gibanjima.

protiv njih kao oruđe porobljavanja. Mrzili su njemačku vojsku ne zato što je njemačka već zato što je vojska. Vojska koju je g. Thiers upotrijebio protiv Pariške komune bila je čisto francuska, pa ipak je za nekoliko dana izvršila više zala i zločina od njemačke vojske za cijelo vrijeme rata. Za proletarijat je odsada svaka vojska, svoja ili tuđa, jednako neprijateljska, i francuski radnici to znaju; zato njihovi dobrovoljački odredi nikako nisu bili patriotski odredi.

Ustanak Pariške komune protiv versajske *Narodne* skupštine i protiv spasioca domovine – Thiersa, koji je podigao na noge pariško radništvo pred očima njemačke vojske što je još opkoljavala Pariz, potpuno pokazuje i objašnjava taj besprimjerni zanos koji danas pokreće francuski proletarijat, za koji odsad nema i ne može biti drukčije stvari, drukčijeg cilja i drukčijeg rata od revolucionarnosocijalnog.

To s druge strane potpuno objašnjava divlji bijes što je ispunio srca versajskih vlastodržaca i predstavnika te ujedno nečuvena zlodjela počinjena uz njihovo izravno rukovodstvo i blagoslov nad pobijeđenim komunarima. I doista, s gledišta državnog rodoljublja, pariški radnici izvršiše strahovit zločin: pred očima njemačke vojske koja je još opkoljavala Pariz upravo porazivši domovinu, raspršivši njezinu nacionalnu moć i veličinu, dirnuvši u samu srž nacionalni ponos, oni, poneseni divljim, kozmopolitskim, socijalnorevolucionarnim žarom, proglasiše konačno obaranje francuske države, komadanje njezina državnog jedinstva koje je nespojivo s autonomijom francuskih komuna. Nijemci su samo smanjili granice i snagu njihove političke domovine, a oni bi da je posve ubiju, pa kao u želji da javno iskažu tu izdajničku nakanu srušišu u kal Vandomeski stup, veličanstvena svjedoka protekle francuske slave!

S političko rodoljubivog gledišta koji se zločin mogao usporediti s tim nečuvenim svetogrđem! I sjetite se da ga pariški proletarijat nije izvršio slučajno, pod utjecajem nekakvih demagoga i u jednom od onih trenutaka bezumnog zanosa koji se češće susreću u povijesti svakog naroda, a pogotovu francuskog. Ne, ovaj put su pariški radnici djelovali hladnokrvno, svjesno. Ta faktučna negacija državnog patriotizma svakako je bila izraz snažnoga narodnog poleta, ali ne poleta prolaznoga, već dubokog, može se reći, promišljenog i pretvorenog već u narodnu svijest, poleta koji se odjednom rastvorio pred preplašenim svijetom kao bezdani ponor što je spreman da proguta sve postojeće društveno uređenje sa svim njegovim ustanovama, udobnošću, povlasticama i sa svekolikom civilizacijom.

Ovdje se s očevidnošću isto toliko strahovitom koliko i nedvojbenom pokazalo da odsad među grubim, gladnim proletarijatom kojega spopada socijalnorevolucionarni žar i koji neprestano teži za stvaranjem drukčijeg svijeta utemeljenog na načelima ljudske istine, pravde, slobode, jednakosti i bratstva – načelima koja se u pristojnom društvu mogu tolerirati jedino kao nedužan predmet školske povijesti – i među prosvijećenim i obrazovanim svijetom povlaštenih klasa koje s pomamnom energijom brane državni, pravni, metafizički, bogoslovni i vojno-policijski poređak kao posljednju tvrđavu, današnju zaštitnicu dragocjene povlastice ekonomske eksploatacije – tvrdim, da među tim dvama svjetovima, među radničkim pukom i obrazovanim svijetom koji u sebi sjedinjuje, kao što je poznato, sve vrijednosti, ljepotu i vrline, nikakva pomirba nije moguća.

Rat na život i smrt! I ne samo u Francuskoj već u cijeloj Evropi, i taj rat može svršiti jedino odlučnom pobjedom jedne od strana, konačnim obaranjem druge.

Ili će na buržoaski način uređeni svijet morati ukrotiti i porobiti buntovnu narodnu stihiju kako bi snagom bajuneta, korbača ili batina, blagoslovljenih, dakako, od kakva boga i racionalno znanstveno objašnjenih, prisilio radničke mase da rade kao i prije, što izravno vodi do potpunog obnavljanja države u njezinoj najbjelodanijoj formi kakva je jedino moguća u naše vrijeme, tj. u formi vojne diktature ili carevine; ili će pak radničke mase napokon zbaciti sa sebe omraženi

višestoljetni jaram, iz temelja porušiti buržoasko izrabljivanje i na njemu zasnovanu buržoasku civilizaciju – a to znači svetkovinu socijalne revolucije, razorenje svega što se zove država.

Dakle, s jedne strane država, s druge socijalna revolucija – to su dva pola, antagonizam kojih bitno označuje današnji društveni život u cijeloj Evropi, ali u Francuskoj opipljivije nego u bilo kojoj drugoj zemlji. Državotvorni svijet koji je obuhvatio svu buržoaziju uključujući, dakako, i pogađanjeno plemstvo našao je svoje središte, posljednje utočište i posljednju zaštitu u Versaillesu. Socijalna revolucija, strahovito poražena u Parizu, ali nipošto još uništena pa čak niti pobijedena, obuhvaćajući u ovom času, kao i uvijek, sav gradski i tvornički proletarijat, počinje već svojom neumornom propagandom zahvaćati i seosko pučanstvo, u najmanju ruku u južnoj Francuskoj, gdje se ta propaganda provodi i širi u najvećim razmjerima. I upravo to neprijateljsko sučeljavanje dvaju odsad nepomirljivih svjetova *drugi* je uzrok zbog kojega Francuska nikako ne može ponovno postati država prvoga reda i prevlasti.

Svi povlašteni slojevi francuskog društva nedvojbeno bi željeli dovesti svoju domovinu ponovno do toga sjajnog i impozantnog stanja: no usporedo s time oni su do te mjere prožeti strašću za stjecanjem, bogaćenjem pod svaku cijenu, proturodoljubnom sebičnošću da su za postizanje rodoljubnih ciljeva spremni, doduše, žrtvovati imetak, život, slobodu proletarijata, ali neće se odreći niti jedne od svojih unosnih povlastice i prije će se upreći pod tuđinski jaram nego što će dići ruke od svog vlasništva ili pristati na izjednačivanje u položaju i pravima.

To što se danas odvija pred našim očima, uvjerljiv je dokaz za ovo. Kad je vlada g. Thiersa službeno obavijestila versajsku skupštinu o sklapanju konačnog sporazuma s berlinskim kabinetom, po kojemu će njemačka vojska morati u mjesecu rujnu napustiti zaposjednute francuske pokrajine, pokunjila se skupštinska većina koju je činila koalicija povlaštenih klasa u Francuskoj; francuski se fondovi, za koje su one pokazivale još stvarnije, još vitalnije zanimanje, srušile kao poslije državnog sloma... Pokazalo se da je *omražena, nasilna* i za Francusku *sramotna* prisutnost pobjedničke soldateske značila za povlaštene francuske rodoljube, predstavnike buržoaskoga dičnog junaštva i buržoaske civilizacije, utjehu, oslonac, spas i da je njezino skoro povlačenje za njih jednako osudi na smrt.

Neobično, dakle, rodoljublja francuske buržoazije traži svoj spas u sramotnom ropstvu domovine. One pak što još možda u to sumnjaju, upozoravamo na bilo koje konzervativno francusko glasilo. Poznato je u kojoj su mjeri reacionari svih boja, bonapartisti, legitimisti, orleanisti, preplašeni, uzbuđeni, razjareni zbog izbora g. Barodeta za zastupnika u Parizu. Ali tko je taj Barodet? Jedan od mnogobrojnih neotesanaca iz Gambettine stranke, konzervativac po položaju, po instinktu i po usmjerenju, koji se samo služi demokratskom i republikanskom frazeologijom što uopće ne smeta, već naprotiv neobično sada pripomaže donošenju najreakcionarnijih mjera, ukratko između njega i revolucije nema i nikad nije bilo ničeg zajedničkog. On je godine 1870. i 1871. bio jedan od najpožrtvovnijih pristaša buržoaskog poretka u Lyonu. Ali on, kao i mnogi drugi buržoaski patrioti, smatraju danas za korisno da se svrstaju pod nimalo revolucionarni barjak g. Gambette. U tom ga je smislu Pariz izabrao da napakosti predsjedniku republike Thiersu i monarhističkoj pseudonarodnoj skupštini što caruje u Versaillesu. I dovoljan je bio izbor tog jada od čovjeka da se usplahiri sva konzervativne stranka! I znate li koji je njihov glavni argument? Nijemci!

Prolistajte bilo koje glasilo i vidjet ćete kako se prijete francuskom proletarijatu opravdanim gnjevom kneza Bismarcka i njegova kajzera. Kakva li rodoljublja! Jest, oni naprosto zovu Nijemce u pomoć protiv francuske socijalne revolucije što se nad njima nadvila. U svom glupavom strahu oni čak i u nedužnom Barodetu vide revolucionarnog socijalista.

Takvo raspoloženje francuske buržoazije pruža malo nade u obnovu državne moći i prevlasti Francuske kroz rodoljublja povlaštenih klasa.

Rodoljublje francuskog proletarijata također ne budi odviše nade. Granice njegove domovine proširiše se toliko da sad obuhvaćaju proletarijat cijeloga svijeta, za razliku od svekolike buržoazije ne isključujući, dakako, ni francusku. Proklamacije Pariške komuna u tom su pogledu nedvojbene, a očigledne simpatije francuskog radništva za španjolsku revoluciju, pogotovu u južnoj Francuskoj gdje se očituju bjelodana nastojanja proletarijata za bratskim ujedinjenjem sa španjolskim proletarijatom i čak za stvaranjem zajedničke narodne federacije koja bi se temeljila na oslobođenom radu i kolektivnom vlasništvu, usprkos svim nacionalnim razlikama i državnim granicama – te simpatije i nastojanja, velim, dokazuju da je barem za francuski proletarijat, baš kao i za povlaštene klase, vrijeme državnog rodoljublja prošlo.

A uz takvo nepostojanje rodoljublja u svim slojevima francuskog društva i uz otvoreni nepomirljivi rat koji sada među njima vlada, kako da se obnovi jaka država? Ovdje sva državnička umješnost ostarjela predsjednika republike ide ututanj i sve strahovito žrtve koje je prinio na oltar političke domovine, kao što je, na primjer, bilo zvjersko istrebljenje više desetaka tisuća pariških komunara sa ženama i djecom i isto takvo zvjersko iseljenje drugih desetaka tisuća u Novu Kaledoniju, nedvojbeno će se pokazati beskorisnim žrtvama.

Uzalud se g. Thiers upinje da obnovi kredite, unutrašnji mir, stari poredak i vojnu moć Francuske. Državna zgrada, koju je potresao i neprestano iznova iz temelja potresa antagonizam proletarijata i buržoazije, puca, lomi se i svakog časa može pasti. Pa gdje da se takva stara, neizlječivo bolesna država bori s mladom i još zasad zdravom njemačkom državom!

Odsad, ponavljam, prestaje uloga Francuske kao države prvoga reda. Vrijeme njezine političke moći prošlo je isto onako nepovratno kao što je prošlo vrijeme njezina književnog klasicizma, monarhijskog i republikanskog. Svi su stari državni stupovi u njoj istrulili pa se uzalud Thiers trsi da na njima izgradi svoju konzervativnu republiku, odnosno staru monarhističku državu pod ponešto osvježenom nazovirepublikanskom firmom. Ali isto tako uzalud vođa današnje Radikalne stranke, g. Gambetta, očiti nasljednik g. Thiersa, obećava da će izgraditi novu državu, tobože iskreno republikansku i demokratsku, tobože na novim temeljima, a takvi temelji ne postoje i postojati ne mogu.

U današnje ozbiljno doba jaka država može imati samo jednu čvrstu osnovu – vojnu i birokratsku centraliziranu organizaciju. Između monarhije i najdemokratskije republike bitna je razlika: u onoj prvoj činovništvo pritišće i guli narod radi obilnije koristi za povlaštene, imućne klase i ujedno za vlastite džepove u kraljevo ime; u republici ono će isto tako pritezati i guliti narod zbog istih džepova i klasa samo sad već u ime narodne volje. U republici navodni narod, narod legalni koji tobože zastupa država, guši i gušit će narod živ i stvaran. Ali narodu neće biti nimalo lakše bude li se batina kojom će ga udarati zvala narodnom batinom.

Francuski proletarijat obuzet je danas socijalnim pitanjem, žudnjom za socijalnom revolucijom. Treba je ili zadovoljiti ili obuzdati i pokoriti; no moguće ju je zadovoljiti samo onda kad se ruši državno nasilje, posljednja tvrđava buržoaskih interesa. Nikakva, dakle, država – bili njezini oblici demokratski koliko mu drago, kad bi bila najcrvenija *politička* republika, narodna tek u smislu laži poznatoj pod nazivom narodnog zastupstva – nije u stanju da narodu pruži ono što mu treba, slobodnu organizaciju vlastitih interesa odozdo dogore bez ikakva uplitanja, tutorstva, nasilja koje bi dolazilo odozgora, jer svaka država, čak i najrepublikanskija i najdemokratskija, čak i nazovinarodna država, što ju je zamislio g. Marx, u samoj svojoj biti ne znači ništa drugo do

upravljanje masama odozgo nadalje posredstvom intelektualne i samim tim povlaštene manjine koja tobože bolje od samog naroda razumije prave narodne interese.

Prema tome, zadovoljavanje narodne žudnje i narodnih zahtjeva za imućne i upravljačke klase uopće ne dolazi u obzir; stoga preostaje samo jedno sredstvo: *državno nasilje*, jednom riječju, *država*, jer država baš i znači *nasilje*, dominaciju nasilja, po mogućnosti maskiranog, a u krajnjem slučaju bezobzirnog i javnog. Ali g. Gambetta isti je takav predstavnik buržoaskih interesa kao i g. Thiers; on podjednako kao i Thiers želi snažnu državu i neospornu prevlast srednje klase kojoj bi se možda mogao pridružiti sloj radništva što se pogospodilo i koji u Francuskoj čini veoma neznatan dio cjelokupnog proletarijata. Cijela razlika između njega i g. Thiersa samo je u tome što ovaj drugi, nošen preduvjerenjem i predrasudama svoga doba, traži oslonac i spas jedino u izvanredno bogatoj buržoaziji pa s nepovjerenjem gleda na desetine ili čak stotine tisuća novih pretendena na vlast iz sitne buržoazije i iz upravo spomenute klase radništva koja teži prema buržoaziji; dok g. Gambetta, odbačen od viših klasa, nastoji zasnovati svoju političku moć, svoju republikansko-demokratsku diktaturu baš na toj golemoj i čisto buržoaskoj većini koja je dosad ostajala po strani od koristi i počasti što ih pruža državna uprava.

On je, uostalom, uvjeren, i rekli bismo sasvim opravdano, kako će tek njemu uspjeti da uz pomoć te većine zadobije vlast. Najbogatije klase, bankari, krupni zemljoposjednici, trgovci i industrijalci, ukratko svi značajni špekulanti što se više od drugih bogate na narodnom trudu obratit će mu se, prihvatit će ga u neku ruku i tražit će s njim savez i njegovo prijateljstvo koje im on, dakako, neće uskratiti jer, kao pravi državnik predobro zna da nikakva, a pogotovu jaka država ne može postojati bez saveza i prijateljstva s njima.

To znači da će za narod Gambettina država biti jednako onako ugnjetačka i pljačkaška kao i sve njezine razgolićenije, ali ne i u većoj mjeri nasilničke prethodnice; i upravo stoga što će biti zaogrnutu u široke demokratske forme, ona će potpunije i znatno pouzdanije garantirati grabežljivoj i bogatoj manjini nesmetanu i široku eksploataciju narodnoga rada.

Kao državnik najnovijeg tipa, g. Gambetta se nimalo ne boji najširih demokratskih formi ni općega izbornog prava. On zna bolje no iko koliko je u njima malo jamstva za narod, a koliko mnogo za osobe i klase koje ga eksploatiraju; znade on da vladajući despotizam nikad nije tako užasan i tako snažan kao onda kad se oslanja na tobožnje predstavništvo tobožnje narodne volje.

Ako bi, dakle, francuski proletarijat mogla ponijeti obećanja slavohlepna advokata, ako bi g. Gambetta uspelo poleći taj nemiran proletarijat na Prokrustovu postelju svoje demokratske republike, tada bi zacijelo uspio obnoviti francusku državu u svoj njezinoj prijašnjoj veličini i prevlasti.

Ali o tome se i radi da mu taj pokušaj ne može poći za rukom. Nema sada na svijetu takve snage, nema takva političkoga ili religioznog sredstva koje bi moglo ugušiti u proletarijatu bilo koje zemlje, a pogotovu u francuskom proletarijatu težnju za ekonomskim oslobođenjem i socijalnom jednakosti. Što god Gambetta učinio, prijetio se on bajunetama, umiljavao riječima – neće moći svladati divovsku snagu što se krije sad u toj težnji i nikad mu neće uspjeti da ponovno upregne mase radnika u trijumfalna državna kola. Nikakvim cvijećem krasnorječivosti neće mu posrećiti da zatrpa i zaravna ponor što nepovratno dijeli buržoaziju od proletarijata, da privede kraju ogorčenu borbu koju vode. Ta će borba zahtijevati da se upotrijebe sva državna sredstva i sva njezina snaga, tako da Francuskoj neće preostati da zadrži vanjsku prevlast među evropskim državama. Gdje će se ona nadmetati s Bismarckovom carevinom!

Što god govorili i koliko god se hvalili francuski državni rodoljubi, Francuskoj je, kao državi, suđeno da zauzme skromno, posvema drugorazredno mjesto, te će se, štoviše, morati pokoriti

vrhovnom vodstvu, prijateljski pokroviteljskom utjecaju njemačke carevine, baš kao što se do godine 1870. talijanska država pokoravala politici francuske imperije.

Prigoda je to, zacijelo, prilično probitačna za francuske špekulante koji dobivaju značajnu satisfakciju na svjetskom tržištu, ali nezavidnu s gledišta nacionalnog ponosa što toliko ispunja francuske državne rodoljube. Do godine 1870. moglo se pomišljati da je taj ponos tako snažan da je sposoban baciti najgorljivije pobornike buržoaskih povlastica u Socijalnu Revoluciju³ samo da se Francuska izbavi sramote što je pobijeđena i pokorena od Nijemaca. Ali poslije 1870. nitko to od njih više neće očekivati; svi znaju da će oni prije pristati na svaku sramotu, čak i na to da se pokore njemačkom pokroviteljstvu, nego li će se odreći svoje unosne dominacije nad vlastitim proletarijatom.

Nije li jasno da se Francuska više nikad neće obnoviti u svojoj prijašnjoj moći? No znači li to da je njezina svjetska i, slobodno recimo, napredna uloga završena? Nipošto ne; to jedino znači da će, izgubivši nepovratnu svoju veličinu kao država, Francuska morati potražiti svoju novu veličinu u Socijalnoj Revoluciji.

Pa ako to nije Francuska, koja se onda druga država u Evropi može mjeriti s novom njemačkom carevinom?

Dakako da to nije Velika Britanija. Prije svega, Engleska nikad zapravo nije bila država u strogom i najnovijem poimanju te riječi, u poimanju vojne, policijske i birokratske centraliziranosti. Prije bi se reklo da je Engleska federacija povlaštenih interesa, autonomno društvo u kojem je isprva prevladavala zemljišne aristokracija, a sad zajedno s njom prevladava novčana aristokracija, ali u kojem, baš kao i u Francuskoj, premda u ponešto drukčijoj formi, proletarijat očigledno i zloslutno nastoji doći do izjednačenja ekonomskog položaja i političkih prava...

Dakako da je engleski utjecaj na političko stanje u kontinentalnoj Evropi uvijek bio velik, ali se uvijek zasnivao daleko više na bogatstvu nego na organiziranoj vojnoj sili. U današnje doba, kao što se zna, ono se znatno smanjilo. Još prije trideset godina ona ne bi tako hladnokrvno podnijela ni njemačko osvajanje rajnskih pokrajina, ni obnovu ruske dominacije na Crnom moru, ni ulazak Rusa u Hivu. Takva njezina neprestana popustljivost dokazuje nedvojbenu i k tome, iz godine u godinu, sve veću političku slabost. Osnovni je uzrok toj slabosti onaj isti antagonizam između svijeta radništva i svijeta eksploatatorske buržoazije koja ima političku vlast.

U Engleskoj je Socijalna Revolucija bliže nego što se misli i nigdje neće biti tako strahovita, jer nigdje neće naići na tako grčevit i tako dobro organiziran otpor kao baš u njoj.

O Španjolskoj i Italiji ne treba ni govoriti. Nikad one neće postati moćne, pa čak ni snažne države i ne zato što bi oskudijevale u materijalnim sredstvima, već zato što i jednu i drugu narodni duh neumoljivo vodi prema potpuno drukčijem cilju.

Španjolska, koju je skrenuo s njezina normalna puta katolički fanatizam i despotizam Karla V i Filipa II i koja se mimo narodnog rada odjednom obogatila američkim srebrom i zlatom u XVI i XVII stoljeću, pokušala je na svojim plećima na svoju diku iznijeti nezavidnu ulogu nasilnog osnutka svjetskog kraljevstva. Ona je to skupo platila. Doba njezine moći bilo je ujedno i početak njezinoga intelektualnog, moralnog i materijalnog osiromašenja. Poslije kratkoga i protuprirodnog naprezanja svih snaga, zbog kojega je postala užasna i omražena za cijelu Evropu te joj je čak uspjelo načas, ali samo načas zaustaviti progresivno kretanje evropskog društva, ona kao da se iscrplila i pala u krajnju otupjelost, malaksalost i apatiju u kojoj je, krajnje osramočena monsturu-

---

³ Ovaj pojam pišemo kao u originalu, jer se time izražava stav autora (op. ur.).

oznom i idiotskom vladavinom Bourbona, ostala sve dotle dok je Napoleon I svojim grabežljivim upadom na njezina područja nije probudio iz dvostoljetnog sna.

Pokazalo se da Španjolska nije umrla. Spasila se od tuđinskoga jarma najčistijim narodnim ustankom i dokazala da su neuke i goloruke narodne mase sposobne da se suprotstave najboljoj vojsci na svijetu ako su nošene snažnim i jednodušnim zanosom. Dokazala je i više, naime, da je za očuvanje slobode, narodne snage i poleta neukost čak u prednosti pred buržoaskom civilizacijom.

Uzalud se Nijemci šepure i uspoređuju svoj nacionalni, ali ni izdaleka ne i narodni ustanak iz godina 1812. i 1813. sa španjolskim. Španjolci su se goloruki digli protiv goleme moći dotad nepobjediva osvajača; Nijemci su se pak pobunili protiv Napoleona tek poslije njegova potpuna poraza koji mu je nanijela Rusija. Do tog časa nije bilo nijednog slučaja da bi se neko njemačko selo ili kakav njemački grad usudio pružiti i najkukavniji otpor pobjedonosnoj francuskoj vojsci. Nijemci su tako navikli na poslušnost, na tu prvu državnu vrlinu da je volja pobjednika postajala za njih sveta jer je zapravo nadomještala volju domaće vlasti. Sami su pruski generali, predajući neprijatelju jedno za drugim utvrđenja, najjače položaje i glavne gradove, ponavljali glasovite i već poslovične riječi tadašnjeg zapovjednika Berlina: »Hladnokrvnost je najpreča dužnost svakog građanina«.

Tada je samo Tirol bio iznimka. U Tirolu se Napoleon stvarno susreo s narodnim otporom. Ali Tirol je, kao što je poznato, najzaostaliји i najneobrazovaniji dio Njemačke i njegov primjer nije naišao na odjek ni u jednoj drugoj pokrajini prosvijećene Njemačke.

Narodni ustanak, po samoj svojoj prirodi stihijski, kaotičan i okrutan, uvijek pretpostavlja veliko uništavanje i žrtvovanje svojega i tuđega vlasništva. Puk je na te žrtve uvijek spreman: on zato i predstavlja grubu, sirovu silu sposobnu za podvige i ostvarivanje ciljeva, očito neizvedivih, što s veoma malim ili uopće bez ikakva vlasništva njime nije iskvaren. Kad je to potrebno zbog obrane ili radi pobjede, neće se zaustaviti pred istrebljenjem vlastitih naseobina i gradova, pa kako je vlasništvo pretežno tuđe, iz njega počesto izbija pozitivna rušilačka strast. Ta pogubna strast ni izdaleka nije dostatna da se dopre do visina revolucionarnosti; ali bez nje je ova druga nezamisliva, nemoguća jer nema revolucije bez zamašnoga i strasnog rušenja, rušenja spasonosnog i plodnog jer baš iz njega i samo kroza nj rađaju se i nastaju novi svjetovi.

Takvo je rušenje nespojivo s buržoaskom sviješću, s buržoaskom civilizacijom jer je čitava izgrađena na fanatičnom obožavanju vlasništva. Birger ili bourgeois prije će dati život, slobodu, čast nego što će se odreći svog vlasništva; sama pomisao o prisizanju na nj, o njegovu rušenju radi bilo kakva cilja, izgleda im svetogrđe; eto zbog toga se oni nikad neće složiti s uništavanjem svojih gradova i kuća, čak kad je to potrebno radi obrane zemlje, i zbog toga su se francuski buržuji godine 1870. i njemačko birgerstvo sve do 1813. tako lako prepuštali sretnim osvajačima. Vidjeli smo da je dovoljno bilo imati vlasništvo pa da se iskvari francusko seljaštvo i uguši u njemu posljednja iskra patriotizma.

Kako bi se, dakle, izgovorila zadnja riječ o takozvanom nacionalnom ustanku Njemačke protiv Napoleona, ponovit ćemo, prvo, da je uslijedio tek poslije toga kako se Napoleonova potučena vojska dala u bijeg iz Rusije i kako su pruski i drugi njemački korpusi, što su još nedugo prije toga bili sastavni dio francuske armije, prešli na stranu Rusa; te, drugo, da čak ni tad u Njemačkoj zapravo nije došlo do općega narodnog ustanka, da su gradovi i sela i nadalje ostali mirni, jedino su se stvorili dobrovoljački odredi sastavljeni od mladih ljudi, pretežno studenata, koji su odmah bili uključeni u sastav regularne vojske, što se potpuno protivi metodama i duhu narodnih ustanaka.

Jednom riječju, u Njemačkoj su mladi građani ili, bolje reći, podanici, poneseni vatrenim propovijedima svojih filozofa i nadahnuti pjevanjem svojih pjesnika, dohvatili oružje da obrane i obnove njemačku državu, jer se baš u to doba u Njemačkoj probudila misao o pangermanskoj državi. Španjolski se narod, međutim, digao listom da zaštiti pred bezočnim i moćnim otimačem slobodu domovine i samostalnost u narodnom životu.

Otada se Španjolska nije uspavala već se tijekom 60 godina zlopatila tražeći nove oblike za novi život. Kakve li sve, jadna, pokušaje nije poduzimala! Od apsolutne monarhije, dva put obnavljane, do ustava kraljice Izabelle, od Espartera do Narvaeza, od Narvaeza do Prima i od ovoga do kralja Amadea, Sagaste i Zorille; ona kao da je htjela isprobati sve postojeće podvrste ustavne monarhije i sve su se za nju pokazale preuske, razorne, nemoguće. Sada se također pokazuje nemoguća i konzervativna republika, što će reći vladavina špekulanata, bogatih posjednika i bankara u republikanskim formama. Isto će se tako nemoguća uskoro pokazati i politička sitnoburžoaska federacija poput švicarske.

U Španjolskoj je bez svake šale ovladao vrag revolucionarnog socijalizma. Andaluzijski i es-tramadurski seljaci, nikoga ništa ne pitajući i ne očekujući ničijih napatuka, preuzeše već i još uvijek preuzimaju u svoje ruke zemlju prijašnjih zemljoposjednika. Katalonija na čelu s Barcelonom glasno obznanjuje svoju nezavisnost, svoju autonomiju. Narod Madrida proglašava federativnu republiku i ne pristaje da se revolucija potčini budućim naredbama ustavotvorne skupštine. U sjevernim pokrajinama, koje se tobože nalaze pod vlašću karlističke reakcije, očito se odvija Socijalna Revolucija; proglašavaju se *fueroze*, nezavisnost pokrajina i općina, pale svi sudski i građanski spisi; vojska se u cijeloj Španjolskoj bratimi s narodom i razjuruje svoje oficire. Počeo je sveopći, javni i privatni bankrot – prvotni uvjet za socijalnoekonomsku revoluciju.

Jednom riječju, rasulo i konačni raspad, sve se to ruši samo od sebe, razbijene ili rastočeno vlastitom trulošću. Nema više ni financija, ni vojske, ni suda, ni policije; nema državne sile, nema države, preostaje snažan, krepak narod obuzet danas jedinstvenom socijalnerevolucionarnom strašću. Pod kolektivnim rukovodstvom Internacionale i Saveza socijalnih revolucionara on zbija i organizira svoje redove i sprema se da na razvalinama države u raspadanju i buržoaskog svijeta osnuje vlastiti svijet oslobođena radnika-čovjeka.

Italija je isto toliko blizu Socijalnoj Revoluciji kao i Španjolska. Ni u njoj, unatoč svim nastojanjima ustavnih monarhista pa čak i unatoč junačkim, ali uzaludnim naporima dvojice velikih vođa, Mazzinija i Garibaldija, nije prihvaćena i nikad neće biti prihvaćena ideja državnosti jer je suprotna istinskom duhu i svim današnjim instinktivnim težnjama i materijalnim zahtjevima bezbrojnoga seoskog i gradskog proletarijata.

Baš kao i Španjolska, Italija koja je već odavno i, što je još važnije, nepovratno zaboravila centralističke predaje staroga Rima o jedinstvenoj državi, predaje što su se očuvala u knjigama Dantea, Machiavellija i u najnovijoj političkoj literaturi, ali nikako ne i u živu narodnu sjećanju – Italija, tvrdim, očuvala je tek jednu jedinu živu tradiciju apsolutne autonomije koja čak nije ni pokrajinska već općinska. Tom jedinom političkom pojmu, koji živi upravo u narodu, pridodajte povijesno-etnografsku raznovrsnost pokrajina što govore toliko različitim dijalektima da ljudi jedne pokrajine s mukom razumiju, a katkad uopće i ne razumiju ljude iz drugih pokrajina. Stoga je razumljivo kako je daleko Italija od ostvarenja novonastaloga političkog ideala državnog jedinstva. Ali to nipošto ne znači da je Italija bila društveno razjedinjena. Naprotiv, uza sve razlike koje postoje u narječjima, običajima i pravima prisutan je opći talijanski karakter i tip po kojemu ćete odmah razlikovati Talijana od pripadnika bilo kojeg drugog naroda, makar i južnoga.

S druge strane, istinska solidarnost materijalnih interesa i duhovnih težnji najtjesnije međusobno združuju i zbijaju sva talijanska područja. Ali pripazite, svi ti interesi baš kao i te težnje upereni su protiv nasilnoga političkog jedinstva te, naprotiv, naginju neprestano uspostavljanju društvenog jedinstva, pa se može reći i dokazati bezbrojnim činjenicama iz današnjeg talijanskog života da je njezino nasilno političko ili državno jedinstvo povlačilo za sobom posljedicu društvenog razjedinjenja i da će, uslijed toga, rušenje novonastale talijanske države neminovno imati za posljedicu njezino slobodno općinsko sjedinjenje.

Sve se to, dakako, tiče zapravo jedino puka, jer se državnim jedinstvom u višim slojevima talijanske buržoazije, baš kao i u drugim zemljama, stvorilo i sada se razvija i sve više i više širi socijalno jedinstvo klase povlaštenih izrabljivača narodnoga rada.

Ta je klasa sada u Italiji dobila skupno ime Konzerterij. Konzerterij obuhvaća cjelokupnu službenu javnost, birokratsku i vojnu, policijsku i sudsku, cjelokupnu javnost veleposjednika, industrijalaca, trgovaca i bankara, cjelokupno službeno i poslužbeno odvjetništvo i književnost kao i sav parlament, desno krilo kojega se danas koristi svim pogodnostima što ih donosi vlast, a lijevo nastoji da tu istu vlast preuzme u svoje ruke.

U Italiji, dakle, kao i svuda, postoji jedinstven i nedjeljiv politički svijet krvopija koji iscrpljuju zemlju u ime države i koji su je doveli zbog veće koristi ove druge do krajnjeg stupnja bijede i očajanja.

Ali i najstrahovitija bijeda čak kad i pogađa višemilijunski proletarijat, nije još dovoljno jамstvo za revoluciju. Čovjeka je priroda nadarila nevjerojatnim strpljenjem da od njega doista katkada padneš u očaj i vrug bi ga znao što on sve podnijeti neće, a zajedno s bijedom, koja ga osuđuje na neizrecivu oskudicu i polagano umiranje od gladi, on je još obdaren priglupošću, otupljenošću osjećaja, potpunim neshvaćanjem svojih prava i onom nepokolebljivom strpljivošću i poslušnošću što između svih naroda posebno odlikuje istočne Indijce i Nijemce. Takav se čovjek nikad ne probudi, umrijet će, ali se neće pobuniti.

Ali kad je doveden do krajnjeg očajanja, njegovo negodovanje postaje već ponešto vjerojatnije. Očajanje je jednak, pomaman osjećaj. Ono ga budi iz otupljenosti, iz bunovne patnje i pretpostavlja već više ili manje jasnu svijest o mogućnosti boljeg položaja kojemu se ipak ne nada.

U očajanju, napokon, nitko ne može dugo ostati, ono brzo dovodi čovjeka bilo do smrti, bilo do akcije. Do kakve akcije? Dakako, do akcije što vodi k oslobođenju i ostvarivanju uvjeta boljega života. Čak i Nijemac u očajanju prestaje biti rezoner, samo treba da bude mnogo, vrlo mnogo svakovrsnih uvreda, progona, patnji i zala da se njega dovede do očajanja.

Ali i bijeda skupa s očajanjem još nije dovoljna da se izazove Socijalna Revolucija. Oni mogu izazvati pojedinačne ili najviše lokalne pobune, ali nisu dostatni da dignu na noge čitave narodne mase. Za to je potreban još i općenarodni ideal koji uvijek povijesno izrasta iz dubine narodnog instinkta, nastaloga, proširenog i osvjetljenog u nizu značajnih događaja, teških i gorkih iskustava; potrebna je opća predodžba o svome pravu i duboka, strašna, reklo bi se, religiozna vjera u to pravo. Kad se takav ideal i takva vjera susretnu u narodu s bijedom koja ga dovodi do očajanja, tada je Socijalna Revolucija neminovna i nikakva joj se sila ne može oduprijeti.

Baš u tom se stanju nalazi talijanski narod. Bijeda i patnje svake vrste koje on podnosi strahovite su i jedva da zaostaju za bijedom i patnjama koji pritišću ruski narod. No istodobno u talijanskom proletarijatu se u znatno većoj mjeri razvila plamena revolucionarna svijest koja se svakim danom u njemu očituje sve izrazitije i jače. Po prirodi mudar i vatren, talijanski proletarijat počinje najzad shvaćati što mu je potrebno i čemu mora težiti da se postigne potpuno i opće oslobođenje. U tom pogledu propaganda Internacionale, koja se energično i široko provodi tek u

posljednje dvije godine, učinila mu je golemu uslugu. Upravo ona mu je dala ili, bolje reći, ona je u njemu pobudila taj ideal što ga je grubo orisao njegov najdublji instinkt i bez kojega, kao što rekosmo, narodni ustanak, zlopatio se narod koliko mu drago, nipošto nije moguć, ona mu je pokazala cilj koji mora ostvariti i ujedno otvorila putove i pružila sredstvo da se organizira narodna snaga.

Za narod je, dakako, taj ideal u prvom redu u tome da se okonča siromaštvo, da se okonča bijeda i postigne potpuno zadovoljavanje svih materijalnih potreba kolektivnim radom, obaveznim za sve i za sve jednakim; zatim da ne bude gospode i bilo kakve dominacije te da se slobodno uredi narodni život u skladu s narodnim potrebama ne odozgo naniže kako to čini država već odozdo nagore rukama samog naroda, mimo svih vlada i parlamenata, uspostavi slobodni savez zemljoradničkih i tvorničkih radničkih udruga, općina, pokrajina i naroda; te najzad, u nešto daljoj budućnosti, da se ostvari općecovječansko bratstvo koje trijumfira na razvalinama svih država.

Zanimljivo je da u Italiji, baš kao i u Španjolskoj, sreća nije bila ni najmanje naklonjena Marxovu državno-komunističkom programu već je naprotiv pružena široka i plemenita podrška programu famozne Alijanse odnosno Saveza socijalnih revolucionara, kojim je naviješten nemilosrdan rat svakoj dominaciji, vladinom tutorstvu, poglavarstvu i autoritetu.

U tim se uvjetima narod može osloboditi, izgraditi svoj vlastiti život na najširoj volji sviju i svakoga, ali više nikako ne može biti prijetnja slobodi drugih naroda jer se ni od Italije ni od Španjolske ne može očekivati osvajačka politika već treba da se, naprotiv, očekuje skora Socijalna Revolucija.

Male države, kakve su Švicarska, Belgija, Nizozemska, Danska i Švedska, također, iz istih ovih razloga, ali uglavnom zbog svoje političke beznačajnosti, nikoga ne ugrožavaju, već naprotiv, imaju puno razloga za bojazan da će ih zaposjesti nova njemačka carevina.

Preostaju Austrija, Rusija i pruska Njemačka. Spominjati Austriju ne znači li govoriti o neizlječivu bolesniku što se brzim koracima približava smrti? To carstvo, stvoreno dinastičkim vezama i vojnim nasiljem, sastavljeno još k tome od četiriju međusobno suprotstavljenih i ne baš ljubavljivo povezanih rasa gdje prevlast ima njemačka rasa koju jednodušno mrze tri ostale i koja svojim brojem jedva čini četvrtinu sveukupnog stanovništva, uz to napola složeno od Slavena koji zahtijevaju autonomiju i koji su se u posljednje doba raspali na dvije države: mađarsko-slavensku i njemačko-slavensku – takvo carstvo, tvrdimo, moglo se držati dok je u njemu prevladavao vojno-policijski despotizam. Tijekom zadnjih dvadeset i pet godina ono je podnijelo tri smrtna udara. Prvi mu je poraz nanijela revolucija godine 1848. koja je uništila stari sustav i vladavinu kneza Metternicha. Otad se ono u staračkoj svojoj oronulosti održava na životu svim mogućim sredstvima i najraznovrsnijim okrepama. Godine 1849, spaseno od cara Nikole, ono je pod upravom kneza Schwarzenberga i slavenofilstvom zadojena grofa Thuna, redaktora konkordata, pohitalo da potraži spas u najbjesomučnijoj klerikalnoj i političkoj reakciji i u uspostavljanju najpotpunije i najnemilosrdnije centralizacije u svim pokrajinama usprkos svim nacionalnim razlikama. Ali drugi poraz koji je pretrpjelo od Napoleona III godine 1859. dokazao je da ga vojno-birokratske centraliziranost ne može spasiti.

Tad je ono iznebuha udarilo u liberalizam. Pozvalo je iz Saske nespretna i nesretna suparnika knezu (a onda još grofu) Bismarcku, baruna Beusta i otpočelo grčevito oslobađati svoje narode, ali je, oslobađajući ih, htjelo ujedno i da spasi svoje državno jedinstvo, dakle da riješi naprosto nerješivu zadaću.

Trebalo je istodobno zadovoljiti četiri glavne etničke skupine: Slavena, Nijemce, Mađžare i Vlahe koji se ne samo strahovito razlikuju po svojoj prirodi, po svojim jezicima baš kao i po

različitim kulturnim značajkama i razinama nego se i pretežno neprijateljski odnose jedni prema drugima pa su mogli i mogu biti vezani državnim sponama jedino nasiljem vlasti.

Trebalo je zadovoljiti Nijemce, većina kojih, u nastojanju da steknu najliberalniji demokratski ustav, usporedo s tim zahtijeva uporno i glasno da joj se prepusti *starodrevno pravo* na državnu prevagu u austrijskoj monarhiji, iako skupa sa Židovima čine samo četvrtinu od sveukupnog pučanstva.

Nije li to još jedan dokaz one istine koju neumorno zastupamo u uvjerenju kako neodložno rješenje svih socijalnih zadaća ovisi o njezinu sveopćem poimanju, naime, kako se država, svaka država, pa bila ona uvijena u najliberalnije i najdemokratskije forme, bezuvjetno temelji na prevlasti, na dominaciji, na nasilju, što će reći na despotizmu, prikrivenom, ako hoćete, ali to opasnijem.

Nijemci, državoljupci i birokrati, usuđujemo se reći, po prirodi zasnivaju svoje pretenzije na svom povijesnom pravu, odnosno na davnašnjem osvajačkom pravu s jedne strane, a s druge na tobožnjoj nadmoći njihove kulture. Imat ćemo još prilike da pokažemo kako daleko dopiru njihove pretenzije, sad ćemo se pak ograničiti na austrijske Nijemce, premda je vrlo teško odvojiti njihove pretenzije od općenjemačkih.

Posljednjih godina austrijski Nijemci preko srca shvatiše kako se barem u prvi čas moraju odreći dominacije nad Madžarima kojima su najzad priznali pravo na samostalni opstanak. Od svih naroda što nastavaju austrijsko carstvo Madžari su, odmah iza Nijemaca, najdržavotvorniji narod. Unatoč najokrutnijim progonima i najoštrijim mjerama kojima se tijekom devet godina, od 1850. do 1859. austrijska vlada upinjala da slomi njihov žilav otpor, oni ne samo da se nisu odrekli svoje nacionalne samostalnosti već su branili i obranili svoje pravo, po njihovu mišljenju isto tako povijesno, na državnu prevagu nad svim drugim narodima što zajedno s njima nastavaju mađarsko kraljevstvo, premda po broju ne premašuju znatno trećinu od ukupnog stanovništva u kraljevstvu⁴.

Na taj se način nesretno austrijsko carstvo raspalo na dvije države, gotovo podjednake snage, sjedinjene samo zajedničkom krunom: na cislajtansku ili slavensko-njemačku državu s 20,500.000 stanovnika (od kojih su 7,200.000 Nijemci i Židovi, 11,500.000 Slaveni i otprilike 1,800.000 Talijani i druge narodnosti) i na translajtansku, mađarsku ili mađarsko-slavensko-rumunjsko-njemačku državu.

Zanimljivo je da niti jedna od tih dviju država, čak ni po svom unutrašnjem sastavu ne pruža nikakva jamstva za neku trenutačnu pa čak niti buduću jačinu.

U mađarskom kraljevstvu, uza svu liberalnost ustava i nedvojbenu spretnost mađarskih vladalaca, borba ta ukorijenjena bolest austrijske monarhije, koja se vodi između naroda, nipošto nije prestala. Većina pučanstva, potčinjena Madžarima, ne voli ih i nikad neće pristati da dobrovoljno tegli njihov jaram, uslijed čega između nje i Madžara traje neprestana borba, pri čemu se Slaveni oslanjaju na turske Slavene, a Rumunji na svoju braću u Vlaškoj, Moldavskoj, Besarabiji i Bukovini; Madžari, koji čine tek jednu trećinu pučanstva, htjeli ne htjeli moraju potražiti oslonac i zaštitu u Beču; a carski Beč, koji ne može probaviti mađarsko otcjepljenje, gaji poput svih onemoćalih i palih dinastičkih vlada potajnu nadu u čudesnu obnovu izgubljene moći, neobično se raduje tom unutrašnjem razdoru koji ne dopušta mađarskom kraljevstvu da stane na noge i krišom potpiruje slavenske i rumunjske strasti protiv Madžara. Mađarski vladaoци i političari to

---

⁴ Mađarsko kraljevstvo broji 5,500.000 Madžara, 5,000.000 Slavena, 2,700.000 Rumunja, 1,800.000 Židova i Nijemaca te oko 500.000 ostalih narodnosti; što ukupno iznosi 15,500.000 stanovnika.

znaju pa za uzvrat održavaju sa svoje strane tajne veze s knezom Bismarckom koji, predviđajući neminovni rat protiv austrijskog carstva, osuđena na propast, očijuka s Madžarima.

Cislajtanska ili njemačko-slavenska država nije u nimalo boljem položaju. Ovdje nešto više od sedam milijuna Nijemaca, zajedno sa Židovima, svojataju pravo na to da upravljaju većinom od jedanaest i po milijuna Slavena.

Dakako da su te pretenzije čudne. Reklo bi se da je Nijemcima od najstarijeg doba povijesna zadaća bila u tome da se osvajaju slavenske zemlje, da se istrijebljuju, porobljavaju i civiliziraju, što će reći da se Slaveni ponjemčuju ili urbaniziraju. To je između ova dva plemena porodilo duboku povijesnu uzajamnu mržnju, koja je s obje strane bila uvjetovana specifičnim položajem svakoga od njih.

Slaveni mrze Nijemce kao što sve pobjednike mrze osvojeni narodi što se u svojoj duši nisu s time pomirili niti su se pokorili. Nijemci mrze Slavene kao što obično gospodari mrze svoje robove, mrze ih zbog njihove mržnje što su je oni, Nijemci, zaslužili od Slavena; mrze ih zbog one neizazvane i neprestane bojazni koju u njima pobuđuje plamena misao i nada Slavena u oslobođenje.

Kao i svi osvajači tuđih zemalja i porobljivači stranoga naroda, Nijemci posvema nepravедno istodobno i mrze i preziru Slavene. Rekosmo zbog čega ih mrze; preziru ih pak zbog toga što se Slaveni nisu mogli i nisu htjeli ponjemčiti. Zanimljivo je da pruski Nijemci najozbiljnije, gorko prekoravaju austrijske Nijemce i optužuju austrijsku vladu malone za izdaju zbog toga što nisu uspjeli ponjemčiti Slavene. To je po njihovu uvjerenju, a tako i jest, najveći zločin protiv općenjemačkih patriotskih interesa, protiv *pangermanizma*.

Ugroženi ili, bolje reći, već i sad odasvud proganjani, ali ne i slomljeni posve od morskoga im pangermanizma, austrijski Slaveni, osim Poljaka, suprotstavili su mu drugu takvu ogavnu bedastoću, drugi takav protuslobodan i za narod poguban ideal – panslavizam⁵.

Ne tvrdimo da su svi austrijski Slaveni, čak i mimo Poljaka, poklonici toga koliko nakazna, toliko i opasna ideala, prema kojemu se napomenimo uzgred među turskim Slavenima, uza sve smicalice ruskih agenata što među njima rovere, gaji vrlo malo simpatija. Pa ipak točno je da je uzdanje u petrogradsko spasenje i Petrograd kao spasioca i te kako prošireno među austrijskim Slavenima. Strahovita i, dodat ćemo, sasvim opravdana mržnja dovela ih je do bezumlja u takvoj mjeri da su počeli očekivati spas od našeg sveruskoga carskoga korbača zaboravljajući ili ne poznavajući svih nedaća što ih je Litvi, Poljskoj, Malorusiji pa i samom velikoruskom narodu donio moskovski i petrogradski despotizam!

Da su se takva nesuvisla očekivanja mogla razviti u slavenskim masama, ne treba se čuditi. One ne poznaju povijest, ne znaju ni kakav je unutrašnji položaj u Rusiji; čule su samo da se za inat i usprkos Nijemcima stvorila golema, tobože čisto slavenska carevina, toliko snažna da pred njom dršču mrski Nijemci. Nijemci dršču, Slaveni se, dakle, moraju radovati, Nijemci je mrze, Slaveni je prema tome moraju voljeti.

---

⁵ Mi smo isto tako ogorčeni neprijatelji *panslavizma* kao i *pangermanizma* i kanimo u jednoj od budućih brošura posvetiti tom pitanju, po našem mišljenju neobično važnom, poseban članak; sad ćemo pak samo reći kako držimo da je sveta i neodgodiva dužnost ruske revolucionarne mladeži da se suprotstavi svim silama i svim raspoloživim sredstvima panslavističkoj propagandi koju provode u Rusiji i većim dijelom u slavenskim zemljama vladini službeni i slavenofilski raspoloženi ili plaćeni ruski agenti; oni nastoje uvjeriti nesretne Slavene kako petrogradski slavenski car, ispunjen toplom očinskom ljubavlju prema slavenskoj braći, i podla u narodu omrznuta i za narod pogubna sveruska carevina koja je porobila Malorusiju i Poljsku, a ovu je čak dijelom i prodala Nijemcima, mogu i žele osloboditi slavenske zemlje od njemačkog jarma i to baš u onaj isti čas kad petrogradski kabinet na najotvoreniji način prodaje i predaje Češku i Moravsku knezu Bismarcku kao nagradu za obećanu pomoć na Istoku.

Sve je to prirodno. Ali čudno je, tužno i neoprostivo što se usred obrazovanog sloja u austro-slavenskim krajevima stvorila stranka kojoj su na čelu iskusni, pametni, obaviješteni ljudi koji javno propovijedaju panslavizam ili, u najmanju ruku prema jednima, oslobođenje slavenskih naroda uz snažno uplitanje ruskog carstva, a prema drugima, čak i stvaranje *velikog slavenskog carstva* pod žezlom ruskog cara.

Zanimljivo je kako se ta prokleta njemačka civilizacija, u svojoj biti buržoaska i stoga državotvorna, uspjela duboko uvući u srca čak i slavenskih rodoljuba. Rođeni u ponijemčenu buržoaskom društvu, školovani u njemačkim školama i sveučilištima, navikli da misle, osjećaju i iskazuju želje u njemačkom duhu oni bi se i pretvorili u prave Nijemce da im ciljevi koje su sebi postavili nisu protunjemački: njemačkim postupcima i sredstvima žele, smjeraju osloboditi Slavene od njemačkog jarma. Ne shvaćajući zbog svoga njemačkog odgoja da može postojati neki drugi način oslobođenja do onog uz pomoć stvaranja slavenskih država, ili jedinstvene snažne slavenske države, oni sebi postavljaju upravo njemački cilj, jer je novi tip države, centralizirane, birokratske, vojno-policijske poput, na primjer, novog njemačkog ili sveruskog carstva, posve njemačko ostvarenje; u Rusiji je ona imala tatarske primjese, ali i u Njemačkoj, doduše, na tatarskoj ljubaznosti sad stvari neće stati.

Po svojoj prirodi i po svojoj biti Slaveni uopće nisu politički, to jest, državotvorni narod. Uzalud se Česi spominju svoje Velike Moravske, a Srbi Dušanova carstva. Sve su to ili efemerne pojave ili stare bajke. Istina je samo to da nijedan slavenski narod nije sam od sebe stvorio državu.

Poljska monarhijska republika stvorila se pod dvostrukim utjecajem germanizma i latinizma poslije potpuna poraza koji je pretrpio seljački narod (puk) i poslije njegova ropskog uprezanja u jaram šljahtića, a ona po svjedočenju i mišljenju mnogih poljskih povjesničara i pisaca (među ostalima i Mickiewicza) nije bila čak ni slavenskog porijekla.

Bohemsko ili češko kraljevstvo bilo je skalupljeno potpuno po njemačkoj slici i prilici, pod izravnim utjecajem Nijemaca, uslijed čega je Češka tako rano postala organskim članom, neotkdivim dijelom njemačke carevine.

A povijest stvaranja sveruskog carstva svakome je poznata; tu je djelovao i tatarski korbač, i bizantski blagoslov, i njemačko vojno-činovničko i policijsko prosvjeđivanje. Jadni velikoruski narod, a zatim i drugi narodi: maloruski, litvanski i poljski, koji su mu bili pripojeni, sudjelovali su u njegovu stvaranju samo podmetanjem vlastih leđa.

Dakle, nedvojbeno je da Slaveni nikada sami od sebe, svojom vlastitom inicijativom nisu stvarali države. A nisu je stvarali zato što nikad nisu bili osvajački narod. Tek osvajačke nacije stvaraju državu i stvaraju je svakako sebi na korist, na štetu pokorenim narodima.

Slaveni bijahu pretežno mirno i zemljoradničko pleme. Bez ratobornosti koja je nadahnjivala germanska plemena, njima su bile strane državotvorne težnje što su se zarana očitovale u Germana. Živjeli su zasebno i nezavisno u svojim općinama, predvođeni po patrijarhalnom običaju od staraca, uostalom na temelju izbornog načela, svi su se jednakopravno koristili općinskom zemljom i nisu imali niti su poznavali plemstvo, nisu imali čak niti posebnu kastu žreca, svi međusobno bijahu jednaki ostvarujući, doduše, još samo na patrijarhalni, pa prema tome najnesavršeniji način ideju bratstva među ljudima. Među općinama nisu postojale stalne političke veze. Ali kad bi zaprijetila opća opasnost, na primjer, napad nekog stranog plemena, oni bi privremeno sklopili obrambeni savez i netom bi opasnost prošla, nestajala je i ta sjena političke spone. Nije, dakle, postojala niti je mogla postojati slavenska država. Ali zato su sva slavenska plemena, koje je krasila najveća gostoljubivost, bila međusobno povezana društvenim, bratskim odnosima.

Svakako da su Slaveni uz takvu organiziranost bili nezaštićeni pred napadom i posizanjima ratobornih plemena, pogotovu germanskih koja su posvuda nastojala proširiti svoju prevlast. Slaveni su dijelom bili pobijeni, većim pak dijelom pokoreni od Turaka, Tatara, Madžara te ponajviše od Nijemaca.

Od druge polovice X stoljeća započinje mučenička povijest njihova robovanja, ali uz mučeničku i junačka. U višestoljetnoj, neprestanoj i ogorčenoj borbi prolili su puno krvi za slobodu na vlastitoj zemlji. Već u XI stoljeću susrećemo se s dvije činjenice: s općim ustankom slavenskih pogana što su nastavali krajeve između Odre, Elbe i Baltika protiv njemačkih vitezova i svećenstva i s ne manje značajnom pobunom velikopoljskih kmetova protiv vladavine šljahte. Zatim se do XV stoljeća nastavljala mjestimična, neprimjetna, ali neprestana borba zapadnih Slavena protiv Nijemaca, južnih Slavena protiv Turaka, sjeveroistočnih protiv Tatara.

U XV stoljeću nailazimo na veliku i ovaj put pobjedonosnu i ujedno sasvim narodnu revoluciju čeških husita. Ostavljajući po strani njihovo religiozna načelo koje je, međutim, dodajmo usput, bilo neusporedivo bliže načelu bratstva među ljudima i narodne slobode nego što je to bio katolički princip i protestantski princip koji je za njim slijedio – upozorit ćemo tek na čisto socijalni i protudržavni karakter te revolucije. Bila je to pobuna slavenske općine protiv njemačke države.

U XVII stoljeću, nakon niza izdajstava praškoga poluponijemčenog građanstva, husiti pretrpješe konačan poraz. Gotovo je polovica češkog pučanstva bila istrijebljena, a zemlja je predana njemačkim kolonistima. Trijumfirali su Nijemci, a zajedno s njima jezuiti te je tijekom nešto više od dva stoljeća poslije tog krvavog poraza zapadno slavenstvo ostajalo nepokretno, nijemo pod pritiskom katoličke crkve i slavodobitnoga njemačkog svijeta. Istodobno južni Slaveni trpjeli su svoj ropski usud pod vladavinom Madžara ili pod turskim jarmom. Ali je zato slavenska buna u ime onih istih narodnoopćinskih načela planula na sjeveroistoku.

Ne zadržavajući se nimalo na ogorčenoj borbi Velikog Novgoroda, Pskova i drugih krajeva protiv moskovskih careva u XVI stoljeću, niti na savezništvo dobrovoljačkih družina velikoruskih zemalja sklopljenom protiv poljskog kralja, jezuita, moskovskih boljara te uopće protiv moskovske prevlasti na početku XVII stoljeća, sjetimo se čuvena ustanka maloruskog i litavskog pučanstva protiv poljske šljahte, a odmah za njim još odlučnijeg ustanka povoljskog seljaštva pod vodstvom Stjepana Razina te najzad, sto godina kasnije, jednako tako čuvene Pugačovljeve bune. I u svim tim čisto narodnim gibanjima, ustancima i bunama nalazimo istu mržnju prema državi, istu težnju za stvaranjem slobodnoga općinskog seljačkog svijeta.

Napokon, XIX stoljeće može se nazvati stoljećem općeg buđenja Slavenstva. O Poljskoj ne treba ni govoriti. Ona nije zaspala ni načas jer se od doba razbojničkog gaženja njezine slobode, doduše, ne narodne već šljahtičke i državne, od doba njezine diobe između tri grabežljive države, nije prestajala boriti, i poduzimali što mu drago Muravjovi i Bismarcki, ona će se buniti sve dok ne izvojuje slobodu. Na poljsku nesreću njezine vodeće stranke, još uvijek pretežno šljahtičke, nisu kadre odustati od svog državotvornog programa pa, umjesto da traže oslobođenje i obnovu svoje domovine u socijalnoj revoluciji, povodeći se za davnašnjim tradicijama, traže ih čas u pokroviteljstvu kakva Napoleona, čas u savezu s jezuitima i austrijskim feudalcima.

No u našem su se stoljeću probudili također zapadni i južni Slaveni. Unatoč svim njemačkim političkim, policijskim i civilizatorskim nastojanjima, Češka se poslije trostoljetnog mrtvila ponovno probudila kao čisto slavenska zemlja i postala prirodno središte sveukupnog zapadnoslavenskog gibanja. Njime je postala i turska Srbija za gibanja među južnim Slavenima.

Pa ipak s preporodom slavenskih naroda nameće se i neobično važno i reklo bi se sudbonosno pitanje.

Kojim se putem mora ostvariti taj slavenski preporod? Da li preko državne dominacije ili pak preko stvarnog oslobođenja svih naroda, u najmanju ruku, evropskih, preko oslobođenja cjelokupna evropskog proletarijata od svakog jarma i ponajprije od državnog jarma?

Moraju li se i mogu li se Slaveni izbaviti iz tuđinskog, ponajviše, njemačkog jarma, za njih najmržeg, pribjegavajući sa svoje strane njemačkoj metodi osvajanja, otimanja i pretvaranja pokorenih narodnih masa u mrski im položaj prije njemačkih, a sada pak slavenskih vjernih podanika ili tek solidarnim ustankom cjelokupnoga evropskog proletarijata kroz Socijalnu Revoluciju?

Sva slavenska budućnost zavisi o tome koji će od ta dva puta oni odabrati. Za koji od njih treba da se odluče?

Po našem uvjerenju, postavljanje tog pitanja znači i njegovo rješavanje. Unatoč premudroj izreci cara Solomona, prošlost se nikad ne ponavlja, noviji tip države, koja je tek dokraja ostvarila davnu ideju dominacije, isto onako kao što kršćanstvo ostvaruje posljednji oblik bogoslovskeg vjerovanja ili religioznog ropstva, država birokratska, vojno-policijska i centralistička koja po potrebi unutrašnjeg svog bića nastoji osvojiti, pokoriti, ugušiti sve što oko nje postoji, živi, kreće se, diše; toj državi koja je našla posljednji svoj izraz u pangermanskoj carevini odbrojani su sada dani. Njezin se vijek primiče kraju i od njezina pada svi narodi očekuju svoje konačno oslobođenje.

Zar je Slavenima suđeno da ponove od čovjeka i od naroda omraženi i već sad od povijesti osuđen odgovor? I radi čega? Počasti od toga nikakve; samo zločin, sramota, prokletstvo suvremenika i potomaka. Ili su Slaveni pozavidjeli što su Nijemci zaslužili mržnju svih ostalih evropskih naroda? Ili im se sviđa uloga svemirskog božanstva? Nek vrug nosi sve Slavene s cjelokupnom njihovom vojnom budućnošću ako poslije dugogodišnjeg ropstva, muka i šutnje moraju donijeti čovječanstvu nove lance!

A kakve li koristi za Slavene? Kakva može biti korist za slavenski puk od stvaranja velike slavenske države? Takva država ima nedvojbene prednosti, samo ne za višemilijunski proletarijat već za povlaštenu manjinu, svećeničku, plemićku, buržoasku ili, možda, i intelektualnu, odnosno takvu koja u ime svoje patentirane učenosti i svoje tobožnje umne nadmoći smatra da je pozvana upravljati mnoštvom; prednostima se koristi nekoliko tisuća ugnjetača, krvnika i eksploatatora proletarijata. Za sam proletarijat, za radne mase, što je veća država, to su teži lanci i to je tjesnija tamnica.

Rekli smo i dokazali prethodno da društvo ne može biti i ostati državom ako se ne pretvori u osvajačku državu. Ista ona konkurencija, koja na ekonomskom polju uništava i proždire omanji pa čak i srednji kapital, tvornička poduzeća, zemljišne posjede i trgovačke kuće u korist krupna kapitala, golemih tvornica, imanja i trgovinskih kuća, uništava i proždire male i srednje države u korist imperija. Odsad svaka država, želi li da opstane ne samo na papiru i ne samo milošću svojih susjeda, dok su oni voljni da je podnose već stvarno, samostalno, nezavisno, svakako mora biti osvajačka država.

Ali da bi bila osvajačka država, znači biti primoranom držati u prisilnoj pokornosti milijune i milijune tuđega svijeta. Zbog toga je potrebno razvijati golemu ratnu silu. A tamo gdje trijumfira vojna sila – zbogom, slobodo! Pogotovu zbogom, slobostine i blagostanje radnog naroda. Odatle proizlazi da stvaranje velike slavenske države nije ništa drugo do stvaranje golema slavenskog narodnog ropstva.

Ali, odgovorit će nam slavenski državotvorci, mi ne želimo jednu veliku slavensku državu, mi hoćemo samo da se stvori nekoliko čisto slavenskih država, srednje veličine, kao nužno jamstvo za nezavisnost slavenskih naroda. No to se mišljenje protivi logici i povijesnim činjenicama, prirodni stvari; nikakva država srednje veličine danas ne može samostalno opstojati. Dakle, slavenskih

država ili neće biti, ili će biti jedna golema i sveobuhvatna panslavenska država, korbačka država sankt-peterburška.

Pa i može li se slavenska država boriti protiv goleme moći nove pangermanske carevine ne bude li i sama jednako tako golema i jednako tako moćna? Računati na složnu akciju mnogih zasebnih država, povezanih tek zajedničkim interesima, nikada ne valja; prvo, zato što spajanje raznovrsnih organizacija i snaga, pa bile one izjednačene ili čak imale brojčanu prevagu nad snagama protivnika, ipak nisu dorasle ovim drugim jer su ove druge cjelovite i njihova je organiziranost podvrgnuta jednoj misli, jednoj volji, čvršća i jednostavnija; drugo, zato što nikad ne valja računati na složnu suradnju mnogih država, čak ni onda kad njihovi vlastiti interesi zahtijevaju sklapanje takva saveza. Upravljači država, baš kao i obični smrtnici, većim su dijelom zahvaćeni sljepilom pa ne vide zbog interesa i trenutačnih strasti bitne zahtjeve vlastita položaja.

Godine 1863. izravan je bio interes Francuske, Engleske, Švedske pa čak i Austrije da se zauzmu za Poljsku protiv Rusije, pa ipak se nitko nije zauzeo. Godine 1864. još je izravniji interes nalagao Engleskoj, Francuskoj, napose Švedskoj pa čak i Rusiji da se založe za Dansku, kojoj je prijetilo da padne u prusko-austrijsko ili, točnije, u prusko-njemačko ropstvo, pa se i opet nitko nije založio. Najzad, godine 1870. Engleska, Rusija i Austrija, da se i ne govori o malim sjevernim državama, morale su u svom očiglednom interesu zaustaviti slavodobitan upad prusko-njemačke vojske u Francusku sve do Pariza i gotovo do samog juga, ali se i ovaj put nitko nije upleo; i tek kad je nova njemačka moć za sve postala prijetnja, velike su sile shvatile da su se morale uplesti, ali bilo je već kasno.

Dakle, na vladalačku mudrost susjednih država ne valja računati, računati treba na vlastite snage i te snage moraju, u najmanju ruku, biti ravnopravne snagama protivnika. Shodno tome, niti jedna slavenska država, uzme li se ona izdvojeno, neće biti sposobna da se odupre pritisku pangermanske carevine.

A neće li biti moguće suprotstaviti pangermanskoj centraliziranosti panslavensku federaciju, što će reći savez samostalnih slavenskih država ili saveznih država poput sjeveroameričkih ili švicarskih? I na to pitanje moramo odgovoriti negativno.

Prije svega, da bi se bilo koji savez mogao ostvariti, potrebno je da se sverusko carstvo sruši, da se raspadne na mnogo zasebnih i uzajamno nezavisnih i tek federativno povezanih država, jer je očuvanje nezavisnosti i slobode malih, pa čak i srednje velikih slavenskih država u takvoj federativnoj zajednici s takvim golemim carstvom naprosto nezamislivo.

Pretpostavimo čak: petrogradsko se carstvo raspada na veći ili manji broj slobodnih saveznih država i Poljsku, Češku, Srbiju, Bugarsku itd., organizirane pak sa svoje strane kao samostalne države, stvoriše zajedno s tim novim ruskim jedinicama veliku slavensku federaciju. Pa i u tom slučaju tvrdimo, ta federacija neće biti u stanju da se bori protiv pangermanske centraliziranosti iz jednostavna razloga što će državno-vojna snaga uvijek biti na strani centralizirane države.

Federacija saveznih država može donekle garantirati buržoasku slobodu, ali državno-vojnu snagu stvoriti ne može baš zato što je federacija; snažna država neminovno zahtijeva centraliziranu organizaciju. Spomenut će nam se primjer Švicarske i Sjedinjenih Američkih Država. Ali Švicarska baš zbog jačanja svoje vojne i državne moći sada očito nastoji da se centralizira, a federacija danas ostaje moguća u Sjevernoj Americi jedino stoga što u susjedstvu s velikom republikom nema nijedne snažne centralizirane države, poput Rusije, Njemačke ili Francuske.

Dakle, kako bi se pružio otpor na državnoj ili političkoj njivi slavodobitnom pangermanizmu, preostaje tek jedno sredstvo – valja stvoriti panslavensku državu. Sredstvo u svakom pogledu neobično nepovoljna za Slavene jer će zacijelo imati za posljedicu općeslavensko ropstvo pod

sveruskim korbačem. A je li barem pouzdano u pogledu svoga cilja, što će reći obaranja njemačke moći i uprezanja Nijemaca u panslavenski, odnosno petrogradsko-carski jaram?

Ne, ne samo da nije pouzdano već je dapače i nedovoljno. Doduše, Nijemaca ima u Evropi svega pedeset i po milijuna (ubrajajući, dakako i devet milijuna austrijskih Nijemaca). No pretpostavimo da se san njemačkih rodoljuba napokon ostvario pa bi u sastav njemačke carevine ušao čitav flamanski dio Belgije, Nizozemska, njemačka Švicarska, cijela Danska i čak Švedska s Norveškom, što ukupno čini pučanstvo od preko petnaest milijuna. Pa što? I tad će Nijemaca u Evropi biti ni manje ni više nego 66 milijuna, a Slaveni broje oko 90 milijuna. Količinski, dakle, evropsko slavensko stanovništvo gotovo za jednu trećinu premašuje njemačko, pa ipak tvrdimo da se nikad panslavenska država neće izjednačiti u moći i u državno-vojnoj snazi s pangermanskom carevinom. Zašto? Zato što u njemačkoj krvi, u njemačkom instinktu, u njemačkoj tradiciji gori žudnja za državnim redom i državnom disciplinom, u Slavenima pak ne samo da nema te žudnje već djeluju i žive potpuno suprotne žudnje; kako bi se stoga oni disciplinirali, mora ih se držati pod batinom, dok je pak svaki Nijemac s uvjerenjem, slobodnom voljom progutao batinu. Njegova je sloboda baš u tome što je izdresiran pa se dobrovoljno klanja svakom poglavarstvu.

Nijemci su uz to ozbiljan i radin narod; oni su učeni, čuvarni, uredni, točni i proračunati što im ne smeta kad je potrebno, a zapravo kad to hoće poglavarstvo, da se izvrsno tuku. Dokazali su to u posljednjim ratovima. Pri čemu je njihova vojna i administrativna organizacija dovedena do najvećeg mogućeg stupnja savršenstva, do takva stupnja koji nikakav drugi narod nikada neće dostići. Je li onda uopće zamislivo da bi se Slaveni mogli s njima nadmetati na državnotvornom polju?!

Nijemci vide svoj život i svoju slobodu u državi; za Slavene je država grob. Slaveni moraju tražiti svoje oslobođenje izvan države, ne samo u borbi protiv njemačke države već u općenarodnoj buni protiv bilo koje države, u Socijalnoj Revoluciji.

Slaveni se neće moći osloboditi, neće moći srušiti mrsku im njemačku državu jalovim nastojanjima da sad oni podvrgnu Nijemce pod *svoju* dominaciju, da ih pretvore u roblje svoje slavenske države već jedino pozivom da zajednički ostvare opću slobodu i opće bratstvo među ljudima na razvalinama svih postojećih država. No države ne padaju same od sebe; srušiti ih može tek općenarodna i općesvjetska, internacionalna Socijalna Revolucija.

Organizirati narodne snage da izvrše takvu revoluciju – jedina je zadaća ljudi što iskreno žele Slavenstvu oslobođenje od stoljetnog jarma. Ti napredni ljudi moraju shvatiti da ono isto, što je u prošlosti slabilo slavenske narode, naime njihova nesposobnost da stvore državu, danas njima pridaje snagu, ostvaruje pravo na budućnost, pruža smisao svim njihovim današnjim narodnim pokretima. Unatoč snažnom razvoju novih država i zbog tog krajnjeg razvoja što je, uostalom, posve logično i svakako nužno doveo samo načelo državnosti do apsurda, neprijeporno je da su državama i državnosti dani izbrojani i da se bliži čas potpuna oslobođenja radništva i njihova slobodnoga društvenog organiziranja odozdo nagore, bez ikakva vladina uplitanja, iz slobodnih ekonomskih, narodnih saveza, mimo svih starih državnih granica i svih nacionalnih različitosti, jedino na temelju proizvodnoga rada, posve očovječena i potpuno solidarnog uza svu njegovu raznovrsnost.

Napredni slavenski ljudi moraju najzad shvatiti da je vrijeme igranja slavenske filologije prošlo i da nema ničega apsurdnijeg i ujedno štetnijeg, za narod pogubnijeg od toga da se vidi ideal za sve narodne težnje u tobožnjem načelu nacionalnosti. Nacionalnost nije općeljudsko počelo već povijesna, prostorna činjenica koja ima neprijeporno pravo, kao sve realne i bezopasne činjenice, da bude općeprihvaćena. Svaki narod, pa i najmanji, ima vlastiti značaj, svoj poseban način

postojanja, govora, osjećanja, razmišljanja i djelovanja; i taj značaj, taj način, koji baš i čine bit nacionalnosti, rezultat su cjelokupnog povijesnog života i sveukupnih uvjeta narodnoga života.

Svaki narod, baš kao i svaki pojedinac, htio on to ili ne, ono je što jest i ima nedvojbeno pravo da bude samosvojan. U tome se sastoji sve takozvano nacionalno pravo. Ali ako narod ili pojedinac opstoji u takvu a u drukčijem obliku ne može postojati, to nipošto ne znači da obadvoje imaju pravo i da je za njih korisno nametati jednome – svoju nacionalnost, drugome svoju individualnost kao posebna počela i da se moraju vječito baktati njima. Naprotiv, što manje razmišljaju o sebi, što se više prožimaju općeljudskim sadržajima, to se više osmišljuje i oživljuje nacionalnost jednoga i individualnost drugoga.

Isto je i sa Slavenima. Ostat će sasvim ništavni i jadni sve dok budu nastavljali skrbiti se oko svojega uskog, egoističnog i ujedno apstraktnog Slavenstva, dalekog i stoga suprotnog općeljudskom pitanju i stvari, a steći će, kao Slaveni, tek onda svoje zakonito mjesto u povijesti i u slobodnom bratstvu naroda kad se kao i drugi prožmu svjetskim interesima.

U svim povijesnim epohama postoji općevjekaški interes koji prevladava nad svim drugim, pojedinačnim i isključivo narodnim interesima, pa onaj narod ili oni narodi što ga odobravaju, odnosno što u sebi nalaze dovoljno razumijevanja, žara i snage da mu se isključivo predaju, uglavnom i postaju povijesnim narodima. Interesi, koji su na taj način prevladavali u različitim povijesnim razdobljima, bijahu različiti. Tako je, da se previše ne udaljujemo, postojao interes ne toliko ljudski, koliko božanski pa stoga i suprotan slobodi i blagostanju naroda, dominantan i u najvećoj mjeri osvajački interes katoličke vjere i katoličke crkve, a oni narodi koji su u sebi nalazili najviše sklonosti i sposobnosti da mu se predaju – Nijemci, Francuzi, Španjolci i djelimice Poljaci – bili su baš zbog toga svaki u svom krugu vodeći narod.

Usljedio je drugi period intelektualnog preporoda i religiozne pobune. Općevjekaški renesansni interes stavio je u prvi plan prije svega Talijane, zatim Francuze i u znatno slabijoj mjeri Engleze, Nizozemce i Nijemce. Ali je religiozna pobuna, što je najprije zahvatila južnu Francusku, dovela u XV stoljeću na najistaknutije mjesto naše slavenske husite. Husiti su poslije jednostoljetne junačke borbe bili istrijebljeni kao što su prije njih istrijebljeni bili francuski albigenzi. S reformacijom su živnuli tad njemački, francuski, engleski, nizozemski, švicarski i skandinavski narodi. U Njemačkoj je ona uskoro izgubila karakter bune, jer to nije osobina njemačkog temperamenta, te je poprimila oblik mirne državne reforme koja je odmah poslužila kao temelj za najispravniji, najsustavniji, najvješiji državni despotizam. U Francuskoj poslije duge i krvave borbe koja je podosta pridonijela razvitku slobodne misli u toj zemlji, ona je bila ugušena od pobjedonosnog katolicizma. Zato je u Nizozemskoj, u Engleskoj, a uskoro i u Sjedinjenim Američkim Državama ona stvorila novu civilizaciju u svojoj biti protudržavnu, ali buržoasko-ekonomsku i liberalnu.

Na taj je način religiozni reformacijski pokret, koji je obuhvatio gotovo svu Evropu u XVI stoljeću, prouzrokovao u civiliziranom čovječanstvu dva glavna pravca: ekonomski i liberalno-buržoaski kojemu na čelu stajahu pretežno Engleska, a malo zatim Engleska i Amerika; despotičko-državni, u svojoj biti također buržoaski i protestantski, premda i izmiješan s plemićkim katoličkim elementom koji se, uostalom, sasvim potčinio državi. Glavni predstavnici tog pravca bili su Francuska i Njemačka – isprva austrijska, zatim pruska.

Velika revolucija što je obilježila kraj XVIII stoljeća opet je na vodeće mjesto dovela Francusku. Ona je istaknula novi općevjekaški interes, ideal najpotpunije ljudske slobode, ali jedino na *isključivo političkom tlu*; ideal koji je u sebi nosio nerazrješivo proturječje, a zato i neostvariv. Politička sloboda bez ekonomske jednakosti i uopće politička sloboda, tj. sloboda u državi – laž je.

Francuska je revolucija na taj način sa svoje strane prouzrokovala dva glavna pravca, uzajamno oprečna, uzajamno vječito sukobljena i ujedno neraskidivo povezana, dodajmo još, neizostavno sjedinjena u istovjetnoj težnji prema jednom te istom cilju: sustavnom izrabljivanju radničkog proletarijata u korist imućne i brojčano sve neznatnije, a ujedno sve bogatije manjine.

Na tom izrabljivanju narodnog rada jedna stranka želi izgraditi demokratsku republiku, a druga, dosljednija, nastoji na njemu zasnovati monarhijski, to jest izričit državni despotizam, centralističku, birokratsku, policijsku državu s vojnom diktaturom jedva malo zabašurenom naivnim ustavnim formama.

Prva od ovih stranaka, predvođena gospodinom Gambettom, nastoji dan-danas osvojiti vlast u Francuskoj. Druga, na čelu s knezom Bismarckom, stoluje već u pruskoj Njemačkoj.

Teško je zaključiti koji je od tih dvaju pravaca korisniji za narod, ili bolje rečeno, koji od njih manje šteti i nanosi manje zla narodu, radništvu, proletarijatu; oba s jednakom upornošću i žarom teže za osnivanjem ili za jačanjem snažne države, što će reći za jačanjem najpotpunijega ropstva proletarijata.

Protiv tih državnih, republikanskih i neomonarhističkih pravaca koji tlače narod, a nastali su iz velike buržoaske revolucije godina 1789–1793, iz same dubine proletarijata, isprva francuskog i austrijskog, a zatim i drugih evropskih zemalja, iznikao je najzad pravac posvema nov i izravno usmjeren prema uništenju svake eksploatacije i svakoga političkog ili pravnog, baš kao i administrativnog vladinog pritiska, to jest prema uništenju svih klasa kroz ekonomsko upravljanje svakom imovinom te prema uništenju njihova posljednjeg oslonca – države.

To je program Socijalne Revolucije.

U današnje doba, dakle, za sve zemlje civiliziranog svijeta postoji samo jedno općesvjetsko pitanje, jedan općesvjetski interes – potpuno i konačno oslobođenje proletarijata od ekonomske eksploatacije i od državnog jarma. Očito se to pitanje bez krvave, ogorčene borbe riješiti ne može i stvarni položaj, pravo i značenje svakog naroda ovisit će o smjeru, značaju i stupnju njegova sudjelovanja u toj borbi.

Nije li prema tome jasno da Slaveni moraju tražiti i mogu steći svoje pravo i svoje mjesto u povijesti i u bratskom savezu naroda samo kroz Socijalnu Revoluciju.

Ali Socijalna Revolucija ne može biti usamljena revolucija samo jednog naroda; ona je u svojoj biti internacionalna, što znači da Slaveni, u potrazi za svojom slobodom i zbog svoje slobode, moraju povezati svoje težnje i organiziranost svojih narodnih snaga s težnjama i organiziranošću narodnih snaga svih drugih zemalja; slavenski proletarijat mora masovno ući u Međunarodno radničko društvo.

Imali smo već prilike spomenuti kako se godine 1868. bečko radništvo divno izjasnilo za internacionalno bratstvo kad je odbilo, ne obazirući se na sva uvjeravanja austrijskih i švapskih rodoljuba, da se svrsta pod pangermanski barjak, izjavivši odlučno kako su radnici cijeloga svijeta njihova braća i kako neće prihvatiti da uđu ni u koji drugi tabor, osim tabora internacionalno solidarnog proletarijata svih zemalja; ujedno su vrlo ispravno prosudili i obznanili kako baš oni, kao austrijski radnici, ne mogu istaknuti nikakvu nacionalnu zastavu jer se austrijski proletarijat sastoji od najrazličitijih naroda: Madžara, Talijana, Rumunja, a pretežno od Slavena i Nijemaca, pa kako stoga moraju tražiti praktičko rješenje svojih pitanja izvan takozvane nacionalne države.

Još svega nekoliko koraka u tom smjeru i austrijski radnici bi shvatili da oslobođenje proletarijata nikako nije moguće ni u kojoj državi i da je preduvjet za njegovo postizanje – rušenje svake države; a takvo je rušenje moguće jedino uz složnu podršku proletarijata svih zemalja, prvot-

no organiziranje kojega na ekonomskoj osnovi upravo i jest predmet Međunarodnog radničkog društva.

Da su to shvatili, njemački bi radnici u Austriji postali inicijatori ne samo svog vlastitog oslobođenja već ujedno i oslobođenja svih nenjemačkih narodnih masa u austrijskom carstvu, pri čemu dakako i svih Slavena, koje bismo mi prvi nagovarali da stupe s njima u savez kome je cilj rušenje države, što će reći narodne tamnice i osnivanje novoga internacionalnog radničkog svijeta na načelima pune jednakosti i slobode.

Ali austrijski radnici te nužne prve korake nisu učinili i nisu ih učinili zato što su na prvom koraku bili zaustavljeni njemačkom rodoljubnom propagandom što su je provodili g. Liebknecht i drugi socijalni demokrati koji su zajedno s njim doputovali u Beč, čini se, u srpnju godine 1868. upravo s ciljem da skrenu točni socijalni instinkt austrijskih radnika s puta internacionalne revolucije i usmjere ga prema političkoj agitaciji u korist osnivanja jedinstvene države, dakako pangermanske koju su nazivali *narodnom* – ukratko, radi ostvarivanja rodoljubnog ideala kneza Bismarcka, samo na socijalno-demokratskoj osnovi i preko takozvane legalne narodne agitacije.

Tim putom ne trebaju ići ne samo Slaveni nego i njemački radnici iz jednostavnih razloga što će država, zvala se ona desetorostruko narodnom i kitila koliko mu drago najdemokratskijim formama, za proletarijat svakako biti tamnica – slavenskom pak radništvu još je manje moguće poći tim smjerom, jer bi to značilo dobrovoljno se upreći u njemački jaram, a toga se gnuša svako slavensko srce. Shodno tome mi ne samo da nećemo nagovarati slavensku braću da stupaju u redove socijalnodemokratske stranke njemačkog radništva kojemu su na čelu prije svega u obliku duumvirata nadijeljenog diktatorskom vlašću, gospoda Bebel, Liebknecht i nekoliko Židova s književnim pretenzijama; mi moramo, naprotiv, uložiti sve napore da odvratimo slavenski proletarijat od samoubilačkog ulaska u savez s tom strankom, nimalo narodnom, već po svom usmjerenju, po cilju i sredstvima čisto buržoaskom te uz to isključivo njemačkom, što će reći za Slavena ubitačnom.

Ali što bude energičnije slavenski proletarijat zbog svog spasenja morao odbacivati ne samo sklapanje saveza već i zблиženje s tom strankom – ne kažemo s radnicima koji se u njoj nalaze već s njezinom organizacijom i, što je najvažnije, s njezinim vodstvom koje je svugdje i uvijek buržoasko – to će se, zbog tog istog svog spasenja, tjesnije morati zblížiti i povezati s Međunarodnim radničkim društvom. Krajnje je nedopustivo brkati njemačku stranku socijalnih demokrata s Internacionalom. Politički i patriotski program prve spomenute organizacije ne samo da nema gotovo ništa zajedničko s programom ove druge nego mu je čak posve oprečan. Doduše na namještenom Haaškom kongresu marksisti su bili pokušali nametnuti svoj program cijeloj Internacionali. Ali taj je pokušaj bio dočekan od Italije, Španjolske, dijela Švicarske, Francuske, Belgije, Nizozemske, Engleske, djelimice također i od Sjedinjenih Američkih Država s takvim golemim negodovanjem da je čitavu svijetu postalo očito kako njemački program, osim samih Nijemaca, ne želi nitko. Da, nema dvojbe, doći će čas kad će i sam njemački proletarijat, shvativši bolje i vlastite interese, nedjeljive od interesa proletarijata svih drugih zemalja, i pogubne posljedice tog nametnutog mu programa koji uopće nije sam stvorio, od njega odustati i ostaviti uza nj vezane samo svoje buržoaske predvodnike, *führere*.

Slavenski pak proletarijat, ponavljamo, radi vlastita oslobođenja od teškoga jarma mora masovno ući u Internacionalu, stvoriti tvorničke, obrtničke i zemljoradničke sekcije i spojiti ih u područne federacije, a ako bude potrebno, onda možda i u općeslavensku federaciju. Na osnovi Internacionale koja nas sve odreda oslobađa od državne domovine, slavensko se radništvo mora

i može bez ikakve opasnosti po svoju nezavisnost bratski sresti s njemačkim radništvom, savez s kojima na drugoj osnovi za njih ne bi nikako bio moguć.

To je jedini put prema oslobođenju Slavena. Ali put po kojemu danas ide golema većina zapadnoslavenske i jugoslavenske mladeži, predvođene od svojih uglednih i manje ili više zaslužnih rodoljuba, posve je suprotan, isključivo je državotvoran i za narodne mase poguban.

Poslužiti ćemo se primjerom turske Srbije i to baš Kneževine Srbije kao jedinog mjesta izvan Rusije, pa još i Crne Gore, gdje je slavenski živalj izborio političku opstojnost više ili manje samostalnu.

Srpski je narod prolio mnogo krvi da se oslobodi turskoga jarma; no tek što se oslobodio Turaka, odmah su ga upregli u uze nove, ovaj put domaće države pod imenom Kneževine Srbije, jaram koji je u stvarnosti gotovo teži od turskog. Tek što je taj dio srpske zemlje poprimio oblik, uređenje i zakone manje ili više sređene države, kako li odjednom presahnu narodni život i narodna snaga koja je povela junačku borbu protiv Turaka i izvojevala nad njima konačnu pobjedu. Narod, doduše, neuk i nevjerojatno siromašan, ali energičan, vatren i po prirodi slobodoljubiv, odjednom se pretvorio u pokorno i naizgled nepomično stado, žrtvovano birokratskoj pljački i despotizmu.

U turskoj Srbiji nema ni plemstva, ni vrlo velikih zemljoposjednika, nema ni industrijalaca, ni izuzetno bogatih trgovaca – zato se stvorila nova birokratska aristokracija što su je sačinjavali mladići školovani pretežno za državni račun u Odesi, Moskvi, Petrogradu, Beču, u Njemačkoj, u Švicarskoj, u Parizu. Dok su još mladi i nisu još stigli da se iskvare u državnoj službi, te mladiće uglavnom odlikuje plameno rodoljublje, ljubav za narod, prilično iskreni liberalizam pa čak u posljednje doba demokratizam i socijalizam. Ali tek što stupe u službu, pobjeđuje gvozdena logika položaja, stanja stvari koje je prisutno u određenim hijerarhijskim i probitačnim političkim odnosima pa mladi rodoljubi postaju od glave do pete činovnici, ostajući reklo bi se, i nadalje i rodoljubi i liberali. No dobro je poznato kakav je liberalni činovnik, on je neusporedivo gori od obična i neprikrivena činovnika-boga i batine.

Uz to su i zahtjevi određenog položaja uvijek jači od osjećaja, nakana i dobronamjernih pobuda. Poslije povratka kući školovani u inozemstvu mladi Srbi zbog svoje obrazovanosti i prije svega zbog svojih obaveza prema vladi koja ih je većinom za državni novac uzdržavala u inozemstvu, a također i stoga što nikako ne mogu naći druga sredstva za život, moraju poći u činovnike, postati članovi jedine aristokracije koja postoji u zemlji, članovi birokratske klase. Stupivši jednom u tu klasu, oni hoćeš-nećeš postaju narodni neprijatelji. Htjelo bi im se, što je možda i vrlo vjerojatno, pogotovu u početku, da oslobode svoj narod ili, u najmanju ruku, da olakšaju njegov položaj, a moraju ga tlačiti i guliti. Dovoljno je preživjeti dvije-tri godine u takvu položaju da se čovjek na nj privikne i najzad s njim pomiri uz pomoć nekakve liberalne ili čak demokratsko, doktrinerske laži; a takvim lažima obiluje naše doba. Kad su se već jednom pomirili s gvozdenom nužnošću protiv koje su nemoćni da se bune, oni postaju okorjeli varalice, to opasniji za narod što su liberalniji i demokratski njihovi javni istupi.

Tad oni spretniji i lukaviji između njih stječu u mikroskopskoj vladi mikroskopske kneževine pretežni utjecaj pa, tek što ga steknu, počinju prodavati sebe na sve strane: kod kuće utjecajnome knezu ili kakvu reflektantu na prijestolje (čin rušenja jednoga kneza i njegovo zamjenjivanje drugim u srpskoj se kneževini naziva revolucijom); ili umjesto toga, a ponekad i istodobno prodaju se pokroviteljskim vladama velikih sila, Rusiji, Austriji, Turskoj, sada pak Njemačkoj koja je na Istoku, kao i posvuda, zauzela mjesto Francuske, a često i svih ostalih sila.

Nije teško zamisliti kako lagodno i slobodno živi narod u takvoj državi, a ipak ne valja zaboraviti da je Kneževina Srbija ustavna država gdje se svi zakoni donose u skupštini, izabranoj od naroda.

Neki se Srbi tješe misleći da je to stanje, u samoj svojoj biti prijelazno, tek nužno zlo u današnje doba, ali da će se svakako izmijeniti čim malena kneževina, proširivši svoje granice i okupivši sve srpske, ima ih koji govore i sve jugoslavenske zemlje, obnovi u cjelokupnoj veličini Dušanovo carstvo. Tada će, kažu, nastupiti za narod dani pune slobode i prave miline.

Da, ima među Srbima ljudi koji još uvijek više nego naivno u to vjeruju!

Da, oni gaje iluzije da će ta država, kad proširi svoje granice i kad se broj njezinih podanika udvostruči, utrostruči, udesetorostruči, postati narodnijom i njezine ustanove, sveukupni uvjeti njezina opstojanja, njezine vladine mjere neće biti toliko odvratne narodnim interesima i ukupnom narodnom instinktu. No na čemu se temelji takva nada ili takva pretpostavka? Na teoriji? Ali teoretski čini se da je jasno: što je opširnija država, to je složeniji njezin organizam i ona se udaljuje od naroda i, baš stoga, što su suprotniji njezini interesi interesima puka, to težim teretom ona postaje za nj i to mu je nedostupnije provoditi nad njom kontrolu, to je dalja državna uprava od narodne samouprave.

Ili oni svoja nadanja temelje na praktičnom iskustvu drugih zemalja? Da bismo dobili odgovor, dovoljno je da upozorimo na primjer Rusije, Austrije, porasle Pruske, na primjer Francuske, Engleske, Italije, čak Sjedinjenih Američkih Država gdje sve poslove obavlja posebna, posvema buržoaska klasa takozvanih političara ili političkih špekulanata, a radništvo živi gotovo jednako onako tegobno i mučno kao i u monarhističkim državama.

Naći će se možda visokoučeni Srbi koji bi nam mogli prigovoriti kako se uopće ne radi o običnu puku kojemu je bila i zauvijek ostaje zadaća da grubim fizičkim radom prehranjuje, oblači i uopće uzdržava cvijet civilizacije svoje domovine, civilizacije što je pravi reprezentant zemlje i kako se tu radi samo o obrazovanim, više ili manje imućnim i povlaštenim klasama.

U tome i jest stvar što su te takozvane obrazovane klase, plemstvo, buržoazija, koje su nekad doista doživljavale procvat i bile na čelu žive i napredne civilizacije u cijeloj Evropi, danas ishlapjele i omlitavile od pretilosti i od kukavičluka, pa ako još išta i znače, to su onda valjda najzloćudnije i najpodlije osobine ljudske prirode. Vidimo da te klase u takvoj visokoobrazovanoj zemlji poput Francuske nisu bile sposobne čak ni da obrane nezavisnost svoje domovine od Nijemaca. Vidjeli smo i vidimo da su i u samoj Njemačkoj te klase sposobne tek na ulogu vjernopodaničkog lakaja.

I pripomenimo najzad da u turskoj Srbiji te klase čak uopće ne postoje. Tamo postoji samo klasa birokracije. Dakle, srpska će država pritiskati srpski narod samo zato da mrsnije živi srpsko stanovništvo.

Drugi, mrzeći iz svega srca današnje uređenje srpske kneževine, podnose ga ipak videći u njemu sredstvo ili oruđe prijeko potrebno za oslobođenje Slavena koji se još nalaze pod turskim ili austrijskim jarmom. U određenu trenutku, kažu oni, kneževina može poslužiti kao osnova i polazište za općeslavensku pobunu. To je još jedna od onih kobnih zabluda koju svakako treba srušiti za vlastitu dobrobit Slavena.

Golica ih primjer pijemontskog kraljevstva koje je tobože oslobodilo i sjedinilo cijelu Italiju. Italija se oslobodila sama nizom bezbrojnih junačkih žrtava koje nije prestajala prinostiti tijekom pedeset godina. Svoju političku nezavisnost ona ponajprije duguje četrdesetgodšnjim, neprestanim i nezadrživim naporima svog velikana, Giuseppea Mazzinija, kojemu je pošlo za rukom, rekli bismo, da uskrsne, a zatim da odgoji talijansku mladež za opasan, ali srčan posao rodoljubive konspiracije. Da, zahvaljujući dvadesetgodšnjem djelovanju Mazzinija, godine 1848, kad je

narod, digavši se na noge, ponovno pozvao na praznik revolucije čitav evropski svijet, u svim talijanskim gradovima, od krajnjega juga da krajnjega sjevera, našla se šaćica mladića koji su uzdigli barjak bune. Sva je talijanska buržoazija pošla za njima. A u lombardijsko-mletačkom kraljevstvu, što se je tada nalazilo još pod austrijskom vladavinom, ustao je cijeli narod. I sam je narod bez ikakve vojne pomoći istjerao austrijske pukove iz Milana i Mletaka.

Što li je učinio kraljevski Pijemont? Što je učinio kralj Karlo Alberto, otac Viktora Emanuela, onaj isti koji je još kao princ prijestolonasljednik (1821) predao austrijskim i pijemontskom krvnicima svoje drugove s kojima je kovao urotu radi oslobođenja Italije. Prvo što je pijemontski kralj godine 1848. poduzeo bilo je da paralizira revoluciju u cijeloj Italiji obećanjima, rovaranjem i intrigama. Neobično mu je bilo stalo do toga da ovlada Italijom, ali je isto onoliko mrzio revoluciju koliko se nje i bojao. I doista je paralizirao revoluciju, snagu i gibanje naroda u Italiji, poslije čega austrijskoj vojsci nije bilo teško obračunati se s njegovom vojskom.

Njegova sina, Viktora Emanuela, nazvaše osloboditeljem i ujediniteljem talijanskih zemalja. To je gnusna kleveta protiv njega. Ako se već koga može proglasiti osloboditeljem Italije, onda je to prije Luj Napoleon, car Francuza. Ali Italija se oslobodila sama i, što je najvažnije, ujedinila se sama bez Viktora Emanuela i protiv volje Napoleona III.

Godine 1860. kad je Garibaldi izvršio svoje glasovito iskrcavanje u Siciliji, onoga istog časa kad je krenuo iz Genove, grof Cavour, ministar Viktora Emanuela upozorio je napuljsku vladu da joj prijete napad. Ali kad je Garibaldi oslobodio i Siciliju i čitavu Napuljsku Kraljevinu, Viktor Emanuel preuzeo je od njega, dakako, čak bez velike zahvalnosti jedan i drugi posjed.

I što je za trinaest godina pod njegovom upravom napravljeno za nesretnu Italiju? On ju je uništio, naprosto orobio, a sad, omrznut od svih zbog svog despotizma, doveo je zemlju do toga da gotovo žali za protjeranim Bourbonima.

Tako kraljevi i države oslobodaju svoje sunarodnjake, i nikome ne bi bilo korisnije nego Srbima proučiti u svim njezinim stvarnim potankostima najnoviju povijest Italije.

Jedno od sredstava srpske vlade da umiri rodoljubivu groznicu svoje mladeži sastoji se u tome da se periodički ponavljaju obećanja kako će navijestiti rat Turskoj idućeg proljeća, a ponekad i jeseni kad se završe seoski poslovi, i mladići vjeruju, zahvaća ih uzbuđenje i svakog se ljeta i svake zime pripremaju, poslije čega uvijek neka nepredviđena prepreka, neka nota kakve od država pokroviteljica ispriječi se na putu obećanog proglašenja rata; on se odgađa za pola godine ili za cijelu godinu pa se na taj način čitav život srpskih rodoljuba odvija u napetu i uzaludnu očekivanju izvršenja do kojega nikad ne dolazi.

Srpska kneževina ne samo da nije u stanju osloboditi jugoslavenske, srpske i nesrpske narode, ona čak svojim smicalicama i intrigama njih stvarno razjedinjuje i slabi. Bugari su, na primjer, spremni da prihvate Srbe za svoju braću, ali ni čuti ne žele za srpsko Dušanovo carstvo; također ni Hrvati, ni Crnogorci, ni bosanski Srbi.

Za sve je te zemlje spas i put prema sjedinjenju isti – Socijalna Revolucija, ali nikako ne državni rat koji može dovesti samo do jednog – do porobljavanja svih tih zemalja ili od Rusije, ili od Austrije, ili, u najmanju ruku, što je u početku i najvjerojatnije, do njihove podjele između obadvije.

Češka Bohemija nije još smogla, zahvaljujući nebesima, obnoviti u svoj svojoj davnoj veličini i slavi Vaclavovu moć i krunu; centralna bečka vlada postupa s Češkom kao s najobičnijom provincijom koja se ne koristi čak ni povlasticama Galicije, a, međutim, u Češkoj ima isto toliko političkih stranaka koliko i u bilo kojoj drugoj slavenskoj državi. Da, taj prokleti njemački duh

politikantstva i državnosti toliko je prozeo obrazovni sustav u kojem se školuje češka omladina da joj prijete ozbiljna opasnost kako će sasvim izgubiti sposobnost da razumije svoj narod.

Češko seljaštvo oličava jedan od najvaljanijih slavenskih tipova. U njemu teče husitska krv, plamena krv taborićana, živi sjećanje na Žišku; i ono što prema našem vlastitu iskustvu i prema uspomenama koje smo ponijeli iz godine 1848, čini jednu od najuočljivijih prednosti čeških školaraca, njihov je blizak, istinski bratski odnos prema tom narodu. Češki gradski proleter ne zaostaje po svojoj energiji i po žustroj požrtvornosti za seljakom, on je to i dokazao godine 1848.

Proletarijat i seljaštvo do dan-danas vole svoju školsku omladinu i vjeruju u nju. Ali mladi se češki rodoljubi ne moraju odviše pouzdati u tu vjeru. Ona će nužno morati slabiti i potkraj posve nestati, ne prikupe li oni u sebi dovoljno pravednosti, široka osjećaja jednakosti, slobode i prave ljubavi za narod kako bi stalno bili zajedno. Češki pak narod – a pod narodom uvijek podrazumijevamo poglavito proletarijat – dakle, slavenski proletarijat u Češkoj prirodno i nepokolebljivo teži za onim za čim sad teži proletarijat svih zemalja, za ekonomskim oslobođenjem, za Socijalnom Revolucijom.

Bio bi to narod povijesno zatucan, narod kojega je priroda nemilosrdno povukla za nos, ili, govoreći otvoreno, bio bi to krajnje glup i mrtav narod kad bi se tuđio od tih težnji što su danas jedino bitno svjetsko pitanje našega doba. Takav kompliment češka mladež neće htjeti dati svom narodu, a ako bi i htjela, narod ga neće opravdati. A uz to mi raspoložemo nepobitnim dokazima da je zapadnoslavenski proletarijat životno zainteresiran za socijalno pitanje. U svim austrijskim gradovima, gdje je slavensko pučanstvo izmiješano s njemačkim, slavenski radnici najenergičnije sudjeluju u svim općim istupima proletarijata. Ali u tim gradovima gotovo da ne postoje druga radnička društva, osim onih koja su prihvatila program njemačkih socijalnih demokrata, pa tako stvarno ispada da se slavensko radništvo, poneseno svojim socijalnorevolucionarnim instinktom, vrbuje u stranku koje je izravan i glasno prihvaćeni cilj – stvaranje pangermanske države, što će reći goleme njemačke tamnice.

To je vrlo žalosna, ali ujedno i posve prirodna činjenica. Pred slavenskim je radništvom dvostruki izbor: bilo da, povodeći se za primjerom njemačkih radnika, svoje braće po socijalnom položaju, po zajedničkoj sudbini, u gladovanju, u siromaštvu, uđu u stranku koja im obećava državu, dođuše njemačku, ali zato posvema narodnu i sa svim mogućim ekonomskim olakšicama na uštrb kapitalista i posjednika i na korist proletarijata; bilo pak, povodeći se za rodoljubnom propagandom svojih uvažanih, glasovitih vođa i svoje zagrijane, ali još slijepa mladeži, da uđu u stranku u redovima koje će i na čelu koje će sresti svoje svakodnevne izrabljivače i tlačitelje, buržuje, tvorničare, trgovce, špekulante novcem, jezuite i feudalne veleposjednike golemih nasljednih ili povoljno stečenih imanja. Ta im stranka, uostalom, znatno dosljednije nego prethodna obećava nacionalnu tamnicu, to jest slavensku državu obnovljenu u starodrevnu sjaju Vaclavove krune – kao da će od tog sjaja češkom radništvu biti lakše!

Kad za slavensko radništvo doista ne bi postojao neki drugi izlaz od ova dva puta, onda bismo im, priznajemo, savjetovali da odaberu prvi. Tamo oni, dođuše, griješe, ali dijele zajedničku sudbinu s braćom po radu, po tradicijama, po životu, Nijemcima ili Nenijemcima, svejedno; ovdje ih pak sile da zovu braćom svoje izravne krvnike, svoje krvopije i primoravaju da sami namaknu na sebe teške lance u ime općeslavenskog oslobođenja. Tamo ih obmanjuju, a ovdje njima trguju.

Ali postoji treći, prav i spasonosan izlaz – stvaranje i savezno organiziranje radnika tvorničkih i zemljoradničkih društava na osnovi programa Internacionale, dakako, ne onog programa koji pod imenom Internacionale propovijeda stranka, gotovo isključivo patriotska i politička, socijalnih demokrata Njemačke već onog koji danas prihvaćaju sve slobodne federativne jedinice

Međunarodnog radničkog društva, naime radništvo talijansko, španjolsko, švicarsko, francusko, belgijsko, englesko i djelimice američko, a koji zapravo ne prihvaćaju jedino Nijemci.

Uvjereni smo da je taj izlaz jedini izlaz kako za Čehe, tako i za sve druge slavenske narode koji tragaju za svojim potpunim oslobođenjem od svakog ropstva, njemačkog i nenjemačkog; svaki drugi samo je obmana: za nečasne i častohlepne glavare i vođe stranaka – počasti i puni džepovi, za radne mase – robovanje.

Za češku i svaku drugu slavensku školovanu mladež pitanje je sad postavljeno posve jasno: želi li ona izrabljivati svoj narod, bogatiti se njegovim radom i zadovoljavati na njegovoj grbači podlo častohleplje? Ona će se pridružiti starim slavenofilskim strankama s Palackyma, Riegerima, Braunerima i sličnim društvom. Odmah, uostalom, dodat ćemo kako među mladim pristašama tih vođa ima i mnogo zaslijepljenih, prevarenih koji sami zapravo nisu ni na kakvu dobitku već služe u rukama umješnih ljudi kao mamac za narod. Uloga u svakom slučaju sasvim nezavidna.

Oni pak što žele iskrenu i zaista potpunu emancipaciju puka, počić će s nama putem Socijalne Revolucije jer nema drugog puta da se izbori narodna sloboda.

Dosad je ipak u svim zapadnoslavenskim zemljama prevladavala stara politika, usko shvaćena državnost, pravljena je prosto naprosto njemačka komedija, prevedena samo na češki jezik, pa čak ne tek jedna već čitave dvije komedije: jedna češka, druga poljska. Kome nije poznata žalosna priča o sklapanju i raskidanju saveza koji se izmjenjuju među državicima Češke i Galicije te niz komičnih predstava što ih priređuju češki i galicijski zastupnici, čas zajedno, čas odvojeno, u austrijskom reichsratu? U osnovi svega toga ležala je i leži jezuitsko-feudalna intriga. I takvim jadnim, može se reći, sramotnim sredstvima ta se gospoda nadaju osloboditi svoje sugrađane! Čudnih li državnika i kako li se mora zabavljati, gledajući kako se igraju države, njihov najbliži susjed, knez Bismarck!

Jednom se, međutim, poslije glasovita poraza što ga je pretrpio u Beču zbog jedne od bezbrojnih izdaja galicijskih saveznika, češki državni trijumvirat, Palacky, Rieger i Brauner, odlučio da održi odvažnu demonstraciju. U povodu slavenske etnografske izložbe koja je specijalno radi toga bila godine 1867. otvorena u Moskvi, otputiše se sami i povedoše za sobom velik broj zapadnih i južnih Slavena na poklonstvo bijelome caru, krvniku slavenskog poljskog naroda. U Varšavi ih dočekaše ruski generali, ruski činovnici i ruske otmjene dame pa su se u poljskoj prijestolnici, uz grobni muk cjelokupnoga poljskog pučanstva, ti slobodoljubivi Slaveni ljubili, grlili s tim ruskim bratoubojicama, pili s njima i klikotali slavenskom bratstvu!

Svima je poznato kakve su govore držali zatim u Moskvi i Petrogradu. Jednom riječju, sramotnije poklonstvo divljačkoj i bezdušnoj vlasti i kriminalnija izdaja i slavenskog bratstva, i istine, i slobode od ovih čuvenih liberala, demokrata i narodoljubaca nikada nije viđena – i ta se gospoda posve spokojno vratiše s cijelim svojim sinklitom u Prag, i nitko im nije rekao da su napravili ne samo podlost nego i glupost.

Da, glupost, sasvim beskorisnu jer im baš ničemu nije služila i nije popravila njihov položaj u Beču. Sad je posve jasno: Vaclavovu krunu s njezinom nekadašnjom nezavisnošću oni obnovili nisu te su dočekali da im nova parlamentarna reforma oduzme i to posljednje političko tlo na kojemu su se igrali države.

Poslije poraza u Italiji austrijska je vlada, primorana da u neku ruku pusti na slobodu mađarsku kraljevinu, dugo razmišljala kako da uredi svoju cislajtansku državu.

Njezini vlastiti instinkti i zahtjevi njemačkih liberala i demokrata navodili su je na centralističko uređenje, ali Slaveni, pogotovu Češka i Galicija, oslanjajući se na feudalno-klerikalnu stranku, glasno su tražili federativni sustav. Ta su kolebanja trajala do ove godine. Najzad, vlada se odlu-

čila na užas Slavena i veliku radost njemačkih liberala i demokrata, da sve zemlje koje ulaze u sastav cislajtanske države ponovno strpa pod istu staru njemačku birokratsku kapu.

Valja ipak primijetiti da to austrijsku carevinu nije ojačalo. Ona je izgubila pravu srčiku. Svi Nijemci i Židovi u carevini odsad u Berlinu traže svoje središte. Istodobno dio Slavena pogledava na Rusiju; drugi opet, vođeni ispravnijim instinktom, traže spas u stvaranju narodne federacije. Od Beča nitko više ništa ne očekuje. Nije li očito da je austrijsko carstvo zapravo prestalo postojati pa ako još i ima privid nekakva trajanja, onda to treba zahvaliti proračunatoj strpljivosti Rusije i Pruske koje okolišaju i ne žele pristupiti njegovoj diobi, jer se svaka potajice nada da će, uvreba li priliku, uspjati da ščepa lavlji dio.

Jasno je, dakle, da Austrija nije sposobna takmičiti se s novom prusko-njemačkom carevinom. Pogledajmo je li to kadra napraviti Rusija.

Nije li istina, čitaoče, da je Rusija postigla nečuvene uspjehe u svakom pogledu od doba kako je na prijestolje stupilo njegovo veličanstvo car Aleksandar II.

I doista, zaželimo li izmjeriti uspjehe postignute u njoj u posljednjih dvadeset i pet godina pa usporedimo razmak koji ju je u svakom pogledu dijelio tad, na primjer godine 1856, od Evrope s razmakom koji između njih postoji sada – onda će nam uspjeh izgledati začuđujućim. Rusija se uzdigla, doduše, ne odviše visoko, ali je zato Zapadna Evropa, službena i poluslužbena, birokratska i buržoaska, znatno pala pa se razmak osjetno smanjio. Koji li će Nijemac ili Francuz smjeti, na primjer, govoriti o ruskom barbarstvu i krvološtvu poslije strahota što su ih Nijemci počinili u Francuskoj godine 1870. Koji li će Francuz smjeti pričati o podlosti i korumpiranosti ruskih činovnika i državnika poslije sveg blata koje je izbilo na vidjelo i gotovo preplavilo francusku birokraciju i političke krugove. Ne, stvarno više nema nikakva razloga da se ruski nitkovi, ništarije, lopovi i krvnici crvene kad pogledaju Francuze i Nijemce. U moralnom pogledu u cijeloj službenoj i poluslužbenoj Evropi zavladaše životinjski ili, u najmanju ruku, poluživotinjski običaji.

Druga je stvar kad se govori o političkoj snazi, premda se i tu, bar što se tiče usporedbe s Francuskom, naši vajni rodoljubi mogu šepuriti jer je u političkom pogledu Rusija nedvojbeno samostalnija i znatno iznad Francuske. Rusiji se dodvorava sam Bismarck, a Bismarcku se dodvorava pobijeđena Francuska. Čitavo se pitanje svodi na to u kakvu je odnosu snaga sveruskog carstva prema snazi pangermanske carevine koja neprijeporno dominira, u najmanju ruku, na evropskom kontinentu.

Mi, Rusi, svi može se reći, do posljednjeg čovjeka znamo kakvo li je, s gledišta njezina unutarnjeg života, naše premilo sverusko carstvo. Za neznatan broj, možda za nekoliko tisuća ljudi, kojima je na čelu car s ukupnim imperatorskim domom i svim velikodostojnicima – ono je neiscrpan izvor svih bogatstava, osim intelektualnih i moralno čovječnijih; za malo zamašnjiju, premda još uvijek usku manjinu koja se sastoji od nekoliko desetaka tisuća ljudi, visokih vojnih, civilnih i vjerskih činovnika, bogatih zemljoposjednika, trgovaca, kapitalista i parazita – ono je prostodušan, dobrotvoran i popustljiv pokrovitelj ozakonjene i veoma unosne krađe; za široku masu sitnih službenika, još uvijek ništavno malu u usporedbi s narodnom masom – ono je škrta hraniteljica; a za bezbrojne milijune radnoga naroda – zla je maćeha, nemilosrdan otimač i grobar-mučitelj.

Takvo je carstvo bilo prije seljačke reforme, takvo je ostalo i sad i uvijek će takvo biti. Dokazivati to Rusima nema ni najmanje potrebe. Koji odrasli Rus to ne zna i može da to ne zna? Rusko obrazovano društvo podijeljeno je na tri kategorije: na one koji znajući to nalaze da za njih nije nimalo probitačno priznavati tu istinu, nepobitnu i za njih kao i za sve druge; na one koji je ne priznaju, ne spominju iz straha; te, najzad, na one koji u nedostatku druge smjelosti barem je se

usuđuju izricati. Postoji još i četvrta kategorija, na žalost odviše malobrojna, a čine je ljudi što su bez svake šale odani narodnoj stvari i što se ne zadovoljavaju pukim iskazima.

Ima još i peta, čak i ne toliko malobrojna kategorija ljudi koji ništa ne vide i ništa ne shvaćaju. No s njima je suvišno i govoriti.

Svaki koliko-toliko razborit i pošten Rus mora shvaćati da naše carstvo ne može promijeniti svoj odnos prema narodu. Svim svojim opstojanjem ono je osuđeno da bude njegov ubojica, njegov krvopija. Narod ga instinktivno mrzi, a ono ga neminovno gazi jer je na narodnoj nevolji izgrađen sav život i sva snaga carstva. Radi održanja unutarnjeg reda, radi očuvanja nasilnog jedinstva i radi održanja vanjske, čak ne ni osvajačke već jedino obrambene snage, njemu je potrebna golema vojska, a zajedno s vojskom potrebna je policija, potrebna je bezbrojna birokracija, državno svećenstvo... riječju, potreban je golem-pregolem službeni sloj, uzdržavanje kojega, da se i ne govori o njegovim krađama, neizbježno pritišće narod.

Treba biti magarac, šupljoglavac, luđak pa uvrtjeti u glavu kako nekakav ustav, bio on najliberalniji i najdemokratskiji, može izmijeniti nabolje taj odnos države prema narodu; pogoršati, učiniti ga još nepodnošljivijim, mukotrpnijim – možda, premda teško jer je zlo dovedeno dokraja; ali osloboditi narod, poboljšati njegovo stanje naprosto je apsurd? Dok postoji carstvo, ono će guliti naš narod. Koristan ustav za narod može biti samo jedan – rušenje carstva.

Govorit ćemo, dakle, o njegovu unutarnjem stanju, uvjereni da ono ne može biti gore; no pogledajmo hoće li carstvo doista postići onaj vanjski cilj koji, dakako, opravdava ne njegov ljudski već politički smisao postojanja. Je li bilo kadro da stvori uz cijenu golemih i bezbrojnih narodnih žrtava, doduše prinudnih, ali time još okrutnijih, vojnu snagu sposobnu da se takmiči s vojnom snagom, na primjer, nove njemačke carevine?

Na to se, zapravo, u današnje doba svodi sveukupno *političko* rusko pitanje; pitanje pak unutrašnje, znamo, sad je samo jedno – pitanje Socijalne Revolucije. Ali zadržat ćemo se sad na vanjskom pitanju pa ćemo se zapitati je li Rusija sposobna da se bori protiv Njemačke?

Uzajamna ljubaznost, zakletve, cjelovi i ronjenje suza što se sad tako nemilice rasipaju između dva carska dvora, između berlinskog ujaka i petrogradskog nećaka – ništa ne znače. Poznato je da to u politici ne vrijedi ni prebite pare. Pitanje koje smo potakli, s nužnom neminovnošću nameće upravo novi položaj Njemačke koja je preko noći izrasla u golemu svemoćnu državu. No cjelokupna povijest dokazuje i najracionalnija logika potvrđuje da dvije jednako snažne države ne mogu usporedo postojati, da se to opire njihovoj biti, a ona se sastoji te stalno i nužno izražava u dominaciji; dominacija pak ne podnosi izjednačenost snaga. Jedna sila svakako mora biti slomljena, mora se pokoriti drugoj.

Da, to je sad prijeka potreba za Njemačku. Nakon što je dugo, dugo bila politički ponižavana, ona odjednom postade najmoćnijom državom na evropskom kontinentu. Može li ona trpjeti da pokraj nje, tako reći pred njezinim nosom, stoji država o njoj posve neovisna, od nje još ne pobijedena i koja si dopušta da se s njom uspoređuje kao sa sebi ravnom! I koja li je to još država, ruska, to jest, njoj najmrskija!

Mislimo da je malo Rusa koji ne bi znali do koje mjere Nijemci, svi Nijemci, a poglavito njemačka buržoazija i pod njihovim utjecajem – avaj! – i sam njemački narod, mrze Rusiju. Oni mrze i mrzili su Francuze, ali ta mržnja nije ništa u usporedbi s onom koju gaje prema Rusiji. Ta mržnja čini jednu od najjačih njemačkih nacionalnih crta.

Na koji je način nastalo to općenacionalno čuvstvo? Početak mu je bio prilično razlozan. Bio je to protest, ipak neusporedivo humaniji, premda i njemački, protest civilizacije protiv našeg tatarskog barbarstva. Zatim, točnije dvadesetih godina, ono je poprimilo određeniji karakter pro-

testa političkog liberalizma protiv političkog despotizma. Poznato je da su Nijemci dvadesetih godina sebe najozbiljnije smatrali liberalima i da su vjerovali u svoj liberalizam. Mrzili su Rusiju kao predstavnicu despotizma. Doduše, da su mogli i htjeli biti pravedni, morali bi bili u najmanju ruku podijeliti tu mržnju ravnomjerno na Rusiju, Prusku i Austriju. Ali to bi se protivilo njihovu rodoljublju i zato su svu odgovornost za politiku Svete alijanse svalili na Rusiju.

U početku tridesetih godina poljska revolucija pobudila je žive simpatije u cijeloj Njemačkoj, a njezino krvavo gušenje pojačalo je negodovanje njemačkih liberala protiv Rusije. Sve je to bilo vrlo prirodno i zakonito, premda bi i tu pravednost zahtijevala da bar mali dio tog negodovanja padne na Prusku, koja je jamačno pomagala Rusiji u odvratnom poslu pacifikacije Poljaka. I nije pružila pomoć iz velikodušnosti već zato što je to zahtijevao njezin vlastiti interes, jer bi oslobođenje poljskog kraljevstva i Litve imalo za bezuvjetnu posljedicu ustanak u čitavoj pruskoj Poljskoj, što bi u korijenu uništilo uzraslu snagu pruske monarhije.

Ali u drugoj polovici tridesetih godina pojavio se novi uzrok njemačke mržnje protiv Rusije koji je toj mržnji pridao posve nov značaj, ne više liberalan već nacionalnopolitički – pokrenulo se slavensko pitanje i uskoro se među austrijskim i turskim Slavenima stvorila cijela stranka koja se počela uzdati u Rusiju i očekivati od nje pomoć. Već je dvadesetih godina tajno društvo demokrata, zapravo južna grana tog društva, kojemu su na čelu bili Pestelj, Muravjov-Apostol i Bestužev-Rjumin, došlo na prvu pomisao o slobodnoj sveslavenskoj federaciji. Car Nikola pokupio je tu misao, ali ju je preradio na svoj način. Sveslavenska federacija pretvorila se u njegovu umu u panslavensku, jedinstvenu i autokratsku državu, dakako pod njegovim gvozdenim žezlom.

Na početku tridesetih i na početku četrdesetih godina upućivani su iz Petrograda i Moskve ruski agenti u slavenske zemlje, jedni službeni, drugi dobrovoljni i besplatni. Ovi drugi pripadaju moskovskom društvu slavenofila koje ni izdaleka nije tajno. Među zapadnim i južnim Slavenima proširila se panslavistička propaganda. Pojavilo se mnogo brošura. Te su brošure bile dijelom napisane na njemačkom, dijelom pak na njemački prevedene, pa su dobro poplašile pangermansku javnost. Podigla se među Nijemcima velika halabuka.

Pomisao da se Češka, drevna zemlja carevine što je ulazila u samo srce Njemačke, može odvojiti, postati samostalna slavenska zemlja ili, bože sačuvaj, ruska provincija, lišila ih je apetita i sna te su se otad na Rusiju osula prokletstva, otad je sve do dana današnjega rasla mržnja Nijemaca prema Rusiji. Sad je ona poprimila goleme razmjere. Rusi sa svoje strane također nemaju obzira prema Nijemcima; je li moguće da uz takav dirljivi uzajamni odnos dvaju carstava, sverusko i pangermansko, dugo ostanu u miru?

Međutim, poticajnih uzroka za očuvanja mira među njima do najnovijeg doba bilo je, a i sad ih još ostaje dovoljno. Prvi uzrok je Poljska. Državnih grabežljivaca koji su između sebe razbojnički podijelili Poljsku, bilo je troje: austrijsko, prusko i sverusko carstvo. Ali i u samom času podjele i zatim svaki put kad se ponovno pokretalo poljsko pitanje, najnezainteresiranija je bila i ostala Austrija. Poznato je da je na samom početku austrijski dvor protestirao čak protiv podjele i tek se na izričit zahtjev Fridrika II i Katarine II carica Marija Terezija složila da prihvati dio koji ju je zapao. Tom je prilikom čak prolila povijesne suze vrline, ali svoj dio ipak je prihvatila. I kako da ne prihvati? Pa i njezina je glava bila okrunjena da uzima. Za careve zakoni ne vrijede, a njihovim apetitima nema granica. U svojim zapisima Fridrik II bilježi kako je austrijska vlada, odlučivši se najzad da sudjeluje u skupnoj otimačini poljskih krajeva i tražeći neku nepostojeću rijeku, požurila da svojom vojskom zauzme daleko veće područje nego što je bilo dogovoreno.

Pa ipak je zanimljivo da je Austrija otimala s molitvama i plaćem, dok su Rusija i Pruska vršili razbojništvo s pošalicama i smijehom. Poznato je da su se Katarina II i Fridrik II u isto doba vrlo

oštroumno i filantropski dopisivali s francuskim filozofima. Još je zanimljivije da je kasnije, čak do našeg doba, svaki put kad bi nesretna Poljska poduzimala očajne pokušaje da se oslobodi i obnovi, i ruski i pruski dvor obuzimao užas i bijes pa bi javno ili tajno pohitali da ujedine napore radi gušenja ustanka, dok Austrija kao nehotična i nagovorena suučesnica ne samo da nije padala u uzbuđenje i da se nije priključivala njihovim mjerama već je, naprotiv, u početku svakog novoga poljskog ustanka tobože pokazivala spremnost da pomogne Poljacima pa bi im donekle doista i pomagala. Tako je bilo godine 1831, a još očiglednije 1862, kad je Bismarck javno preuzeo na sebe ulogu ruskog žandara; Austrija je pak, naprotiv, dopustila Poljacima da prevoze, dakako potajno, oružje u Poljsku.

Kako objasniti tu razliku u ponašanju? Valjda ne plemenitošću, čovjekoljubivošću i pravednošću Austrije? Ne, već prosto-naprsto njezinim interesom. Nije badava plakala Marija Terezija. Osjećala je ona da posizući zajedno s drugima za Poljskom protiv njezine političke opstojnosti, kopa grob austrijskom carstvu. Je li za nju moglo biti što povoljnije od susjedstva na sjeveroistočnim granicama s tom plemićkom, doduše, ne odviše mudrom, ali strogo konzervativnom i nipošto ne osvajačkom državom; ono ne samo da ju je oslobađalo od neugodnog susjedstva Rusije nego ju je odvajalo i od Pruske, služilo joj je kao dragocjena zaštita od obadviju osvajačkih država.

Trebalo se odlikovati rutinerskom glupošću i, što je još važnije, potkupljivošću ministara Marije Terezije, a zatim oholom zatucanošću i okorjelo reakcionarnom upornošću starog Metternicha koji je, uostalom, kao što je poznato, primao također mirovinu petrogradskog i berlinskog dvora; trebalo je biti povijesno osuđenim na propast, pa to ne shvatiti.

Sverusko carstvo i pruska kraljevina vrlo su dobro shvaćali svoju obostranu korist. Ovom prvom podjela Poljske pridavala je značenje velike *evropske* sile; druga je stupila na put koji ju je do danas doveo do neosporne prevlasti. Uza sve to, bacivši okrvavljeni zalogaj raskomadane Poljske austrijskom carstvu, kojemu je proždrljivost u njegovoj prirodi, oni su već na to carstvo brusili zube osuđujući ga da im bude narednom žrtvom radi zadovoljenja njihovih jednako tako nezajajljivih apetita. Sve dok ne utole taj apetit, dok međusobno ne podijele austrijske posjede, ostat će i morat će ostati u savezništvu i prijateljstvu, premda se obostrano iz dna duše mrze. Lako je moguće da će ih sama podjela Austrije posvađati, ali do tog časa ništa ih na svijetu ne može zavaditi.

Ne koristi im da se svađaju. Nova prusko-njemačka carevina nema u naše doba u Evropi i na cijelome svijetu ni jednog jedinog saveznika osim Rusije i možda uz Rusiju još i Sjedinjene Američke Države. Svi je se boje i svi je mrze, svi će se radovati njezinome padu, jer na sve vrši pritisak. A u međuvremenu ona još mora poduzeti mnoga osvajanja da u potpunosti ostvari plan i ideju pangermanske imperije. Morat će Francuzima oteti ne dio već cijelu Lotaringiju; mora osvojiti Belgiju, Nizozemsku, Švicarsku, Dansku i čitav Skandinavski poluotok; mora također prisvojiti i naše baltičke pokrajine kako bi sama gospodarila na Baltičkom moru. Ona će, ukratko, izuzimajući mađarsko kraljevstvo koje će ostaviti Mađarima te Galiciju koju će zajedno s austrijskom Bukovinom prepustiti Rusiji, pokoravajući se samoj prirodi stvari, svakako nastojati da zauzme čitavu Austriju sve do Trsta uključivo i, dakako, uključujući i Češku, koju petrogradski kabinet neće ni pomisliti da joj osporava.

Uvjereni smo i pouzdano znamo da se o više ili manje djelimičnoj diobi austrijske carevine već odavno vode tajni pregovori među petrogradskim i njemačkim dvorom, pri čemu, dakako, kao što to i uvijek biva u prijateljskim odnosima između dviju velikih sila, one uvijek nastoje nasamariti jedna drugu.

Koliko god bila golema snaga prusko-njemačke carevine, ipak je očito da ona sama nije dovoljno jaka da ostvari zamašne poteze uperene protiv cijele Evrope. Zato savez s Rusijom jest i dugo će još ostati za nju prijeko potreban.

Nameće li se ta potreba i za Rusiju?

Počnimo od toga da je naše carstvo, više od svih drugih, pretežno vojnička država jer je radi stvaranja, po mogućnosti, goleme vojne sile od prvog dana svog osnutka žrtvovala i još uvijek žrtvuje sve od čega narod živi i napreduje. Ali kao vojnička država ono želi imati jedan cilj, jednu zadaću koja pruža smisao njegovu postojanju – osvajanja. Izvan tog cilja ono je naprosto besmisleno. Dakle, osvajanja na sve strane i po svaku cijenu – to vam je normalan život našega carstva. Pitanje je sad na koju se stranu mora, želi usmjeriti ta osvajačka sila?

Pred njom se otvaraju dva puta: jedan je zapadni, drugi istočni. Zapadni je usmjeren izravno protiv Njemačke. To je panslavenski put i ujedno put prema savezništvu s Francuskom protiv združivanja snaga pruske Njemačke i austrijske carevine uz najvjerojatniju neutralnost Engleske i Sjedinjenih Država.

Drugi put izravno vodi u istočnu Indiju, u Perziju i u Carigrad. Na njem će se kao neprijatelji ispriječiti Austrija, Engleska i zajedno s njima vjerojatno Francuska; saveznici će biti pruska Njemačka i Sjedinjene Države.

Kojim će od ta dva puta zaželjeti da krene naše ratničko carstvo? Govori se da je prijestolonasljednik plameni panslavist, germanofob i oduševljeni prijatelj Francuza pa zagovara prvi put; ali je zato vladar koji danas sretno caruje njemački prijatelj, odani nećak svog premilog ujaka, pa je za drugi put. Ne radi se ipak o tome kamo ovog ili onog vode osjećaji; nameće se pitanje kamo može ići carstvo s nadom u uspjeh, a da se ne izlaže opasnosti da bude slomljeno.

Može li ići prvim putem? Istina je da je na njemu čeka savez s Francuskom, savez koji ni izdaleka sada nije onako povoljan, ne sadrži onu materijalnu i onu moralnu snagu koju je bio obećavao još prije tri ili četiri godine. Nacionalno jedinstvo Francuske nepovratno je srušeno. U granicama takozvane jedinstvene Francuske postoje sad tri ili možda čak i četiri različite i jedna prema drugoj krajnje neprijateljski raspoređene Francuske: Francuska aristokratsko-klerikalna koja se sastoji od plemstva, od bogate buržoazije i od svećenstva; Francuska čisto buržoaska koja obuhvaća srednju i sitnu buržoaziju; Francuska radnička koja okuplja cjelokupni gradski i tvornički proletarijat te, najzad, Francuska seljačka. Izuzev dvije posljednje koje se mogu zbližiti i koje se, na primjer, na jugu Francuske već počinju zbližavati, među tim klasama nestala je svaka mogućnost za jednodušnost u bilo kojoj točki, čak kad se radi i o obrani domovine.

Vidjeli smo to ovih dana. Nijemci još stoje u Francuskoj, drže Belfort očekujući isplatu posljednje milijarde. Preostala su još neka tri ili četiri tjedna do njihova potpuna povlačenja iz zemlje. Ali ne, versajska parlamentarna većina, sastavljena od legitimista, orleanista i bonapartista, reakcionarnih do ludila, do bjesnila, nije htjela čekati do isteka tog roka – srušila je Thiersa i na njegovo mjesto ustoličila maršala Mac-Mahona koji obećava da će snagom bajuneta obnoviti moralni poredak u Francuskoj... Državna Francuska prestala je biti zemljom života, razbora i velikodušnih zanosa. Ona kao da se odjednom promijenila i postala vodeća zemlja prljavštine, podlosti, potkupljivosti, zločina, izdaje, plitkosti, neuništive i nevjerojatne gluposti. Nad svim pak lebdi neukost kojoj nema kraja. Ona sebe namijenjuje papi, svećenstvu, inkviziciji, jezuitima, seleskoj Bogorodici i svetomu Laurenciju. Ona bez svake šale traži u katoličkoj crkvi svoj preporod, u zaštiti katoličkih interesa vidi svoju svrhu. Religiozne procesije prekriše zemlju pa zaglušuju svojim svećanim litanijama prosvjede i jadikovke pobijeđenog proletarijata. Zastupnici, ministri, prefekti, generali, profesori, suci paradiraju na njima sa svijećama u rukama, ne crveneći se, bez ikakve

vjere u srcu, a jedino stoga »što je vjera potrebna zbog naroda«. Uostalom, ima tu i čitava hrpa vjernika plemića ultramontanaca i legitimista koje su odgojili jezuiti i koji glasno traže da se Francuska svečano posveti Kristu i njegovoj prečistoj majci. I istodobno kad je narodno bogatstvo ili, bolje reći, narodni rad, tvorac svih bogatstava, prepušten pljački špekulanata, aferasa, bogatih posjednika i kapitalista; istodobno kad svi državni službenici, ministri, zastupnici, činovnici svih vrsta, građanski i vojni, odvjetnici, a ponajprije svi ti licemjerni jezuiti najbezočnije pune svoje džepove, sva Francuska se stvarno prepušta da njom upravljaju svećenici. Svećenstvo je preuzelo u svoje ruke svu prosvjetu, sveučilišta, gimnazije, narodne škole; svećenici ponovno postadoše ispovjednici i duhovni predvodnici hrabrih francuskih vojnika koji će uskoro potpuno izgubiti sposobnost da se bore protiv vanjskih neprijatelja, ali će se zato premetnuti u žestoke neprijatelje vlastitog naroda.

To je stvarno stanje u Francuskoj državi! Ona je u kratkom roku prešla schwarzenbergovsku Austriju (poslije godine 1849), a mi znamo kako je završila ta Austrija – porazom u Španjolskoj, porazom u Češkoj i općim slomom.

Doduše, Francuska je, čak i unatoč nedavnom pustošenju, bogata, zasigurno bogatija od Njemačke koja je u pogledu svoje industrije i trgovine izvukla određenu korist od pet milijardi što ih je uplatila Francuska. Bogatstvo je omogućilo francuskom narodu da u vrlo kratko vrijeme obnovi sav izvanjski privid snage i sređena ustrojstva. No ne treba čak ni zahvaćati preduboko, dovoljno je tek malo pridignuti lažno blještav pokrov pa da se uvjerimo kako je iznutra sve gnjilo, jer u tom još golemom državnom tijelu nije ostalo ni trunke žive duše.

Državotvorna Francuska nepovratno nestaje i grubo će se prevariti onaj koji bude računao na njezino savezništvo. Osim nemoći i straha, ništa drugo u njoj neće naći; ona je posvećena papi, Kristu, Bogorodici, božanskom razumu i ljudskoj besmislici. Žrtvovana je lopovima i popovima, pa ako joj je još i preostala vojna sila, sva će biti upotrijebljena za kroćenje i smirivanje vlastita proletarijata. Kakva li može biti korist od takva saveza?

Ali ima jedan neobično važan razlog koji nikad neće dopustiti našoj vladi, bio na njezinu čelu Aleksandar II ili Aleksandar III, da odabere put zapadnog, odnosno panslavenskog osvajanja. To je revolucionaran put u tom smislu što vodi izravno prema gnjevu, uglavnom, slavenskih naroda protiv svojih *zakonitih* gospodara, austrijskog i prusko-njemačkog. Knez Paskevič predlagao ga je caru Nikoli.

Nikolin položaj bijaše pogibeljan: imao je protiv sebe dvije moćne države, Englesku i Francusku. Prijetila mu je plemenita Austrija. Jedino Pruska, kojoj je nanio uvredu, ostala mu je vjerna, ali se i ona, popuštajući pritisku triju država, počela kolebati pa mu je zajedno s austrijskom Vladom pravila cijele predstave. Nikola, koji je htio steći slavu uglavnom svojom nepokolebljivošću, morao je ili popustiti ili umrijeti. Popustiti ga je bilo stid, a umrijeti, dakako, nije mu se htjelo. I u taj kritičan tren bilo mu je predloženo da podigne panslavenski barjak, štoviše da na svoju carsku krunu natakne frigijsku kapu pa da uz Slavena pozove na pobunu Mađare, Rumunje i Talijane⁶.

Car Nikola se zamislio, ali valja mu pošteno priznati: nije se dugo dvoumio. Shvatio je da njemu ne dolikuje napustiti svoje dugogodišnje područje djelovanja, naime najčistiji despotizam i prijeći na revolucionarni teren. Izabrao je da umre.

Imao je pravo. Nije se mogao šepuriti svojim despotizmom unutar države i podizati revoluciju izvan nje. Pogotovu to nije bilo moguće za cara Nikolu jer bi se na prvom koraku, koji bi bio

---

⁶ Dočuli smo od samog Mazzinija da su baš u to doba ruski poluslužbeni agenti u Londonu htjeli s njim ugovoriti

učinio na tom putu, sreo licem u lice s Poljskom. Je li se moglo pozivati slavenske i druge narode na ustanak, a nastaviti tlačiti Poljsku? Ali što da se s Poljskom radi? Da je se oslobodi? Ali ako i ne spomenemo ništa o tome kako se to protivilo svim instinktima cara Nikole, morat ćemo priznati da za rusku državnost oslobođenje Poljske uopće ne dolazi u obzir.

Stoljećima se vodila borba između dva oblika države. Nametalo se pitanje tko će pobijediti, šljahtička sloboda ili carski korbač. O samom narodu nije bilo ni spomena ni u jednom ni u drugom taboru; u objema narod je bio rob, radnik, hranitelj i nijemo postolje države. Ispočetka se činilo da moraju pobijediti Poljaci. Na njihovoj je strani bila izobraženost, vojno umijeće i hrabrost. Budući da se njihova vojska sastojala uglavnom od sitne šljahte, oni su se tukli kao slobodni ljudi, a Rusi kao robovi. Činilo se da su sve šanse na njihovoj strani. I doista, tijekom veoma dugog vremena oni su izlazili kao pobjednici iz svakog rata, razarali ruske pokrajine i čak su jednom pokorili Moskvu i doveli na carsko prijestolje svog kraljevića.

Sila koja ih je istjerala iz Moskve nije bila carska pa i čak ni boljarska već narodna. Dok se puk nije upleo u borbu, Poljake je pratila sreća. Ali tek što je narod kao glavni junak stupio na scenu, jedanput godine 1612, drugi put masovnim ustankom maloruskih i litavskih kmetova pod vodstvom Bogdana Hmeljnickog, sreća ih je posve napustila. Otad je slobodna šljahtinska država počela krležati i rušiti se sve dok definitivno nije propala.

Ruski je korbač pobijedio zahvaljujući narodu i ujedno, dakako, na veliku štetu narodu koji je u znak prave državne zahvalnosti bio predan u nasljedno ropstvo carskim sluganima, plemstvu i vlasteli. Sadašnji car Aleksandar II oslobodio je, kažu, seljake. Znamo kakvo je to oslobođenje.

A međutim baš se na razvalinama šljahtinsko-poljske države stvorilo sverusko korbačko carstvo. Lišite li ga te osnove, oduzmete li pokrajine što su do godine 1772. ulazile u sastav poljske države, i sverusko će carstvo nestati.

Nestat će stoga što će se s gubitkom tih pokrajina, najbogatijih, najplodnijih i najnastanjenijih, njegovo bogatstvo, koje i bez toga nije osobito, i snaga smanjiti upola. Neće trebati dugo čekati i taj će gubitak popratiti gubitak pribaltičkih krajeva, a pretpostavi li se da obnovljena poljska država neće biti obnovljena samo na papiru već u stvarnosti i da će početi živjeti novim, punim životom, carstvo će vrlo brzo izgubiti svu Malorusiju koja će postati ili poljska pokrajina, ili nezavisna država, pa će stoga izgubiti također i svoju crnomorsku granicu, bit će odsječena sa svih strana od Evrope i satjerana u Aziju.

Poneki drže da carstvo može prepustiti Poljskoj barem Litvu. Ne, ne može iz istih razloga. Združene bi Moskva i Poljska svakako i, može se reći, s neminovnom nužnošću služile poljskom državnom rodoljublju kao široko polazište za osvajanja baltičkih pokrajina i Ukrajine. Dovoljno je osloboditi samo poljsko kraljevstvo, i ništa drugo nije potrebno. Ne časeći časa Varšava će se uortačiti s Vilnom, s Grodnom, s Minskom, možda s Kijevom, a da se o Podolu i Vilnu i ne govori.

Što činiti? Poljaci su takav neobuzdan narod da im se ne smije ostaviti nikakva slobodnog prostora; odmah će na njemu početi kovati zavjere i stupati u tajne veze sa svim preotetim područjima radi obnove poljske države. Godine 1841. slobodnim je ostao samo Krakov, i Krakov je odmah postao središte općepoljskog revolucionarnog nauma.

Nije li očito da takvo carstvo može produžiti svoj opstanak jedino pod uvjetom tlačenja Poljske po sustavu Muravjova. Kažemo, carstvo, a ne ruski narod koji, po našem uvjerenju, nema ništa zajedničko s carstvom i kojemu su i interesi, a također i sve instinktivne težnje krajnje suprotni interesima i svjesnim težnjama carstva.

---

sastanak i da su mu činili ponude...

Kad se carstvo sruši i velikoruski, maloruski, bjeloruski i drugi narodi uspostave svoju slobodu, za njih neće biti opasne poštene nakane poljskih državnih rodoljuba; one mogu biti ubitačne samo za carstvo.

Eto zbog čega ni jedan sveruski vladalac, ako je samo pri zdravoj pameti i ako ga ne primorava gvozdena nužda, nikad neće pristati da pusti na slobodu i najmanji djelić Poljske. A dok ne oslobodi Poljake, može li pozivati na pobunu druge Slavene?

Uzroci koji su ga omeli da podigne panslavenski barjak prisutni su u cijelosti i danas, s tom razlikom što je tada taj put obećavao veće prednosti nego u današnje doba. Tad se još moglo računati da će ustati Mađžari, Talijani koji su se još nalazili pod omraženim austrijskim jarmom. Sad bi Italija ostala jamačno neutralna jer bi joj Austrija prepustila, vjerojatno bez svakog spora, samo da je se riješi, one malobrojne ostatke talijanske zemlje koje još drži u svom posjedu. Što se tiče Mađžara, može se zacijelo reći da bi se oni sa svim žarom, što im ga ulijeva njihov vlastiti dominantan odnos naspram Slavena, svrstali na stranu Nijemaca protiv Rusije.

Dakle, u slučaju panslavističkog rata, koji bi ruski car poveo protiv Njemačke, on bi mogao računati na suradnju, više ili manje djelotvornu, samo Slavena, i to samo austrijskih Slavena, jer kad bi mu palo na pamet da podigne na noge i turske Slavene, izazvao bi protiv sebe nova neprijatelja, Englesku, tu usrdnu zaštitnicu samostalnosti otomanske države. No u Austriji Slaveni broje oko 17 milijuna. Kad se oduzme pet milijuna stanovnika Galicije, gdje bi više ili manje Rusiji privrženici Rusini bili paralizirani od neprijateljski raspoloženih Poljaka, ostat će 12 milijuna, na ustanak kojih ruski car bi, *možda*, mogao računati, izuzimajući, dakako, još i sve one što su zavrbovani u austrijsku vojsku i koji bi se po običaju svake vojske borili protiv koga im zapovjedništvo naredi.

Dodajmo da tih 12 milijuna čak nije ni usredotočeno na jednom ili nekoliko mjesta već je raštrkano po svem prostoru austrijske carevine, da govore posve različitim narječjima i da su pomiješani bilo s Nijemcima, bilo s Mađžarima, bilo s Rumunjima, bilo, najzad, s talijanskim pučanstvom. To je vrlo mnogo da izaziva stalnu uznemirenost austrijske vlade i uopće Nijemaca, ali odviše malo da pruži ruskoj vojsci ozbiljnu pomoć protiv združenih snaga pruske Njemačke i Austrije.

Avaj! Ruska vlada to zna i uvijek je to vrlo dobro shvaćala pa zato nikad nije imala i neće imati namjeru da povede panslavistički rat protiv Austrije, koji bi se nužno pretvorio u rat protiv cijele Njemačke. Ali ako naša vlada te namjere nema, zašto li onda vodi preko svojih agenata pravu panslavističku propagandu na austrijskom području? Iz vrlo jednostavnog razloga, iz istoga tog razloga koji smo upravo spomenuli, naime, zato što je ruskoj vladi neobično ugodno i korisno imati takvo mnoštvo plamenih i ujedno slijepih, da ne kažemo glupih, privrženika u svim austrijskim pokrajinama. To paralizira, veže, uznemiruje austrijsku vladu i jača utjecaj Rusije ne samo na Austriju nego i na cijelu Njemačku. Carska Rusija huška austrijske Slavene protiv Mađžara i Nijemaca znajući vrlo dobro da će ih na kraju krajeva predati u ruke tih istih Mađžara i Nijemaca. Podla je to igra, ali zato posvema državnog stila.

Dakle, u slučaju panslavističkog rata protiv Nijemaca sverusko carstvo naći će malo saveznika i prave podrške na Zapadu. Pogledajmo sad protiv koga će se morati boriti. Prvo, protiv svih Nijemaca, pruskih i austrijskih, drugo, protiv Mađžara i, treće, protiv Poljaka.

Ostavljajući po strani Poljake pa čak i Mađžare, upitat ćemo je li carska Rusija sposobna voditi napadački rat protiv združenih snaga čitave Njemačke, pruske i austrijske, ili čak samo pruske. Rekosmo, napadački rat jer se ovdje pretpostavlja da će ga povesti Rusija radi tobožnjeg oslobođenja, a zapravo osvajanja austrijskih Slavena.

Prije svega neprijeporno je da nikakav napadački rat neće biti narodni rat. To je gotovo opće pravilo; narodi rijetko kad žive sudjeluju u ratovima što ih njihove vlade poduzimaju i vode izvan granica domovine. Takvi su ratovi najčešće isključivo politički, ako li ne poprime primjese religioznog ili revolucionarnog interesa. Takvi su za Nijemce, Francuze, Nizozemce, Engleze pa čak i za Šveđane bili u XVI stoljeću ratovi između protestanata i katolika. Takvi su bili za Francusku na kraju XVIII stoljeća revolucionarni ratovi. Ali u novijoj povijesti poznata su nam samo dva izuzetna primjera kad se puk s iskrenom simpatijom odnosio prema političkim ratovima koje su poduzimale njihove vlade radi širenja državnih granica ili drugih isključivo državnih interesa.

Prvi je primjer pružio francuski narod za Napoleona I. No on je još nedovoljno uvjerljiv jer je carska vojska bila neposredni nastavak i, reklo bi se, prirodni rezultat revolucionarne vojske, pa je francuski narod čak i poslije Napoleonova pada i dalje na nju gledao kao na očitovanje onoga istog revolucionarnog interesa.

Puno je uvjerljiviji drugi primjer, naime, primjer plamene opijenosti koja je zahvatila, može se reći, čitav njemački narod u besmislenom golemom ratu što ga je novostvorena prusko-njemačka država povelala protiv Drugog francuskog carstva. Da, u tom značajnom, nedavno minulom razdoblju sav je njemački narod, svi su slojevi njemačkog društva, izuzimajući tek možda neznatnu šaćicu radnika, bili zaokupljeni isključivo političkim interesom, interesom osnutka i proširenja granica pangermanske države. Još i sada taj interes prevladava nad svima drugima u glavama i srcima svih Nijemaca bez obzira na staleže, a to baš i pridaje danas posebnu snagu Njemačkoj.

Svakome tko koliko-toliko poznaje i razumije Rusiju mora biti jasno da nikakav napadački rat, koji bi povelala naša vlada, u Rusiji neće biti nacionalan. Prvo, ne samo zato što je našem narodu stran svaki državni interes nego što ga se čak i instinktivno gnuša. Država je njegova tamnica; zar mu je potrebno da ojačava svoju tamnicu? Drugo, među vladom i narodom nema nikakvih spona, nijedne žive niti koja bi ih mogla sjediniti bar načas, u bilo kojoj stvari, nema čak ni pogodnosti, ni mogućnosti za uzajamno razumijevanje: što je za vladu bijelo, za narod je crno, i obratno, što se narodu čini veoma bijelo, što je za nj život, blagodat, to je za vladu smrt.

Može se postaviti Puškinovo pitanje:

»Zar nemoćna je već riječ ruskoga cara?«

Da, nemoćna je kad zahtijeva od naroda ono čega se narod gnuša. Nek sam da mig i pozove narod: vežite i tamanite vlastelu, činovnike i trgovce, prigrabite i među sobom podijelite njihovu imovinu – u hipu će ustati čitav ruski narod i već idućeg dana neće biti ni traga trgovcima, činovnicima i vlasteli na ruskome tlu. No sve dok ona bude naređivala narodu da plaća namet, daje državi vojnike i da radi u korist vlastele i trgovaca, narod će se pokoravati preko volje, pod batinom, kao sad, a čim uzmogne, tad neće ni poslušati. Pa gdje je tu magičan ili čudotvoran utjecaj careve riječi?

I što to može car reći narodu takvo što bi moglo narod dirnuti u srce ili razbuknati njegovu maštu? Kad je godine 1828. navijestio rat otomanskoj porti pod izlikom da su nanosene uvrede našim grčkim i slavenskim istovjercima u Turskoj, car Nikola je učinio pokušaj da svojim manifestom, koji se čitao u crkvama, pobudi u narodu religiozni fanatizam. Pokušaj se pokazao sasvim neuspješnim. Ako u nas negdje i postoji pomamna i tvrdokorna religioznost, onda je se možda jedino može naći kod raskolnika, koji manje nego itko drugi priznaju i državu pa i sama cara. A u pravoslavnoj i državnoj crkvi vlada mrtav, rutinski ceremonijal usporedno s posvemašnjom indiferentnošću.

Na početku krimskog rata koji su mu navijestile Engleska i Francuska, Nikola je još jednom pokušao potaknuti religiozni fanatizam u narodu, pa i opet neuspješno. Sjetimo se što se govorilo u narodu dok se vodio taj rat: »Francuz traži da nas se pusti na slobodu«. Bilo je dobrovoljačkih narodnih odreda. No svima je poznato kako su bili formirani. Uglavnom prema carevoj odluci i naređenju odozgo. Bilo je to također novačenje, samo u drugoj formi i hitno. U mnogim područjima seljacima se obećavalo da će poslije rata biti pušteni na slobodu.

Eto kakav je državni interes našeg seljaštva! Trgovci i plemstvo izrazili su rodoljublje na najoriginalniji način: glupavim govorima, gromkim izjavljivanjem podaničke vjernosti, a ponajprije ručkovima i pijankama. Kad su pak jedni morali davati novac, a drugi osobno poći u rat na čelu svojih seljaka, vrlo ih je malo pokazalo takvu spremnost. Svaki je nastojao naći zamjenu. Oko dobrovoljačkih odreda podigla se prava halabuka, a koristi od njih nije bilo nikakve. Ali krimski rat nije čak ni bio napadački već obrambeni, pa je, dakle, mogao i morao postati narodnim. Pa zašto to ipak nije postao? Zato što su naše najviše klase trule, mizerne, podle, a narod je prirodni državni neprijatelj.

I baš taj narod misle pokrenuti radi rješavanja slavenskog pitanja! Ima među našim slavenofilima nekoliko poštenih ljudi koji bez svake šale vjeruju kako ruski narod gori od nestrpljenja da pohrli u pomoć »slavenskoj braći«, o postojanju koje nema pojma. Bio bi se neobično zaprepastio kad bi mu se reklo da je i sam slavenski narod. G. Duhinski sa svojim poljskim i francuskim pristašama nijeće, dakako, da bi slavenska krv tekla u žilama velikoruskog naroda, ogrešujući se tako o povijesnu i etnografsku istinu. Ali g. Duhinski, koji tako malo poznaje naš narod, vjerojatno i ne sluti da taj narod nije nimalo briga za svoje slavensko porijeklo. Zar je do toga njemu, izmrcvarenom, izglednjelom i pogaženom pod pritiskom nazovislavenskog, a zapravo tatarsko-njemačkog carstva?

Ne trebamo varati Slavene. Oni što govore o bilo kakvom udjelu ruskog naroda u slavenskom pitanju, ili sami sebe varaju, ili najbezočnije lažu i, naravno, lažu u nečistoj namjeri. Pa ako mi, ruski socijalisti-revolucionari, pozivamo slavenski proletarijat i slavensku mladež da sudjeluju u zajedničkoj stvari, onda im uopće ne nudimo, kao zajednički temelj za akciju, naše zajedničko više ili manje slavensko porijeklo. Možemo prihvatiti samo jedan temelj: Socijalnu Revoluciju izvan koje ne vidimo spasa ni za njihove, ni za naš narod te mislimo da se baš na toj osnovi, uslijed mnogih istovjetnih crta u značaju, u povijesnoj sudbini, u prošlim i sadašnjim težnjama svih slavenskih naroda, a također i zbog njihova jednakog odnosa prema državotvornim posizanjima Nijemaca, oni mogu bratski združiti ne radi toga da stvore zajedničku državu već radi toga da sruše sve države, i ne radi toga da uredi između sebe svoj zatvoreni svijet već radi toga da zajedno stupe na svjetsku pozornicu otpočinjući nužno prije svega od sklapanja tijesnog saveza s romanskim narodima, kojima također, kao i Slavenima, sada prijete njemačka osvajačka politika.

Ali i taj savez protiv Nijemaca mora trajati samo dotle dok Nijemci, spoznavši na vlastitu iskustvu s kakvim je nebrojenim nevoljama skopčano za sam narod postojanje države, čak i na izgled narodne, ne zbace sa sebe državni jaram i ne odreknu se zauvijek svoje nesretne strasti za državnom prevlašću. Tada i samo tada tri glavne etničke skupine što nastavaju Evropu; Romani, Slaveni i Germani, organizirat će se u savez slobodno, kao braća.

Ali dotle će savez slavenskih naroda sklopljen s romanskim narodima protiv osvajanja, koje im svima jednako prijete od strane Nijemaca, ostati gorka nužnost.

Čudne li misije njemačkog naroda! Potičući protiv sebe opću bojazan i opću mržnju, Nijemci združuju narode. Na taj su način sjedinili Slavene, jer nema dvojbe da je mržnja prema Nijemcima, duboko ukorijenjena u srcima svih slavenskih naroda, znatno više pridonijela uspjesima

panslavenske propagande od svih propovijedi i intriga moskovskih i petrogradskih agenata. Sad će vjerojatno mržnja također poticati slavenske narode da stupe u savez s romanskim narodima.

U tom je smislu i ruski narod posvema slavenski. Nijemca ne voli; ali ne treba da se obmanjemo, njegova netrpeljivost prema Nijemcima ne ide tako daleko da bi iz vlastite pobude pošao ratovati protiv njih. Iskazat će se tek onda kad Nijemci sami dođu u Rusiju pa im se prohtije u njoj gospodariti. No grubo se vara svatko tko računa s bilo kakvim sudjelovanjem našeg naroda u napadačkom pohodu protiv Njemačke.

Odatle proizlazi da će naša vlada, bude li joj ikad palo na pamet da poduzme kakav pohod, morati ga izvršiti bez ikakve narodne pomoći, jedino svojim državnim, financijskim i vojnim sredstvima. No jesu li ta sredstva dovoljna za borbu protiv Njemačke, i ne samo to, za uspješno vođenje protiv nje napadačkog rata?

Treba biti puka neznalica ili slijepi nazdravičarski domoljub pa ne vidjeti kako sva naša ratna sredstva i naša vajna, tobože nebrojena armija nije ništa u usporedbi s pravim sredstvima i s njemačkom armijom.

Ruski je vojnik nedvojbeno hrabar, ali bome ni njemački vojnici nisu kukavice; oni to dokazaše u tri rata uzastopce. K tome će se u pretpostavljenom napadačkom ratu, koji bi povela Rusija, njemačka vojska boriti na domaćem tlu, i pratit će je rodoljubni i ovaj put doista sveopći ustanak svih odreda klasa i sveukupna njemačkog pučanstva, a i sama će biti nošena vlastitim rodoljubnim fanatizmom, dok će se ruski ratnici tući bez smisla, bez oduševljenja, pokoravajući se tek zapovijedima.

Što se pak tiče uspoređivanja ruskih oficira s njemačkim, tad ćemo s čisto ljudskog gledišta dati prednost našem tipu oficira, ne zbog toga što je naš nego posve opravdano. Bez obzira na sva nastojanja našeg ministra rata, g. Miljutina, golema većina naših oficira ostala je ista kakva je bila i prije – neotesana, neuka i gotovo u svakom pogledu potpuno nesvjesna. Vježbanje, lumpanje, karte, pijančevanje i kad se može što zdipiti, ta upravo u višim činovima, otpočinjući od četnog ili eskadronskog ili baterijskog zapovjednika, redovito i gotovo ozakonjena krađa – sve to do naših dana svakodnevno olakšava oficirski život u Rusiji. To je neobično prazan i sirov svijet čak kad i razgovara francuski, ali u tom svijetu, usred te grube i besmislene zbrke, može se naći ljudsko srce, sposobnost da se instinktivno zavoli i shvati sve što je ljudsko, a uz sretne okolnosti, uz povoljan utjecaj, i sposobnost da se postane posvema svjestan prijatelj naroda.

U njemačkom oficirskom svijetu nema ničeg, osim forme, vojnog pravilnika i odvratne, posebne oficirske bahatosti koja se sastoji od dva elementa: od lakajske pokornosti prema svemu što je hijerarhijski izdignuto, te od drskog, prezrivog odnosa prema svemu što je po njihovu mišljenju ispod njih – prema narodu prije svega, a zatim i prema svemu što se ne odijeva u vojničku uniformu, osim prema najvišim građanskim činovnicima i plemstvu.

Prema svom gospodararu, vojvodi, kralju, a sada svegermanskom caru njemački je oficir rob po uvjerenju, po temperamentu. Na njegov mig uvijek je i posvuda spreman počinuti najstrahovitije zločine, popaliti, istrijebiti, pobiti na desetine, na stotine gradova i naseobina, ne samo tuđih već i svojih.

Za narod osjeća ne samo prezir nego i mržnju, jer, čime mu čini pretjeranu čast, pretpostavlja da se narod uvijek buni ili pak da je spreman da se pobuni. Uostalom, ne pretpostavlja to jedino on; u naše doba tako misle sve povlaštene klase, a njemački oficir, te uopće svaki oficir redovite vojske može biti proglašen za povlaštena psa čuvara povlaštenih klasa. Čitav svijet izrabljivača u Njemačkoj i izvan Njemačke gleda na narod sa strahom i nepovjerenjem koje, na nevolju, nema

uvijek pravog opravdanja, ali koje uza sve to bjelodano potvrđuje kako se u narodnim masama već počinje buditi ona svjesna snaga koja će srušiti ovaj svijet.

I tako se njemačkom oficiru kao dobru psu čuvaru nakostriješi brk ako mu se samo spomenu narodna mnoštva. Njegova shvaćanja o narodnim pravima i dužnostima najpatrijarhalnije su vrste. Po njegovu mišljenju narod mora raditi kako bi gospoda bila odjevena i sita, mora se bez pogovora pokoravati vlastima, plaćati državni danak i općinske pristojbe i vršiti kad zatreba vojničku službu, čistiti mu čizme, dovoditi konja, a kad on podvikne zapovijed i zamahne sabljom, mora pucati, bosti i sjeći svakog tko mu se ispriječi na putu, a kad mu se naredi – i dati život za kajzera i vaterland. Poslije isteka aktivnoga vojnog roka, ako je ranjen i osakaćen, mora živjeti od milostinje, ako se pak vrati živ i zdrav, mora ići u rezervu i služiti u njoj do same smrti pokoravajući se uvijek vlastima, klanjajući se pred pretpostavljenim i biti spreman da umre na prvi zahtjev.

Svaka pojava u narodu koja proturječi tom idealu može njemačkog oficira dovesti do bjesnila. Nije teško zamisliti koliko on mora mrziti revolucionare; a pod tim općim nazivom on podrazumijeva sve demokrate, pa čak i liberale, jednom riječju, svakog tko se u bilo kojem obliku osmjeljuje postupati, htjeti i misliti suprotno misli i volji Njegova Carskog Veličanstva cjelokupne Njemačke...

Lako je zamisliti s kakvom se posebnom mržnjom on mora odnositi prema revolucionarima-socijalistima ili čak prema socijalnim demokratima svoje domovine. Od same pomisli na njih pobjesni i ne smatra doličnim da drukčije o njima govori nego s pjenom na ustima, žalosne li majke onome od njih koji mu padne šaka – a, na žalost, moramo reći da je u posljednje doba mnogo socijalnih demokrata u Njemačkoj prošlo kroz oficirske šake. Kako mu je uskraćeno pravo da ih udari na muke ili smjesta postrijelja, da rukama dade maha, on cijelim nizom najuvredljivijih mjera – šikaniranjem, prijetnjama, riječima – nastoji dati oduška svom bijesnom, prostačkom jedu. Ali kad bi mu se dopustilo, kad bi mu zapovjedništvo naredilo, s kakvom bi pomamnom revnošću i, što je najvažnije, s kakvim bi oficirskim ponosom preuzeo na sebe ulogu mučitelja, vješatelja i krvnika.

A pogledajte samo tu civiliziranu zvijer, tog lakaja po uvjerenju i krvnika po pozivu. Ako je mlad, vidjet ćete sa zaprepaštenjem umjesto nemani plavokosa mladića, žutokljunca, s prvim dlačicama na lišću, skromnoga, tihog, čak stidljivog i ponosnog – bahatost već izbija iz njega – te svakako sentimentalnog. On zna napamet Schillera i Goethea i sva humanistička književnost velikog, prošlog stoljeća prošla je kroz njegovu glavu ne ostavivši u njoj ni jedne ljudske misli i ni jednog ljudskog čuvstva u duši.

Nijemcima, i to uglavnom njemačkim činovnicima i oficirima bilo je povjereno da riješe na izgled nerješivu zadaću: da se spoji obrazovanje s barbarstvom, učenost s lakajstvom. To ih u društvenom pogledu čini odvratnima i istodobno neobično smiješnima, u odnosu prema puku zlikovcima sistematičnima i nemilosrdnima, ali zato dragocjenim ljudima za državnu službu.

Njemački birgeri to znaju i znajući to rodoljubivo podnose od njih svakovrsne uvrede jer u njima prepoznaju svoju vlastitu narav, a ponajviše stoga što gledaju u tim narodnim povlaštenim carskim psima, što ih tako često od dosade ugrizaju, najpouzdaniji oslonac pangermanske države.

Za regularnu vojsku doista nije moguće ni zamisliti ništa bolje od njemačkog oficira. Čovjek što u sebi sjedinjuje učenost s podlošću, a podlost s hrabrošću, precizno izvršenje zapovijedi sa sposobnošću za samoinicijativu, ispravnost sa zvjerstvom i zvjerstvo sa svojevrsnom čestitošću, stanoviti, doduše, jednostran pa čak i nastran zanos s izuzetnom pokornošću volji zapovjedništva; čovjek što je uvijek spreman pobiti ili sasjeci na desetke, stotine, tisuće ljudi na prvi mig svojih

pretpostavljenih – tih, skroman, pokoran, poslušan, uvijek u stavu mirno pred starješinama i ohol, prezrivo hladan, a kad zatreba i okrutan prema vojniku, čovjek kojemu se sav život izražava u dvije riječi: poslušnost i zapovijedanje – takav je čovjek nezamjenjiv za armiju i za državu.

Što se tiče muštranja vojnika, ta je stvar, jedna od najvažnijih u unutrašnjoj organizaciji dobre vojske, dovedena u njemačkoj armiji do sistematskog, duboko promišljenog i u praksi iskušanog i ostvarenog savršenstva. Glavno načelo koje je ugrađena u osnove svekolike discipline sadržano je u ovom aforizmu koji smo još donedavno čuli da ga ponavljaju mnogi pruski, saksonski, bavorski i drugi njemački oficiri, što još od doba vojnog sukoba s Francuskom u čoporima švrljaju po Švicarskoj, vjerojatno radi proučavanja područja i snimanja planova – ubuduće može zatrebati – taj aforizam glasi:

»Da bi se uspostavila vlast nad dušom vojnika, treba prije svega uspostaviti vlast nad njegovim tijelom«.

Kako uspostaviti vlast nad njegovim tijelom? Neprestanim egzercijom. Nemojte misliti da njemački oficiri preziru uvježbavanje strojevog koraka, ma kakvi – u njemu oni vide jedno od najboljih sredstava da se vojniku polome zglobovi i da se uspostavi vlast nad njegovim tijelom. A zatim baratanje puškom, čišćenje pušaka i uniforme; potrebno je da vojnik bude od jutra do večeri zauzet i da ne prestaje osjećati na sebi i za svakim svojim korakom strog, hladan hipnotizerski pogled svojih zapovjednika. Zimi, kad preostaje više vremena, vojnika tjeraju u školu, tamo ih uče čitati, pisati, računati, a prije svega primoravaju ih da napamet bubaju vojni pravilnik, prožet obožavanjem cara i prezirom prema narodu: caru da se odaje vojnička počast, a u narod da se puca. To je srž moralno-političke vojničke poduke.

Kad proživi tri, četiri, pet godina u tom vrtlogu, vojnik se ne može iz njega izvući a da ne postane nakaza. Ali i za oficire je ista stvar, samo u nešto drukčijoj formi. Željelo se da se od vojnika napravi nesvjesna batina; oficir je pak morao biti svjesna batina, batina iz uvjerenja, iz ideje, iz interesa, iz strasti. Njegov je svijet oficirsko društvo; iz njega on ne može ni nosa pomoliti i sav oficirski kolektiv, što je prožet malo prije spomenutim duhom, pazi na svakog. Jao nesretniku ako se povede za svojim neiskustvom ili za kakvim ljudskim osjećajem pa sebi dopusti da se zbliži s nekim drugim društvom. Ako je to društvo u političkom pogledu nedužno, tad će ga samo izvrgnuti ruglu. Ali ako ono ima političku orijentaciju koja je u suprotnosti s općeficirskom orijentacijom, liberalnu, demokratsku, ne usuđujem se ni govoriti o socijalnerevolucionarnoj, tada je nesretnik nastradao. Svaki njegov drug premetnuo bi se u doušnika.

Više zapovjedništvo uopće voli da se oficiri družu pretežno između sebe pa nastoji da im kao i vojnicima ostavi što manje slobodna vremena. Muštranje vojnika i stalan nadzor nad njima već oduzme tri četvrtine dana; preostala četvrtina mora biti posvećena usavršavanju u vojnim znanostima. Oficir mora prije nego što dostigne čin majora položiti nekoliko ispita; osim toga zadaju mu se hitni poslovi u različitim područjima i po tim poslovima prosuđuju se njegove sposobnosti za unapređenje.

Kao što vidimo, vojni svijet u Njemačkoj, uostalom isto kao i u Francuskoj, posve je zatvoren svijet, i ta zatvorenost jamči da će taj svijet biti neprijatelj narodu.

Ali njemački vojni svijet ima pred francuskim, pa i pred svim evropskim golemu prednost: njemački oficiri nadilaze sve oficire na svijetu po egzaktnosti i opsežnosti svog znanja, po teoretskom i praktičnom poznavanju vojnih poslova, po žustroj i posve pedantnoj predanosti vojničkom zanatu, po točnosti, urednosti, izdržljivosti, upornoj strpljivosti, a k tome i po relativnom poštenju.

Usljed svih tih kvaliteta organiziranost i naoružanost njemačkih armija postoji realno, a ne samo na papiru, kao što je to bilo za Napoleona III u Francuskoj, kao što je to posvuda u nas. Uz to je, zahvaljujući tim istim njemačkim prednostima, administrativna, građanska, a pogotovu vojna kontrola uređena tako da trajnija prijevara nije moguća. U nas pak, naprotiv, odozdo do vrha i odozgo nadalje ruka ruku mi je, pa se istina gotovo nikako ne može doznati.

Prosudite sve to pa se upitajte je li moguće da bi ruska armija mogla imati nade u uspjeh u napadačkom ratu protiv Njemačke? Reći ćete da Rusija može podići milijun vojnika. E, pa dobro organizirane i naoružane vojske neće valjda biti milijun; ipak pretpostavimo taj milijun; polovicu od te vojske trebat će ostaviti raštrkanu po golemom prostranstvu carevine radi očuvanja mira u sretnom narodu koji, ne lezi vraže, od prevelika dobra može da se raspomami. Samo za Ukrajinu, Litvu i Poljsku kolika li je vojska potrebna! Bit će dobro ako uspijete protiv Nijemaca uputiti armiju od petsto tisuća pušaka. Takvu armiju Rusija još nikad nije podizala.

E, a u Njemačkoj će vas dočekati doista milijunska armija, po organizaciji, po izvježbanosti, po umješnosti, po duhu i po naoružanju prva na svijetu. A iza nje će stajati kao golemi dobrovoljački odred sav njemački narod, koji možda, pa čak i vjerojatno ne bi ustao protiv Francuza da u posljednjem ratu nije pobijedio Franz pruski već Napoleon III, ali koji će, ponovimo to još jednom, protiv ruskog upada ustati do posljednjeg čovjeka.

Reći ćete da je u slučaju potrebe Rusija, odnosno ruska carevina sposobna staviti pod oružje još milijun vojnika; zašto da ne, ali samo na papiru. Zbog toga valja samo ukazom propisati novu odredbu o novačenju toliko i toliko vojnika na tisuću stanovnika. Eto vam vašeg milijuna. Samo kako ga skupiti? Tko će ga skupljati? Vaši rezervni generali, general-ađutanti, krilni ađutanti, zapovjednici rezervnih i garnizonskih bataljuna na papiru, vaši gubernatori, činovnici? Bože moj, koliko li će ih desetaka, a možda i stotina tisuća umoriti glađu prije nego ih skupe. Pa gdje ćete, napokon, uzeti dovoljan broj oficira da biste organizirali novi milijun vojske i čime ćete je naoružati? Toljagama? Ta vi nemate dovoljno novaca za nabavku pristojnog naoružanja jednog milijuna vojnika, a prijetite se da ćete naoružati drugi milijun. Ni jedan bankar neće vam dati zajam; pa ako bi i dao, samo naoružavanje milijuna vojnika potrajat će priličan broj godina.

Usporedimo vaše siromaštvo i vašu bespomoćnost s njemačkim bogatstvom i njemačkom snagom. Njemačka je dobila od Francuske pet milijardi, uzmimo da su tri milijarde bile potrošene na pokrivanje različitih izdataka, na nagrade prinčevima, državicima, generalima, pukovnicima, oficirima, dakako, ne vojnicima, a također i na različita putovanja po unutrašnjosti i inozemstvu. Preostaju dvije milijarde koje su isključivo upotrijebljene za naoružavanje Njemačke, za izgradnju novih ili ojačanje mnogobrojnih starih utvrđenja, za narudžbe novih topova, oružja itd. Da, cijela se Njemačka pretvorila sad u prijeteci, na sve strane uperen arsenal oružja. I vi, izvježbani i oboružani kako-tako, nadate se nju pobijediti.

Na prvom koraku, samo što ćete nogom stupiti na njemačko tlo, već ćete biti najužasnije ameticice potučeni i vaš će se napadački rat isti čas pretvoriti u obrambeni; njemačke trupe ući će u područja sveruskog carstva.

Ali tad, na kraju krajeva, hoće li izazvati protiv sebe opći ustanak ruskog naroda? Da, ukoliko Nijemci upadnu u ruske pokrajine i krenu, na primjer, ravno na Moskvu; ali ako tu glupost ne učine i krenu na sjever na Petrograd, kroz baltičke pokrajine u kojima će naći, ne samo među građanstvom, protestantskim pastorima i Židovima nego i sred nezadovoljnih baruna i njihove djece, studenata, a preko njih i u redovima naših bezbrojnih ostzejskih generala, oficira, viših i nižih činovnika što napučuju Petrograd i što su razbacani po čitavoj Rusiji, mnogo prijatelja; što više oni će protiv ruskog carstva podići Poljsku i Malorusiju.

Istina je da se od svih neprijatelja, tlačitelja Poljske, od dana njezine podjele, Pruska pokazala najnametljivijom, najsystematičnijom i stoga najopasnijom; Rusija je djelovala kao barbarin, kao divlja snaga, sve je klala, vješala, mučila, na tisuće protjerivala u Sibir, pa ipak rusificirati dijelove Poljske što su joj pripali nije mogla, a i do dana današnjeg, bez obzira na Muravjovljeve recepte, ne može; Austrija sa svoje strane također nije nimalo ponijemčila Galiciju, ali joj do toga nije bilo ni stalo. Pruska, kao pravi pravcati predstavnik njemačkog duha i velike njemačke stvari, nasilne i patvorene germanizacije njemačkih krajeva, sad se dala na ponijemčivanje, pod svaku cijenu, danziške pokrajine i poznanjskog vojvodstva, a da se i ne spominje königsberški kraj koji joj je pripao ranije.

Predaleko bi nas odvelo da govorimo o sredstvima koja je upotrijebila za postizanje tog cilja; među njima je široka kolonizacija njemačkih seljaka na poljskoj zemlji imala veoma istaknuto mjesto. Potpuno oslobođenje seljaka godine 1807. s pravom otkupa zemlje i sa svim mogućim olakšicama da se otkup obavi, također je mnogo pridonijelo populariziranju pruske vlade čak i među poljskim seljaštvom. Zatim su osnovane seoske škole i u njima i kroz njih bio je uveden njemački jezik. Zbog takvih i sličnih mjera pokazalo se već godine 1848. da se više od trećine poznanjskog vojvodstva ponijemčilo. A o gradovima da se i ne govori. Od samog početka poljske povijesti u njima se govorilo njemački zahvaljujući mnoštvu njemačkih birgera, obrtnika, a ponajviše Židova kojima je u njima pruženo srdačno gostoprimstvo. Poznato je da se od najdrevnijeg doba u većini gradova u tom dijelu Poljske upravljalo po takozvanom magdeburškom pravu.

Na taj je način Pruska postizala svoj cilj u mirnodopsko vrijeme. Kada bi pak poljsko rodoljublje poticalo ili bi se trudilo potaknuti narodno gibanje, ona nije dakako prezala ni pred najodlučnijima i najbarbarskijim mjerama. Imali smo već prilike primijetiti da je u gušenju poljskih pobuna, ne samo u svojim vlastitim granicama već i u Poljskom kraljevstvu, Pruska neprestano izražavala vječitu vjernost i plamenu spremnost pružiti pomoć ruskoj vladi. Pruski žandari, ma što govorimo, pruski plemeniti oficiri svih redova oružja, gardijski i armijski, s nekim posebnim žarom lovili su Poljake koji su se skrivali na pruskom području; hvatali su ih i sa zloradošću predavali ruskim žandarima izražavajući počesto nadu da će ih Rusi objesiti. U tom pogledu Muravjov-vješatelj nije imao dovoljno pohvala za kneza Bismarcka.

Prije nego što je knez Bismarck ušao u ministarstvo, Pruska je neprestano činila isto, ali je to činila stidljivo, ispod žita, i kad god je bilo moguće poricala je svoja vlastita djela. Knez Bismarck prvi je zbacio masku. On je cinički, glasno ne samo priznao već se i hvalio u pruskom parlamentu i pred evropskom diplomacijom kako je pruska vlada upotrijebila sav svoj utjecaj na vladu Rusije da je nagovori da uguši Poljsku dokraja, ne prezajući ni pred kakvim krvavim mjerama i kako će u tom pogledu Pruska uvijek pružati Rusiji najdjelotvorniju pomoć.

Najzad, u naše doba, još nedavno, knez Bismarck je neuvijeno obznanio u parlamentu nepokolebljivu odluku vlade da iskorijeni ostatke poljske nacionalnosti u poljskim pokrajinama što danas uživaju blagodati prusko-njemačke uprave. Na nevolju, kao što smo to i prije primijetili, poznanjski Poljaci, baš kao i Poljaci galicijski, povezuju sada, tješnje nego bilo kad ranije, svoju poljsku nacionalnu stvar s pitanjem o dominaciji papinske vlasti. Njihovim odvjetnicima postadoše jezuiti, ultramontanci, fratarski redovi i biskupi. Loše će se provesti Poljaci s tim savezom i s tim prijateljstvom kao što su se loše proveli u XVII stoljeću. Ali to je poljska, a ne naša stvar.

Spomenuli smo to samo radi toga da pokažemo kako Poljaci nemaju opasnijeg i ljućeg neprijatelja od kneza Bismarcka. Izgleda da je stavio sebi u životnu zadaću da zbriše Poljake s lica zemlje. Pa ipak to mu neće smetati da pozove Poljake na pobunu protiv Rusije kad to budu zahtijevali

interesi Njemačke. I unatoč tome što Poljaci mrze njega i Prusku, da ne kažemo cijelu Njemačku, Poljaci to ne bi htjeli priznati premda se u dubini njihove duše, ništa manje nego u drugih slavenskih naroda, krije ta ista povijesna mržnja prema Nijemcima, unatoč tome što oni ne mogu zaboraviti krvave uvrede što su ih podnijeli od pruskih Nijemaca, Poljaci će se jamačno dići na ustanak na Bismarckov poziv.

U Njemačkoj i u samoj Pruskoj već odavno postoji mnogobrojna i ozbiljna politička stranka, čak tri stranke: liberalno napredna, čisto demokratska i socijalnodemokratska koje zajedno čine nedvojbenu većinu u parlamentima njemačkom i pruskom, i još izričitije u samu društvu, stranke koje su, predviđajući i djelimice želeći i naoko podstičući rat Njemačke protiv Rusije, shvatile da je ustanak i obnavljanje Poljske u *stanovitim okvirima* nužan preduvjet za taj rat.

Dakako da ni knez Bismarck i nijedna od tih stranaka neće nikad pristati da se Poljskoj vrate sve pokrajine koje joj je Pruska preotela. Da se o Königsbergu i ne govori, oni neće ni za što na svijetu ustupiti ni Danzig i čak ni najmanji komadić zapadne Pruske. Čak u poznanskom vojvodstvu odvojit će sebi zamašan dio, već tobože sasvim ponijemčen, a Poljacima će prepustiti od cjelokupnog dijela Poljske što je potpala pod Pruse zapravo veoma malo. Zato će im prepustiti Galiciju s Lavovom i s Krakovom, jer sve to sad pripada Austriji, a još radije će im prepustiti onoliko zemlje što se prostire u dubinu Rusije, koliko budu Poljaci u moći da zagrabe i zadrže u svojoj oblasti. Ujedno će ponuditi Poljacima potreban novac u obliku poljskog zajma uz njemačko jamstvo, oružje i vojnu pomoć.

Tko može sumnjati u to da će Poljaci ne samo pristati nego će se s radošću uhvatiti za njemački prijedlog; njihovo je stanje toliko očajno da bi prihvatili i sto puta gori prijedlog kad bi im bio predložen.

Čitavo je stoljeće prošlo od vremena poljske podjele, i tijekom svih tih godina nije bilo godine u kojoj ne bi bila prolivena mučenička krv poljskih rodoljuba. Sto godina neprestane borbe, ogorčenih pobuna! Ima li koji drugi narod koji bi se mogao pohvaliti takvim junaštvom?

Što sve Poljaci nisu poduzeli? Šljahtičke konspirativnosti, građanske urote, oružane bande, narodni ustanak, sve diplomatske smicalice pa čak i pomoć crkve. Sve su poduzimali, za sve su se mašali i sve bi se izjalovilo, sve bi ih iznevjerilo. Pa kako da odbiju pomoć kada im je sama Njemačka, njihov najopasniji neprijatelj, nudi uz određene uvjete!

Naći će se možda slavenofili koji će ih optužiti za izdaju. Izdaju čega? Slavenskog saveza, slavenske stvari? U čemu se očitovao taj savez, u čemu se sastoji ta stvar? Nije li se očitovao u putovanju gospode Palackog i Riegera u Moskvu na panslavističku izložbu i na poklonstvo caru? Čime su i kako, kojim su to činom Slaveni kao Slaveni izrazili svoju bratsku simpatiju prema Poljacima? Nisu li time što su se ta ista gospoda Palacky i Rieger i čitava njihova mnogobrojna zapadnoslavenska i jugoslavenska svita u Varšavi cjelivali s ruskim generalima koji su jedva stigli isprati sa sebe poljsku krv, pili za slavensko bratstvo i za zdravlje cara-krvnika.

Poljaci su mučenici i junaci, njihova je prošlost ispunjena slavom; Slaveni su pak djeca i cjelokupno je njihovo značenje u budućnosti. Slavenski svijet, slavensko pitanje, to nije realnost već nada, i to nada koja se može ostvariti tek kroz Socijalnu Revoluciju; a prema toj revoluciji Poljaci, govoreći, dakako, o pripadnicima uglavnom obrazovanog staleža i pretežno šljahte, do dan-danas nisu iskazivali pretjeranu želju.

Što može biti zajedničko između još nepostojećeg slavenskog svijeta i svijeta poljskih rodoljuba koji je više ili manje na izdisaju. I doista, ako se izuzme vrlo ograničen broj osoba što nastoje zasnovati slavensko pitanje u poljskom duhu i na poljskom tlu, Poljaci se uopće nimalo ne bave tim pitanjem, njima su znatno dostupniji i bliži Mađžari s kojima imaju određenu sličnost i mnogo

zajedničkih povijesnih uspomena; od Slavena pak južnih i zapadnih dijele ih uglavnom i, može se reći, najodlučnije simpatije tih naroda za Rusiju, to jest za onog neprijatelja kojega oni mrze više od i jednog drugog.

U Poljskoj i u poljskoj emigraciji, kao i u svim zemljama, politički se svijet nekad dijelio na mnogo političkih stranaka. Postojala je stranka aristokratska, klerikalna i monarhističko-ustavna; postojala je stranka vojne diktature; stranka umjerenih republikanaca, poklonika Sjedinjenih Država; stranka crvenih republikanaca po francuskom obrascu; napokon, čak i malobrojna stranka socijalnih demokrata, a da se i ne govori o mistički-sektaškim ili točnije crkvenim strankama. Sve u svemu valjalo je međutim samo malo dublje zaviriti u svaku od njih kako bismo se uvjerali da je svima osnova jedna te ista: strasna težnja za obnovom poljske države u granicama iz godine 1772. Osim uzajamnih proturječja do kojih je dolazilo zbog međusobne borbe između stranačkih vođa, njihova se glavna razlika sastojala u tome što je svaka od njih bila uvjerenjena kako se zajednički cilj, obnova stare Poljske, može postići jedino na način što ga ona posebno preporučuje.

Do godine 1850. može se reći da je golema većina poljske emigracije bila revolucionarna baš zbog toga što je većina bila uvjerenjena kako će obnova nezavisne Poljske biti posljedica pobjedonosne revolucije u Evropi. I tako se može reći da godine 1848. nije bilo ni jednog pokreta u cijeloj Evropi u kojem ne bi sudjelovali, a često čak i prednjačili Poljaci. Sjećamo se kako je jedan saksonski Nijemac s time u vezi izrazio svoje čuđenje: gdje god je nered, tamo su svakako Poljaci.

Godine 1850, zbog sveopćeg poraza, ta je vjera u revoluciju splasnula, uzdigla se Napoleonova zvijezda i čitavo mnoštvo poljskih emigranata, golema većina, pretvoriše se u notorne i strašne bonapartiste. Dragi bože, što li sve nisu očekivali i čemu se sve nisu nadali od pomoći Napoleona III! Čak i njegova neprikrivena i gnusna izdaja godine 1862–63. bila je nemoćna da ubije u njima tu vjeru. Ona se ugasila tek u Sedanu.

Poslije te katastrofe za poljske nade preostalo je samo jedno utočište, jezuitsko-ultramontansko. Austrijski i većina poljskih rodoljuba ustremiše se u Galiciju, ustremiše se onamo vođeni očajanjem. No zamislite da ih Bismarck, njihov smrtni neprijatelj, ponukan situacijom u Njemačkoj, pozove na ustanak protiv Rusije ne pružajući im varavu nadu već dajući novac, oružje i vojnu pomoć. Je li moguće da to oni ne bi prihvatili?

Istina je da će se zauzvrat za tu pomoć od njih tražiti da se formalno odreknu većeg dijela starih poljskih zemalja koje se sad nalaze u pruskom posjedu. Bit će im to vrlo gorko, ali prisiljeni okolnostima i s izgledima na sigurnu pobjedu nad Rusijom, nalazeći utjehu, najzad, u misli da im je samo da obnove Poljsku, a poslije će vratiti izgubljeno, oni će jamačno svi ustati, i sa svog gledišta imat će deset tisuća puta pravo.

Istina je da će uz pomoć njemačke vojske, pod pokroviteljstvom kneza Bismarcka obnovljena Poljska biti čudna Poljska. Ali bolje i čudna Poljska nego nikakva; a na kraju krajeva, kasnije, zacijelo će pomisliti Poljaci, bit će moguće i da se izbavimo od pokroviteljstva kneza Bismarcka.

Jednom riječju, Poljaci će na sve pristati i Poljska će ustati, Litva će ustati, a netom iza toga ustat će i Malorusija. Poljski rodoljubi, doduše, loši su socijalisti i u svojoj kući neće se baviti revolucionarnosocijalističkom propagandom; a kad bi to bili i htjeli, ne bi im to dopustio pokrovitelj, knez Bismarck – preblizu je Njemačkoj; zlu ne trebalo, takva bi propaganda mogla prodrijeti i u prusku Poljsku. Ali što se neće moći činiti u Poljskoj, bit će moguće činiti u Rusiji i protiv Rusije. Bit će i te kako korisno i za Nijemce i za Poljake izazvati u Rusiji seljačku bunu, a izazvati je neće biti nimalo teško. Pomislite samo koliko je Poljaka i Nijemaca raštrkano sad po Rusiji. Većina će ih, ako ne i svi, biti prirodni saveznici Bismarcka i Poljaka. Zamislite sebi ovu sliku: naša vojska, ametice potučena, bježi; njoj u stopu na sjeveru prema Petrogradu idu Nijemci, a na

zapadu i na jugu, u smjeru Smolenska i Malorusije, idu Poljaci – i istodobno, potaknuta vanjskom i unutrašnjom propagandom, u Rusiji i Malorusiji bjesni sveopća seljačka, trijumfalna buna.

Eto zašto se može pouzdano reći da nijedna vlada i nijedan ruski car, ako samo nije luđak, neće podignuti panslavistički barjak i nikad neće udariti na Njemačku.

Potukavši definitivno isprva Austriju, a zatim Francusku, nova će i velika njemačka carevina nepovratno svesti na stupanj drugorazrednih i o njoj ovisnih država ne samo te dvije zemlje nego nešto kasnije i naše sverusko carstvo, koje je ona zauvijek odsjekla od Evrope. Govorimo, dakako, o carstvu, a ne o ruskom narodu koji će, kad god mu bude potrebno, svugdje sebi naći ili probiti put.

Ali za sverusko carstvo vrata Evrope odsad su zatvorena; njihove ključeve čuva knez Bismarck koji ih ni za što na svijetu neće dati knezu Gorčakovu.

Ali ako su vrata sjeverozapada za nju zauvijek zatvorena, neće li ostati otvorena, i možda još pouzdanije i šire, vrata južna i jugoistočne: Buhara, Perzija i Afganistan sve do istočne Indije te, najzad, krajnji cilj svih zamisli i težnji, Carigrad? Već odavno ruski političari, plameni dušobrižnici veličine i slave naše premile carevine, razmatraju pitanje ne bi li bilo bolje prenijeti prijestolnicu, i skupa s njom središte svih snaga, sveg života carstva sa sjevera na jug, sa škrtih obala Baltika na vječito rascvjetale obale Crnog i Sredozemnog mora, riječju, iz Petrograda u Carigrad.

Ima, doduše, takvih nezasitnih rodoljuba koji bi htjeli zadržati Petrograd i prevlast na Baltiku i ujedno zaposjesti Carigrad. Ali ta je želja do te mjere neostvariva da čak i oni, unatoč svoj svojoj vjeri u svemoć sveruskog carstva, počinju odustajati od nade u njezino ostvarenje; uz to se, u posljednjoj godini, zbio događaj koji im je morao otvoriti oči. Taj je događaj: pripojenje Holsteina, Schleswiga i Hannovera pruskoj kraljevini, čime se ona neposredno pretvorila u sjevernu pomorsku državu.

Svakome je poznat aksiom da se nijedna država ne može uvrstiti u red vodećih sila ako nema prostranih morskih granica koje joj omogućuju neposredne veze sa cijelim svijetom i dopuštaju da izravno sudjeluje u svjetskom prometu, kako materijalnom, tako i društvenom, politički moralnom. Ta je istina toliko očita da joj nisu potrebni dokazi. Pretpostavimo državu najjaču, izobraženu i najsretniju – ukoliko je u državi moguća opća sreća – te zamislimo da su je neke okolnosti odvojile od ostalog svijeta. Možete biti uvjereni da za nekih pedesetak godina, za dva naraštaja sve će u njoj pasti u mrtvilo: snaga će oslabiti, učenost će početi graničiti s glupošću, e, a od sreće će se početi širiti miris limburskog sira.

Pogledajte Kinu, bila je, čini se, i mudra, i učena, i, vjerojatno, također na svoj način sretna; od čega je postala takvom oronulom da je dovoljan i najmanji napor pomorskih evropskih država da je podvrgnu svojoj mudrosti i, ako ne svojoj vlasti, onda bar, u najmanju ruku, svojoj volji? Od toga što je stoljećima u njoj vladalo mrtvilo, a vladalo je zbog toga što je tijekom svih tih stoljeća bila izolirana, dijelom zbog svojih unutrašnjih ustanova, dijelom pak zbog toga što je matica svjetskog života tekla tako daleko od nje da je nije mogla zahvatiti.

Ima mnogo različitih preduvjeta za to da narod zatvoren u državu može sudjelovati u svjetskom kretanju; tu pripadaju prirodni um i prirodna energija, obrazovna razina, sposobnost za proizvodni rad i najšira unutrašnja sloboda, u državi, uostalom, za puk neostvariva. No u te preduvjete također neizostavno pripada i pomorska plovidba, pomorska trgovina, jer pomorski promet po svojoj relativnoj jeftinoći, brzini, a također i slobodi, u tom smislu što more nije nitko prisvojio, nadmašuje sve druge poznatije oblike prometa, pa tako, naravno, i željeznički. Možda će zračna plovidba jednom postati još pogodnija u svakom pogledu, pa će biti neobično važna, jer će napo-

kon izjednačiti uvjete za razvoj života u svim zemljama. Ali zasad se o njoj ne može govoriti kao o ozbiljnom sredstvu, pa pomorska plovidba ipak ostaje glavno sredstvo za procvat naroda.

Doći će vrijeme kad više neće biti država – a za njihovo rušenje ulaže sve svoje napore socijal-norevolucionarna stranka u Evropi – doći će vrijeme kad će se na razvalinama političkih država osnovati, posve nesputano, organizirajući se odozdo prema gore, slobodni bratski savez slobodnih proizvođačkih društava, općina i pokrajinskih federacija, koji će okupljati bez ograničenja, jer će okupljanje biti dobrovoljno, ljude svih jezika i svih narodnosti, a tada će put do mora biti jednako otvoren svima; za priobalno pučanstvo neposredno, a za one što žive daleko od mora pomoću željeznice oslobođene posve od svake državne skrbi, paske, carina, ograničenja, zano-vijetanja, zabrana, dopuštenja i upotrebe. Ali i tada će čak primorsko stanovništvo imati obilje prirodnih prednosti ne samo materijalnih već i intelektualno-moralnih. Neposredan doticaj sa svjetskim tržištem i uopće sa svjetskim kretanjem života neobično ubrzava razvoj, i koliko god se vi trudili ujednačivati odnose, ipak će u unutrašnjosti stanovništvo, lišeno tih prednosti, živjeti i razvijati se tromije i sporije od priobalnoga.

Eto zašto će tako važna biti zračna plovidba. Zračna atmosfera je ocean koji dopire svuda, njegove su obale svugdje, pa će u odnosu na nj svi ljudi, čak i oni što žive u najzabačenijim mjestima, svi odreda biti priobalni stanovnici. Ali sve dotle dok zračna plovidba ne zamijeni pomorsku plovidbu, priobalno pučanstvo ostat će u svakom pogledu napredno i bit će svojevrsna aristokracija čovječanstva.

Čitavu povijest i uglavnom veći dio napretka u povijesti izvršise priobalni narodi. Prvi su narod, tvorac cjelokupne civilizacije, Grci – i eto, može se reći, da cijela Grčka nije ništa drugo do obala. Stari Rim postade snažna država, svjetska tek od tada kako je bio postao pomorska država. A u novijoj povijesti komu dugujemo uskrснуće političke slobode, društvenog života, trgovine, umjetnosti, znanosti, slobodne misli, jednom riječju, preporod čovječanstva? Italiji koja je sva, kao i Grčka, obala. Poslije Italije tko je naslijedio vodeće mjesto u svjetskom razvoju? Nizozemska, Engleska, Francuska i, najzad, Amerika.

A pogledajmo, naprotiv, Njemačku. Zašto je unatoč mnogim neprijepornim kvalitetama koje rese njezine narode, kao što su, na primjer, izvanredna radinost, sposobnost za razmišljanje i za znanost, estetski osjećaj što im je dao velike umjetnike, slikare i pjesnike te dubokomisaoni transcendentalizam iz kojega su proistekli ne manje veliki filozofi – zašto je, pitamo, Njemačka tako daleko zaostala za Francuskom i za Engleskom u svakom drugom pogledu, osim u jednom, u kojemu je pretekla sve, u razvijanju birokratskoga, policijskog i vojnog državnog poretka; zašto je u trgovačkom pogledu još uvijek ispod Nizozemske, a u industrijskom ispod Belgije.

Reći će nam, zato što u njoj nikad nije bilo slobode, ljubavi za slobodom, ni zahtjeva za slobodom. To će djelimice biti točno, ali to nije jedini uzrok. Drugi, jednako toliko važan, krije se u nedostatku širokog priobalja. Još u XIII stoljeću, naime, u doba nastanka Hanze, Njemačka nije oskudijevala u morskoj obali, barem na zapadu. Još su joj pripadali Nizozemska i Belgija i baš je u tom stoljeću njemačka trgovina, reklo bi se, obećavala da će se prilično široko razviti. Ali već od XIV stoljeća nizozemski gradovi, vođeni svojim poduzetnim i smionim duhom i svojom ljubavlju za slobodom, počеше se uočljivo odvajati od Njemačke i kloniti je se. U XVI se stoljeću to odvajanje definitivno završilo i veliko se carstvo, nezgrapan nasljednik rimskog carstva, pretvorilo u gotovo isključivo kopnenu državu. Preostalo mu je tek uzano okance na more između Nizozemske i Danske, ni izdaleka dovoljno za slobodno disanje takve goleme zemlje. Uslijed toga Njemačka je zapala u drijemež, neobično nalik na kinesko mrtvilo.

Otad se sveukupno politički *napredno* gibanje u Njemačkoj, u smislu stvaranja nove snažne države, usredotočilo u nevelikoj brandenburškoj pokrajini. I doista brandenburški kneževi svojom su stalnom težnjom da ovladaju obalama Baltika učinili golemu uslugu Njemačkoj, stvorili su, može se reći, preduvjete za njezinu današnju veličinu; isprva su zavladaali Königsbergom, a zatim, u razdoblju prve diobe Poljske, uzeli su Danzig. Ali sve to nije bilo dovoljno, trebalo je zadobiti Kiel, te uopće Schleswig i Holstein.

Ta nova osvajanja izvršila je Pruska uz pljesak cijele Njemačke. Svi smo bili svjedoci s kakvim su žarom Nijemci beziznimno svih pojedinih državnih vaterlanda, i sjevernih, i južnih, i zapadnih, i istočnih, i središnjih, pratili sve od 1848. razvoj šlezvig-holštajnskog pitanja i duboko su se varali oni što su sebi objašnjavali taj žar simpatijama za rođenu braću, za Nijemce koji tobože stenju pod danskim despotizmom. Interes je tu bio posve drukčiji, interes državni, pangermanski, interes osvajanja morskih granica i pomorskih veza, interes stvaranja snažne njemačke mornarice.

Pitanje njemačke mornarice bilo je potaknuto godine 1840. i 1841. i sjećamo se s kakvim je oduševljenjem cijela Njemačka primila Herweghovu pjesmu Njemačka mornarica.

Nijemci su, ponavljamo još jednom, narod u najvećoj mjeri državotvoran i ta državnost prevladava u njima nad svim drugim čuvstvima te potpuno guši instinkt za slobodom. Ali upravo ona u današnje doba i čini njihovu posebnu veličinu; ona služi i služiti će još neko vrijeme kao nezamjenjiva i izravna podloga za sve častohlepne zamisli berlinskog vlastodršca. Na nju se čvrstom nogom oslanja knez Bismarck.

Nijemci su učen narod pa znaju da bez čvrstih morskih granica nema i ne može biti velike države. Eto zašto oni, unatoč povijesnoj, etnografskoj i geografskoj istini, još uvijek tvrde da je Trst bio, jest i bit će njemački grad, da je čitav Dunav njemačka rijeka. Oni streme prema moru. Pa ako ih ne zaustavi Socijalna Revolucija, možete biti sigurni da će prije nego što prođe dvadeset, deset, a možda i manje godina – događaji danas tako brzo slijede jedni za drugima – možete biti sigurni, velimo, da će za kratko vrijeme oni osvojiti čitavu *njemačku* Dansku, čitavu *njemačku* Nizozemsku, čitavu *njemačku* Belgiju. Sve se to nalazi, tako reći, u prirodnoj logici njihovog političkog položaja i njihovih instinktivnih težnji.

Jedna je etapa na tom putu već prođena.

Pruska, prema današnjoj personifikaciji, njemačka glava i ujedno njemačke ruke, čvrsto se utaborila na Baltičkom moru, a ujedno i na Sjevernom moru. Nezavisnost bremenska, hamburška, libeška, meclenburška i oldenburška isprazna je i nedužna šala. Sve je to zajedno s Holsteinom, Schleswigom i Hannoverom ušlo u sastav Pruske i Pruska, bogata francuskim novcem, gradi dvije snažne mornarice: jednu na Baltiku, drugu na Sjevernom moru i zahvaljujući plovnom kanalu koji se sad kopa da spoji dva mora, te će dvije mornarice uskoro postati jednom. I neće trebati čekati puno godina na dansku i švedsku mornaricu kako bi postala znatno jača od ruske baltičke flote. I tad će ruska prevlast na Baltičkom moru pasti u... Baltičko more. A onda zbogom, Riga, zbogom, Revel, zbogom, Finska i zbogom, Petrograde, skupa sa svojim nepristupačnim Kronšadtom!

Sve će se to nazdravičarskim rodoljubima, što se navikoše preuveličavati sveruske snage, pričiniti bunilom, ružnom bajkom, a zapravo to nije ništa drugo do potpuno ispravan zaključak iz već ostvarenih činjenica, na osnovi realne procjene njemačkog i ruskog značaja i sposobnosti, a da se i ne spominju novčana sredstva, relativno obilje savjesnih, predanih i kompetentnih činovnika svake vrste, a također da se i ne spominje znanost koja pruža odlučnu prevagu svih njemačkih poduhvata pred ruskima.

Njemačka državna služba pruža rezultate ružne, neugodne, može se reći i odvratne, ali zato pozitivne i ozbiljne.

Ruska državna služba pruža rezultate isto toliko neugodne i ružne, a po svojoj formi, počesto, još divljije i ujedno isprazne. Navedimo primjer: pretpostavimo da su u jedno te isto vrijeme u Njemačkoj i u Rusiji vlade namijenile jednu te istu svotu novca, pretpostavimo, jedan milijun, za određenu svrhu, recimo, za izgradnju novog broda. Što mislite, u Njemačkoj će taj novac pokrasti? Pokrast će možda sto tisuća, moguće dvijesto tisuća, ali će zato osamsto tisuća biti namijenski upotrijebljeno, a posao će se obaviti s onom brižljivošću i s onim znanjem kojima se odlikuju Nijemci. No, a u Rusiji? U Rusiji će prije svega pola od toga pokrasti, četvrtina će propasti uslijed zabašavanja i neznanja tako da će za preostalu četvrtinu, ako i toliko ostane, sklepati nešto trulo što se može pokazati, ali se ne može upotrijebiti.

Zašto bi se ruska mornarica mogla oduprijeti njemačkoj, ruska obalna utvrđenja, na primjer Kronštadt, izdržati paljbu Nijemaca koji su kadri izbacivati ne samo željezne nego i zlatne granate?

Zbogom, prevlasti na Baltičkom moru! Zbogom, političko značenje i snago sjeverne prijestolnice koju je Petar podignuo u finskim močvarama! Ako naš uvaženi veliki kancelar, knez Gorčakov, nije još sasvim ishlapio, sve si je to morao reći onih dana kad je saveznička Pruska nekažnjeno pljačkala, još kao i uz naš pristanak, jednako nam savezničku Dansku. Morao je shvatiti da je od onog dana kako je Pruska, oslonjena sad na svu Njemačku i u nedjeljivom jedinstvu stopljena s njom u najjaču kontinentalnu državu; od onog časa, jednom riječju, kako je nova njemačka carevina, ostvarena pod pruskim žezlom, stekla na Baltičkom moru svoj sadašnji i za sve druge pribaltičke države tako opasan položaj, došao je kraj prevlasti petrogradske Rusije na tom moru, da je uništena velika politička tvorevina Petra, a s njom je ujedno uništena i sama moć sveruske države, ako se gubitak slobodnog pomorskog puta na sjeveru ne nadoknadi otvaranjem novog puta na jugu.

Jasno je da će na Baltičkom moru odsad gospodariti Nijemci. Istina je da se pristup njemu još nalazi u rukama Danske. Ali tko ne vidi da toj jadnoj maloj državi sada gotovo ništa drugo ne preostaje nego da ispočetka dobrovoljno pristupi Njemačkoj kao federativna država, a uskoro zatim i da posve *bude progutana* od pangermanskog državnog centralizma; a to znači da će se Baltičko more u najskorije vrijeme pretvoriti u isključivo njemačko i da će Petrograd morati izgubiti svako političko značenje.

Knez Gorčakov je to morao znati tada kad je pristao na komadanje danskoga kraljevstva i na prisajedinjenje Holsteina i Schleswiga s Pruskom. I snagom samih događaja dovedeni smo do ove dileme: ili je izdao Rusiju, ili je u zamjenu za žrtvovanu prevlast sveruske države na sjeverozapadu osigurao da mu se knez Bismarck formalno obveže kako će pružati podršku Rusiji u osvajanju nove moći na jugoistoku.

Za nas je postojanje takva akta, postojanje obrambenog i napadačkog saveza sklopljenog između Rusije i Pruske gotovo odmah poslije pariškog mira ili, u najmanju ruku, za vrijeme poljskog ustanka godine 1863, kad su potaknute primjerom Francuske i Engleske gotovo sve evropske države, osim Pruske, gromoglasno i službeno protestirale protiv sveruskog barbarstva; za nas je, tvrdimo, formalno i za obje strane jednako obvezatna suglasnost između Pruske i Rusije nedvojbeno, samo se tim savezom može objasniti hladnokrvna, može se reći, bezbrižna samouvjerenost s kojom se Bismarck upustio u rat protiv Austrije i protiv pretežnog dijela Njemačke, uz opasnost francuske intervencije, te u još odlučniji rat protiv Francuske. I najmanja neprijateljska demonstracija od strane Rusije, na primjer, pokretanje ruskih trupa prema pruskoj granici, bila bi dovoljna da i u jednom i u drugom ratu, pogotovu u ovom drugom, zaustavi daljnje pokrete pobjedonosne pruske vojske. Sjetimo se da je na kraju posljednjeg rata cijela Njemačka, posebice

pak njezin sjeverni dio ostao posve bez vojske, da neuplitanje Austrije na strani Francuske nije uzrokovalo ništa drugo nego ruska prijatnja da će, ako Austrija pokrene svoje trupe, ona protiv njih pokrenuti svoju armiju, i da se Italija i Engleska nisu uplele jedino zato što to nije htjela Rusija. Da se ona nije tako odlučno deklarirala kao saveznik prusko-njemačkog cara, Nijemci ne bi nikad osvojili Pariz.

No Bismarck je očito bio siguran da ga Rusija neće iznevjeriti. Na čemu se to temeljila takva njegova sigurnost? Zar na rodbinskim vezama i na osobnom prijateljstvu dvojice careva? Ta Bismarck je čovjek odviše pametan i iskusan da bi u politici računao s osjećajima. Pretpostavimo čak da se naš car, obdaren, kao što je svima poznato, osjećajnim srcem i veoma sklon neobično lakom prolijevanju suza, mogao povesti za tim osjećajima, koje nije jednom iskazivao na carskim pijankama, tad bi ga njegova najbliža okolina, vlada, dvor, nasljednik koji tobože mrzi Nijemce, te, najzad, naš ugledni državni rodoljub, knez Gorčakov, svi zajedno, javno mnijenje i sam tok stvari podsjetili na to da se države rukovode interesima, a ne osjećajima.

Ta nije Bismarck mogao računati na istovjetnost ruskih i pruskih interesa. Takve istovjetnosti nema i ne može biti, ona postoji samo u jednoj dodirnoj točki, naime u poljskom pitanju. Ali to je pitanje već davno riješeno, a u svakom drugom pogledu ništa ne može biti tako suprotno interesima sveruske države kao što je stvaranje njoj uz bok goleme i moćne svegermanske carevine. Opstojanje dvaju golemih carstava, jednog pored drugog, povlači za sobom rat koji ne može drukčije svršiti nego rušenjem jednoga ili drugoga.

Taj je rat, ponavljamo, neizbježan, ali može biti odgođen ako su oba carstva svjesna da još nisu dovoljno ojačala iznutra, nisu se dovoljno proširila da otpočnu jedno protiv drugoga odlučan rat, borbu na život i smrt. Tada, premda se i uzajamno mrze, ona i dalje jedno drugo podupiru, izmjenjuju međusobno usluge, pri čemu se svako nada da će se bolje od drugog okoristiti neželjenim savezom, da će prikupiti više snage i sredstava za buduću neizbježnu borbu – upravo je takav uzajamni položaj Rusije i pruske Njemačke.

Njemačka carevina još ni izdaleka nije dovoljno ojačala ni iznutra, ni izvana. Iznutra je ona čudan spoj mnogih samostalnih po veličini srednjih i malenih država, osuđenih, doduše, na propast, ali koje još nisu uništene i koje pošto-poto nastoje spasiti ostatke svoje samostalnosti što je očito u propadanju. Izvana se na novu carevinu mrgodi ponižena, ali ne još dokraja potučena Austrija te pobijeđena i baš zato nepomirljiva Francuska. Uz to nova njemačka carevina još ni izdaleka nije dovoljno zaokružila svoje granice. Pokoravajući se unutrašnjoj nuždi, svojstvenoj vojnim državama, ona smišlja nova osvajanja, nove ratove. Postavivši pred sebe cilj kojim bi trebalo da se obnovi srednjovjekovno carstvo u prvobitnim granicama, a k tome je cilju postojano potiče svegermansko rodoljublje, što je obuzelo cjelokupno njemačko društvo, ona sanja o pripojenju cijele Austrije, osim Madžarske i nikako ne osim Trsta, ne osim Češke, cijele njemačke Švicarske, dijela Belgije, cijele Nizozemske i Danske, potrebnih radi utemeljenja njezine pomorske moći – to su grandiozni planovi kojima će, kad ih bude ostvarivala, izazvati znatan dio zapadne i južne Evrope protiv sebe i koji stoga bez ruskoga pristanka nikako nisu mogući. Za novu njemačku carevinu još je dakle nužan savez s Rusijom.

Sverusko carstvo sa svoje strane također ne može mimoći savez s pruskom Njemačkom. Odustavši od svakoga novog osvajanja i proširenja na sjeverozapadu, ono se mora usmjeriti prema jugoistoku. Prepustivši Pruskoj prevlast na Baltiku, ono mora osvojiti Crno more i uspostaviti na njemu svoju moć. U protivnom će biti odsječeno od Evrope. Ali kako bi njegova vladavina na Crnom moru bila stvarna i probitačna, ono mora ovladati Carigradom, bez kojega ne samo da joj može biti u svako doba prepriječen izlaz u Sredozemno more nego će i ulaz u Crno more

uvijek biti otvoren za neprijateljsku mornaricu i vojsku, kao što se to bilo i dogodilo za vrijeme krimskog rata.

Jedini je, dakle, cilj prema komu više nego ikad prije teži osvajačka politika naše države – Carigrad. Ostvarenju toga cilja protive se interesi cijele južne Evrope, ne isključujući, dakako, ni francuske interese, protive se engleski interesi, a također i njemački, budući da će neograničena vladavina Rusije na Crnom moru dovesti čitavo Podunavlje u izravnu ovisnost o Rusiji.

I unatoč tome nema dvojbe da se Pruska, primorana na to da se oslanja na savez s Rusijom radi ispunjenja svojih osvajačkih planova na zapadu, formalno obavezala da će pomagati Rusiji u njezinoj jugoistočnoj politici; također nema dvojbe ni o tome kako će se okoristiti prvom mogućnošću da prekrši obećanje.

To kršenje sporazuma ne treba očekivati sada, na samom početku njegova provođenja. Vidjeli smo kakvu je plamenu podršku prusko-njemačko carstvo pružilo sveruskom carstvu u pitanju poništenja uvjeta pariškog ugovora, neugodnih za Rusiju i nedvojbeno će je isto tako plameno podupirati u pitanju Hive. Nijemcima uz to pogoduje da se Rusi što više udalje na istok.

No što je primoralo rusku vladu da povede ratni pohod protiv Hive? Pa ne može se pretpostaviti da ga je povela zbog zaštite interesa ruskog trgovačkog staleža i ruske trgovine. Kad bi to bilo tako, mogli bismo se pitati zašto iste takve pohode ne pokreće unutar Rusije, protiv same sebe, ili na primjer, protiv moskovskog general-gubernatora i uopće protiv svih gubernatora i gradonačelnika što opterećuju i gule, kao što je poznato, najbezočnije i na najraznoražnije načine i rusku trgovinu i ruske trgovce.

Kakve li koristi može biti za našu državu u osvajanju pješčane pustinje? Ponetko bi mogao odgovoriti kako je naša vlada poduzela taj pohod ispunjavajući veliku misiju Rusije da prenese civilizaciju Zapada na Istok. Ali takvo bi objašnjenje moglo biti valjano za akademske ili službene govore, a također za doktrinerske knjige, brošure i publikacije koje su uvijek pune uzvišenih bedastoća i koje uvijek govore suprotno od onoga što se radi i što jest; nas ono zadovoljiti ne može. Pokušajte zamisliti petrogradsku vladu koja se u svojim postupcima i djelovanju rukovodi sviješću o civilizatorskoj ulozi Rusije! Čovjeku koji imalo poznaje prirodu i pobude naših vlastodržaca i jedna takva predodžba bit će dovoljna da pukne od smijeha.

Nemojmo također govoriti o otvaranju novih trgovačkih putova u Indiju. Trgovačka politika, to je politika Engleske, ona nikad nije bila ruska. Ruska država je uglavnom i, može se reći, isključivo vojnička država. U njoj je sve potčinjeno jedinstvenom interesu moći tiranske vlasti. Vladar, država, to je ono glavno; a sve ostalo – narod, čak staleški interesi, procvat industrije, trgovine i takozvane civilizacije – samo je sredstvo za postizanje tog jedinog cilja. Bez određenog stupnja civilizacije, bez industrije i trgovine nijedna država, a pogotovu najnovijega tipa, ne može postojati, jer je takozvano nacionalno bogatstvo, koje nipošto nije narodno već je bogatstvo povlaštenih staleža, njezina snaga. U Rusiji se ono čitavo slijeva u državnu kesu, a država sa svoje strane postaje hraniteljica goleme državne klase vojničke, građanske i svećeničke. Posvemašnja krađa državne blagajne, pronevjere i guljenje naroda najpotpuniji su izraz ruske državne civilizacije.

Zato nema ničeg čudnog u tome što se između ostalih i još važnijih uzroka, koji su potakli rusku vladu da povede ratni pohod protiv Hive, pojavljuju također i takozvani trgovački uzroci; valjalo je za sve mnogobrojnije službeno osoblje, u koje ubrajamo i naš trgovački stalež, otvoriti novo područje djelovanja, dati mu nove krajeve za pljačku. Ali značajnije povećanje državnog bogatstva i snage ne treba s te strane očekivati. Naprotiv, možemo biti sigurni da će taj čin u financijskom pogledu donijeti daleko više štete nego koristi.

Zašto se je pošlo u Hivu? Zar radi toga da se vojska nečim zabavi? Čitav niz desetljeća Kavkaz je služio kao vojna škola, ali sad je na Kavkazu zaveden red pa je trebalo otvoriti novu školu; tako je onda smišljen pohod na Hivu. Takvo tumačenje također ne može izdržati kritiku, čak ako pretpostavimo da je ruska vlada do krajnjih granica nesposobna i glupa. Iskustvo koje je naša vojska stekla u hivskoj pustinji nikako se ne može primijeniti u ratu protiv Zapada, a s druge strane, preskup je, pa se stečene prednosti ni izdaleka ne mogu usporediti s veličinom troškova i izdataka.

A možda je ruska vlada najozbiljnije nakanila osvojiti Indiju? Ne griješimo dušu pretjeranom vjerom u mudrost naših petrogradskih vlastodržaca, ali se ipak ne možemo složiti s tim da bi mogla pred sebe postaviti tako besmislen cilj. Osvojiti Indiju! Za koga, zašto i kojim sredstvima? U tu svrhu valjalo bi pokrenuti u najmanju ruku četvrtinu, ako ne i cijelu polovicu ruskog pučanstva na istok, i čemu da se osvoji baš Indija, do koje se ne može stići drukčije nego da se prethodno pokori ratoborni i mnogobrojni narod Afganistana. Osvojiti pak Afganistan, koji su Englezi naoružali i dijelom čak i disciplinirali, bilo bi u najmanju ruku tri ili četiri puta teže nego pokoriti Hivu.

Ako nam je već do osvajanja, što se ne bi započelo s Kinom? Kina je vrlo bogata i u svakom pogledu za nas pristupačnija od Indije jer između nje i Rusije nema nikoga i ničega. Pođi i uzmi, ako možeš.

I koristeći se metežom i međusobnim ratovima što su postali kineska kronična bolest, moglo bi se vrlo daleko proširiti osvajanja u tim područjima, a čini se da ruska vlada nešto i smjera u tom smislu; ona se očigledno trudi da odvoji od nje Mongoliju i Mandžuriju; moglo bi se tako dogoditi da jednog lijepog dana čujemo kako je ruska vojska izvršila invaziju na kineskoj zapadnoj granici. Stvar je neobično opasna i strahovito nas podsjeća na famozne pobjede starih Rimljana nad germanskim narodima koje su završile, kao što je poznato, tako da je rimsko carstvo bilo poharano i pokoreno od divljih njemačkih plemena.

Samo u Kini jedni računaju da ima četiristo, a drugi oko šesto milijuna stanovnika, kojima očito postaje tijesno živjeti u granicama carstva i koji se sad sve masovnije preseljavaju u nepovratnoj bujici jedni u Australiju, neki preko Tihog oceana u Kaliforniju, a druga se mnoštva mogu pokrenuti najzad na sjever i sjeverozapad. A onda? Onda u hipu Sibir, sav prostor koji se širi od Tatarskog tjesnaca do Uralskog gorja i Kaspijskog mora neće više biti ruski.

Pomislite samo da na tom golemom području koje po svojoj površini (12,220.000 kvadratnih kilometara) više od dvadeset puta nadilazi površinu Francuske (528.600 kvadratnih km) do dana današnjeg nema više od šest milijuna stanovnika, od kojih je svega oko 2,600.000 Rusa, svi ostali su pak starosjedioci tatarskog ili finskog podrijetla, a vojske je posve neznan broj. Hoće li se naći kakva mogućnost da se zaustavi upad kineskog mnoštva, koje ne samo da će preplaviti cijeli Sibir zajedno s našim novim posjedima u središnjoj Aziji već će se sručiti preko Urala sve do Volge.

Takva nam opasnost gotovo neizbježno prijete s Istoka. Nije umjestan prijezir prema kineskim masama. One su pogibeljne već zbog same svoje goleme količine, pogibeljne su stoga što njihovo prekobrojno povećanje čini gotovo nemogućim njihov dalji opstanak u granicama Kine; pogibeljne su također i zato što o njima ne valja suditi prema kineskim trgovcima, s kojima evropski trgovci obavljaju poslove u Šangaju, u Kantonu ili u Majmačinu. U kineskoj unutrašnjosti živi puk što je znatno manje unakažen kineskom civilizacijom, neusporedivo energičniji i uz to svakako ratoborniji, što je razvio ratne navike neprestanim međusobnim ratom u kojem ginu deseci i stotine tisuća ljudi. Valja još pripomenuti da su se u posljednje doba počeli upoznavati s

upotrebom najnovijeg oružja, a također i s evropskom disciplinom – tim cvijetom i posljednjom službenom riječju evropske državotvorne civilizacije. Spojite sad tu disciplinu i poznavanje novog oružja i nove taktike s prvobitnim barbarstvom kineskog puka, s njihovim posvemašnjim nepoznavanjem i najmanjeg pojma o potrebi ljudskog prosvjedovanja, nepostojanjem instinkta za slobodom, s navikama na najropskiju pokornost, a do tog spajanja dolazi baš sad pod utjecajem cijeloga mnoštva vojnih avanturista, američkih i evropskih, što preplavljaju Kinu poslije zadnjeg francusko-engleskog pohoda na tu zemlju godine 1860; pa uzmite još u obzir čudovišnu veličinu pučanstva koje je primorano potražiti za sebe izlaz, te ćete shvatiti kako je velika opasnost što nam prijete sa Istoka.

S tom se opasnošću eto i igra naša ruska vlada, nedužna kao malo dijete. Nošena besmislenom težnjom da proširi svoje granice i potpuno smećući s uma činjenicu da je Rusija tako malo napučena, tako siromašna i tako bespomoćna da sve do danas nije sposobna, a nikad i neće moći napučiti nedavno stečeni Amurski kraj, u kojemu na prostoru od 2,100.000 kilometara (gotovo četiri puta većem od Francuske) ima zajedno s vojskom i mornaricom svega 65.000 stanovnika. I uz takvu nemoć, uz krajnju bijedu cjelokupnoga ruskog naroda, dovedenog očinskom upravom u svakom pogledu do tako očajnog stanja da mu ne preostaje drugi izlaz i spas nego da digne najrazorniju bunu – da, u tim se uvjetima ruska vlada nada kako će uspostaviti svoju moć na čitavom azijskom istoku.

Da bi se išlo dalje, s najmanjim izgledima na uspjeh, ona bi morala ne samo da okrene leđa Evropi i da se odrekne od bilo kakvog uplitanja u evropske stvari – a knez Bismarck to sada upravo i želi – ona bi morala pokrenuti zaista svu svoju vojnu snagu u Sibir i središnju Aziju i krenuti u osvajanje Istoka kao Timur sa svim svojim narodom. Timura je narod slijedio, ali rusku vladu ruski narod slijediti neće.

Vraćamo se Indiji. Bila ruska vlada nerazumna koliko mu drago, ona ipak ne može gajiti nade da će je osvojiti i da će u njoj učvrstiti svoju moć. Engleska je osvojila Indiju ponajprije svojim trgovačkim kompanijama, mi takvih kompanija nemamo, a ako one negdje i postoje, onda su to džepne, prividne kompanije. Engleska provodi golemu eksploataciju Indije ili obavlja s njom svoju nasilnu trgovinu po moru svojim golemim trgovačkim i ratnim brodovljem, a mi takva brodovlja nemamo i od Indije nas ne odvaja more već beskrajna pustinja – ne može, dakle, biti ni govora o osvajanju Indije.

Ali ako je ne možemo osvojiti, tad možemo srušiti ili, u najmanju ruku, ozbiljno potkopati u njoj vladavinu Engleske potičući domorodačke bune protiv nje i potpomažući te bune, čak ih i podupirući, kad to postane potrebno, vojnom intervencijom.

Da, možemo, premda će to nama, koji ne obilujemo ni novcem, ni ljudstvom, nanijeti goleme gubitke i u ljudstvu i u novcu. A zašto da trpimo te gubitke? Zar samo zbog toga da pružimo sebi bezazleno zadovoljstvo, da napakostimo Englezima bez ikakve koristi, već, naprotiv, uz izravnu štetu za sebe. Ne, zato što nam Englezi smetaju. A gdje nam smetaju? – U *Carigradu*. Dok Engleska bude imala svoju moć, ona nikad i ni za što na svijetu neće pristati da Carigrad u našim rukama ponovno postane prijestolnica ne samo sveruskoga, čak ni slavenskog već istočnog carstva.

Eto zašto je ruska vlada povelala rat u Hivi i zašto uopće već odavno nastoji da se približi Indiji. Ona traži točku gdje bi mogla nanijeti štetu Engleskoj i ne nalazi ništa drugo, pa joj prijete u Indiji. Na taj način misli pomiriti Engleze s mišlju da Carigrad mora postati ruski grad, prisiliti ih da se slože s tim osvajanjem, potrebnijim državotvornoj Rusiji nego bilo kad prije.

Njezina prevlast na Baltičkom moru nepovratno je izgubljena. Gdje će sama sveruska država, sjedinjena bajunetom i korbačem omrznuta od svih narodnih masa što su u njoj zatvorene i

zakovane, prije svega od naroda velikoruskoga, demoraliziranog, dezorganiziranog i uništenog domaćom despotskom samovoljom, domaćom glupošću i domaćom otimačinom, gdje će njezina vojna sila, što postoji više na papiru nego u stvarnosti i samo za borbu protiv golorukih naroda, a i za to nam još nedostaje odlučnosti, gdje će se ona boriti protiv strahovite i izvrsno organizirane sile novonastale njemačke carevine? Valja se, dakle, odreći Baltičkog mora i očekivati čas kad će cijelo pribaltičko područje postati njemačka pokrajina. To može omesti samo narodna revolucija. E, a takva je revolucija smrt za državu, i naša vlada neće u njoj tražiti svoj spas.

Za nju nema drugog spasa, osim saveza s Njemačkom. Budući da je prisiljena da se u korist Nijemaca odrekne Baltičkog mora, ona mora sad na Crnom moru tražiti nov teren, nov temelj za svoju veličinu ili naprosto za svoj politički opstanak i smisao, ali ne može ga steći bez dopuštenja i pomoći Nijemaca.

Nijemci obećaje tu pomoć. Da, kao što smo u to uvjereni, oni su se formalnim sporazumom, sklopljenim između kneza Bismarcka i kneza Gorčakova, obavezali da će je pružiti ruskoj državi, ali je nikad pružiti neće, u što smo također uvjereni. Neće je pružiti stoga što ne mogu dati na milost i nemilost Rusiji svoje Podunavlje i svoju dunavsku trgovinu, a također i stoga što ne može biti u njihovu interesu da sami pripomognu porastu nove ruske moći, velikog panslavenskog carstva na jugu Evrope. To bi bilo naprosto nešto poput samoubojstva koje bi izvršila svegermanska carevina. – Eto, a usmjeriti i gurnuti rusku vojsku u središnju Aziju, u Hivu, pod izlikom da je to najizravniji put prema Carigradu, to je druga stvar.

Čini nam se nedvojbeno da naš uvaženi državni rodoljub i diplomat knez Gorčakov i njegov preuzvišeni pokrovitelj car Aleksandar Nikolajevič odigraše u cijeloj toj žalosnoj stvari najgluplju ulogu te da ih je glasoviti njemački rodoljub i državni prevarant, knez Bismarck nasanjkao malone spretnije nego što je nasanjkao Napoleona III.

Ali što je tu je, to se izmijeniti ne da. Nova njemačka carevina osovila se velebna i strahotna, rugajući se svojim zavidnicima i neprijateljima. Gdje će je ruska oronula snaga oboriti, to može učiniti jedino revolucija, a sve dotle dok revolucija ne trijumfira u Rusiji ili u Evropi, trijumfirat će i svima će diktirati svoju volju državotvorna Njemačka pa će ruska država, isto kao i sve kontinentalne države u Evropi, odsad opstojati jedino uz njezino dopuštenje i milost.

To je dakako neobično bolno svakom ruskom državotvorno-rodoljubivu srcu, ali surova činjenica ostaje činjenicom; Nijemci više nego bilo kad ranije postadoše naši gospodari, i nisu slučajno svi Nijemci u Rusiji tako plameno i bučno slavili pobjede njemačke vojske u Francuskoj, nisu slučajno tako svečano primili svoga pangermanskog cara svi petrogradski Nijemci.

U današnje doba na cijelom je evropskom kontinentu preostala samo jedna doista samostalna država – a to je Njemačka. Da, između svih kontinentalnih država – govorimo, dakako, samo o velikim državama jer se samo po sebi razumije da su male i srednje države svakako osuđene isprva na ovisnost, a u najskorije vrijeme i na propast – između svih država prvoga reda jedino njemačka carevina ima sve preduvjete za potpunu samostalnost, sve su pak ostale dovedene u ovisnost o njoj. I to ne samo stoga što je tijekom posljednjih godina izvojevala blistave pobjede nad Danskom, nad Austrijom i nad Francuskom; što joj je palo u plijen sve oružje ove posljednje i sve ratne zalihe; što ju je primorala da joj plati pet milijardi; što je pripojenjem Elzasa i Lotaringije stekla u odnosu na nju u obrambenom, a također i u ofenzivnom pogledu izvrsnu vojnu poziciju; a također i ne samo stoga što njemačka armija svojom brojnošću, naoružanjem, disciplinom, organiziranošću, točnošću u izvršenju zadataka i ratnim umijećem ne samo svojih oficira nego i svojih podoficira i vojnika, da se i ne govori o neospornom poredbenom savršenstvu svojih štabova, nadmašuje danas beziznimno sve postojeće armije u Evropi; ne samo stoga što se

pretežni dio njemačkog pučanstva sastoji od ljudi pismenih, radinih, produktivnih, poredbeno vrlo obrazovanih, da ne rečemo učenih, a uz to mirnih, poslušnih prema vlasti i zakonima i što je njemačka administracija i birokracija gotovo ostvarila ideal kojemu uzalud teži birokracija i administracija svih drugih država.

Sve su te prednosti, dakako, pridonosile i pridonose zapanjujućim uspjesima nove pangermanske države, ali ne treba u njima tražiti glavni uzrok njezinoj sadašnjosti, pobjedonosnoj snazi. Može se čak reći da oni nisu ništa drugo do očitovanje općenitijeg i dubljeg uzroka što se nalazi u osnovi cjelokupnoga njemačkog društvenog života. Taj uzrok jest *instinkt društvenog ponašanja* koji je glavna značajka njemačkog naroda.

Taj se instinkt dijeli na dva elementa očito oprečna, ali uvijek tijesno spojena; na ropski instinkt pokornosti pod svaku cijenu, krotke pokornosti pred slavodobitnom snagom pod izlikom poslušnosti pred takozvanom zakonitom vlašću; a istodobno na gospodarski instinkt sustavnog pokoravanja pod svoju vlast svega što je slabije, instinkt zapovijedanja, osvajanja i sustavnog tlačenja. Oba su ta instinkta dosegla znatan stupanj razvoja gotovo u svakom njemačkom čovjeku, osim, dakako, kod proletera, položaj kojih onemogućuje da se zadovolje bar onim drugim instinktom, te su uvijek, dopunjujući se i objašnjavajući, a ne dijeleći se uzajamno, ugrađeni u temelje rodoljubnog društva.

O klasičnoj poslušnosti Nijemaca svih činova i razreda pred vlastima svjedoči sva njemačka povijest, a posebno najnovija koja predstavlja neprekidan niz podviga pokornosti i strpljenja. U njemačkom se srcu stoljećima razvijalo pravo obožavanje državne vlasti, obožavanje što je postupno stvorilo birokratsku teoriju i praksu i, zahvaljujući nastojanjima njemačkih znanstvenika, postalo zatim temeljem cjelokupne političke znanosti koja se danas propovijeda u njemačkim sveučilištima.

O osvajačkim i tlačiteljskim težnjama njemačkog svijeta, sve tamo od srednjovjekovnih njemačkih vitezova-križara i baruna pa do zadnjeg filistra-birgera najnovijeg doba, također glasno svjedoči povijest.

I nitko nije tako gorko na sebi iskusio te težnje kao Slaveni. Može se reći da se cjelokupna povijesna misija Nijemaca, u najmanju ruku na sjeveru i na istoku te, dakako, prema njemačkom shvaćanju, sastojala i gotovo da se još i danas sastoji baš u istrebljivanju, u porobljavanju i u nasilnoj germanizaciji slavenskog življa.

To je dugačka i tužna povijest na koju je sjećanje duboko zapreteno u slavenskim srcima i koja će se zacijelo osjetiti u posljednjem neminovnom ratu Slavena protiv Nijemaca, ako ih prije ne pomiri Socijalna Revolucija.

Kako bismo točno ocijenili osvajačke težnje cjelokupnog njemačkog društva, dovoljno je da bacimo letimičan pogled na razvoj njemačkog rodoljublja od godine 1815.

Njemačka je od godine 1525, razdoblja krvavog gušenja seljačke bune, do druge polovice XVIII stoljeća, razdoblja njezina književnog preporoda, spavala dubokim snom koji bi ponekad prekidale topovska paljba i užasne scene i kušnje nemilosrdna rata kojemu je ona većim dijelom bila pozornica i žrtva. Tad se ona u užasu budila, ali bi uskoro ponovno usnula uljuljkivana luteranskim propovijedima.

U tom vremenskom razdoblju, što će reći tijekom gotovo dva i pol stoljeća, razvio se dokraja, i baš pod utjecajem tih propovijedi, njezin poslušan i do pravog heroizma ropski-strpljiv karakter. U to se vrijeme stvorio i ušao u cjelokupan život, u krv i u tijelo svakog Nijemca sustav bespogovorne pokornosti i obožavanja vlasti. Zajedno s tim razvila se i administrativna nauka te pedantno sustavna, neljudska i bezlična birokratska praksa. Svaki se njemački činovnik pre-

tvorio u državnog žreca, spremna da zakolje ne nožem već uredskim perom najmilijeg sina na žrtveniku državne službe. Istodobno su njemački dični plemenitaši, nesposobni ni za što drugo osim za lakajske intrige i za vojnu službu, nudili svoju dvorsku i diplomatsku pokvarenost i svoju potkupljivu sablju boljim platišama po evropskim dvorovima; a njemački birger, poslušan do svoje smrti, patio je, mučio se, bez gundanja plaćao teške namete, živio siromašno i skućeno i tješio se mišlju o besmrtnosti duše. Vlast bezbrojnih vladara što su između sebe podijelili Njemačku bijaše bezgranična. Profesori su se uzajamno ćuškali i zatim bi jedni protiv drugih slali tajne prijave pretpostavljenima. Sveučilištarci, koji su podvojili svoje vrijeme na mrtvu znanost i pivo, bili su ih posvema dostojni. A o radništvu nije nitko čak ništa govorio ni pomislio.

Takvo bijaše stanje u Njemačkoj još u prvoj polovici XVIII stoljeća kad je nekim čudom, iznenada, iz tog bezdanog ponora gluposti i podlosti izniknula predivna književnost koju je utemeljio Lessing, a završio je Goethe, Schiller, Kant, Fichte i Hegel. Poznato je da je ta književnost nastala isprva pod izravnim utjecajem velike francuske književnosti XVII i XVIII stoljeća, isprva klasične, a zatim filozofske: ali ona je od samog početka, u djelima svog začetnika Lessinga, zadobila značajke, sadržaj i oblike sasvim samostalne, što su proistekle, može se reći, iz dubina njemačkog kontemplativnog života.

Po našem mišljenju, ta je književnost najveća i gotovo jedina zasluga nove Njemačke. Smionim i ujedno širokim svojim zahvatom značajno je unaprijedila ljudski um i otvorila nova obzorja za misao. Njezina je glavna vrijednost u tome što je ona, s jedne strane posve nacionalna, ujedno bila i književnost u najvećoj mjeri humanistička, općeljudska, što je, uostalom, značajka cjelokupne ili gotovo cjelokupne evropske književnosti XVIII stoljeća.

Ali dok je, na primjer, francuska književnost, u djelima Voltairea, J.-J. Rousseaua, Diderota i drugih enciklopedista nastojala prenijeti sva ljudska pitanja s teoretskog područja na praksu, njemačka je književnost čuvala čedno i strogo svoj apstraktno teoretski i, pretežno, panteistički značaj. Bijaše to književnost humanizma, apstraktno pjesničkog i metafizičkog, s njegove su visine posvećeni gledali s prijezirom na stvarni život; s prijezirom, uostalom, posve zaslužnim jer je njemačka svakodnevnica bila tupa i gnusna.

Na taj način njemački se život podijelio između dviju suprotnih sfera koje se uzajamno pobijaju, iako i dopunjuju. Jedno je visok i širok svijet, ali svijet posve apstraktne humanosti; drugo je svijet povijesno naslijeđen, svijet vjernopodaničke gluposti i podlosti. U toj podvojenosti Njemačku je zatekla francuska revolucija.

Poznato je da je ta revolucija bila dočekana s velikim odobravanjem i, može se reći, s pozitivnim simpatijama od gotovo cjelokupne književne Njemačke. Goethe se malo namrštio i zagundao što ga je halabuka nečuvenih događaja omela, prekinula nit njegovih učenih i artistskih preokupacija i njegova pjesničkog samopromatranja; ali pretežni dio predstavnika ili pobornika nove književnosti, metafizike i znanosti radosno su pozdravili revoluciju od koje su očekivali da će ostvariti sve ideale. Frankomasonerija, što je još igrala vrlo ozbiljnu ulogu na kraju XVIII stoljeća i spajala nevidljivim, ali prilično djelotvornim bratstvom napredne ljude svih evropskih zemalja, uspostavila je žive veze između francuskih revolucionara i plemenitih sanjara Njemačke. Kad je republikanska vojska poslije junačkog otpora što ga je pružila Brünswigu, kojega je zatim nagnala u sramotan bijeg, prešla prvi put preko Rajne, bila je dočekana od Nijemaca kao spasiteljica.

Te simpatije Nijemaca prema Francuzima nisu trajale dugo. Francuski vojnici, kako i dolikuje Francuzima bijahu, dakako, vrlo ljubazni i kao republikanci zavređivahu svaku simpatiju; ali su ipak bili vojnici, što će reći bezobzirni predstavnici i sluge nasilja. Nazočnost takvih osloboditelja uskoro je Nijemcima postala preteška, i njihove su se simpatije znatno ohladile. Uz to je sama

revolucija poprimila odmah iza toga tako energična obilježja, koja se više ni na koji način nisu mogla spojiti s apstraktnim pojmovljem i s filistarski-kontemplativnom prirodom Nijemaca. Heine pripovijeda da je u cijeloj Njemačkoj jedino königsberški filozof Kant očuvao svoje simpatije za francusku revoluciju, unatoč rujanskom pokolju, pogubljenju Luja XVI i Marije Antoanete i unatoč Robespierreovu teroru.

Pri tome je republiku isprva zamijenio Direktorij, zatim konzulat i najzad carstvo; republikanska vojska je ostala slijepo i dugo pobjedonosno oruđe Napoleonova častohleplja, megalomanskog do bezumlja, te je na kraju godine 1806, poslije bitke kod Jene, Njemačka bila konačno porobljena.

Od godine 1807. otpočinje njezin novi život. Komu nije poznata zapanjujuća povijest brzog preporoda pruske kraljevine, a preko njega i cijele Njemačke. Godine 1806. bila je srušena cjelokupna državna moć koju su stvorili Fridrik II, njegov otac i djed. Uništena je armija koju je organizirao i disciplinirao veliki vojskovođa. Cijelu je Njemačku i cijelu Prusku, osim kenigsberške pokrajine, pokorila francuska vojska i faktički su se našle pod upravom francuskih prefekata, a politički opstanak pruskog kraljevstva bio je pošteđen samo na zamolbu Aleksandra I, sveruskog cara.

U tom se kritičnom položaju našla grupa ljudi, plamenih pruskih, ili čak više od toga, njemačkih rodoljuba, pametnih, smjelih, odlučnih, koji su poučeni lekcijama i primjerom francuske revolucije nakanili spasiti Prusku i Njemačku širokim liberalnim reformama. U neko drugo vrijeme, na primjer, prije bitke kod Jene ili vjerojatno čak i poslije godine 1815, kad je ponovno stekla sve svoje stare pozicije plemićko-birokratska reakcija, oni ne bi smjeli ni pomisliti na takve reforme. Smrvila bi ih dvorska i vojna stranka, a najplemenitiji i najgluplji kralj Fridrik Vilim III, koji nije poznao ništa drugo, osim svog bezgraničnog, bogom danog prava, strpao bi ih u Spandau, istom što bi se usudili da i pisnu o njima.

Ali godine 1807. položaj je bio posve drukčiji. Vojnobirokratska i aristokratska stranka bila je uništena, posramljena, i to uništena do te mjere da je izgubila glas, a kralj je dobio takvu lekciju od koje bi se i budala bar načas mogao opametiti. Barun Stein postao je prvi ministar i smionom rukom počeo je lomiti stari poredak i uvoditi novu organizaciju u Pruskoj.

Prva stvar koju je učinio bilo je oslobođenje seljaka od vezanosti uz zemlju ne samo s pravom nego i sa stvarnom mogućnošću stjecanja zemlje u osobno vlasništvo. Druga stvar bilo je uništenje plemićkih povlastica i izjednačivanje svih staleža pred zakonom u vojnoj i građanskoj službi. Treća je stvar uređenje pokrajinske i municipalne administracije na osnovi izbornog načela; glavna pak stvar koju je poduzeo bilo je potpuno reformiranje vojske, točnije rečeno, pretvaranje cijelog pruskog naroda u vojsku podijeljenu na tri kategorije: stajaću vojsku, landwehr i sturmwehr. Kao kruna svemu barun Stein je široko otvorio vrata i pružio utočište u pruskim sveučilištima svemu što je bilo razborito, žustro, živo u Njemačkoj, pa je primio na berlinsko sveučilište glasovitog Fichtea, kojega je upravo bio istjerao iz Jene vajmarski vojvoda, Goetheov prijatelj i pokrovitelj, zbog toga što je propovijedao ateizam.

Fichte je započeo svoja predavanja vatrenim govorom upućenim uglavnom njemačkoj mladeži, ali koji je poslije bio objavljen pod naslovom Govor njemačkoj naciji, u komu je veoma dobro i jasno predskazao buduću političku veličinu Njemačke i izrekao ponosno rodoljubivo uvjerenje kako je njemačkoj naciji suđeno da bude najviši predstavnik, štoviše, upravljač i cvijet čovječanstva. Zabluda u koju su upadali, doduše, i prije Nijemaca drugi narodi, i s većim pravom, na primjer, stari Grci i Rimljani, a u najnovije vrijeme Francuzi, ali koja se ukorijenila duboko u svijesti svakog Nijemca, poprimila je u današnje doba u Njemačkoj neobično nakazne i grube razmjere. U Fichtea je ona bar imala prave herojske crte, Fichte ju je izricao pod francuskom

bajunetom, u vrijeme kad se Berlin nalazio pod upravom Napoleonova generala, a na ulicama je odjekivao francuski bubanj. Uz to je svjetonazor koji je idealistički filozof unio u rodoljubni ponos doista odisao humanizmom, onim širokim, unekoliko panteističkim humanizmom što ga je utisnula u naše svijesti velika njemačka književnost XVIII stoljeća. Ali suvremeni se Nijemci, zadržavši svu golemost pretenzija svog filozofa-rodoljuba, odrekoše njegova humanizma. Oni ga naprosto ne razumiju i čak su spremni da mu se izruguju kao izrodu apstraktnog, a nipošto ne praktičnog uma. Za njih je pristupačnije rodoljublje kneza Bismarcka ili g. Marxa.

Svi znaju kako su Nijemci, okoristivši se potpunim porazom Napoleona u Rusiji, njegovim nesretnim povlačenjem ili, bolje reći, bjekstvom s kakvim-takvim ostacima armije, najzad sami digli ustanak; oni se dakako neobično diče tim ustankom, ali posve uzalud. Samostalnog narodnog ustanka zapravo nikad nije ni bilo, ali kad je razbijeni Napoleon prestao biti opasan i strašan, njemački su se korpusi, isprva pruski, a zatim i austrijski, okrenuti ponajprije protiv Rusije, sad su se okrenuli protiv Napoleona i pridružili ruskoj pobjedonosnoj vojsci koja je išla u stopu za Napoleonom. Zakoniti, ali dosad nesretan pruski kralj Fridrik Vilim III sa suzama ganuća i zahvalnosti zagrlio je u Berlinu svog izbavitelja, sveruskog cara, i odmah iza toga izdao proglas kojim poziva svoje podanike na zakoniti ustanak protiv nezakonitog i drskog Napoleona. Poslušni na zov svog kralja i oca, njemački, pretežno pruski mladići ustadoše i stvorise legije koje su bile uključene u regularnu armiju. Nije odviše pogriješio pruski tajni savjetnik i poznati špijun, službeni doušnik kad je u brošuri, koja je izazvala negodovanje svih rodoljuba, objavljenoj 1815, niječući bilo kakav samostalni narodni doprinos za stvar oslobođenja, rekao »da su se pruski građani prihvatili oružja tek kad im je to naredio kralj i da tu nije bilo ničega junačkog i neobičnog, osim običnog vršenja dužnosti svakog savjesnog podanika«.

Bilo kako bilo, Njemačka bijaše oslobođena od francuskog jarma i nakon konačnog završetka rata prihvatila se unutrašnjih preobrazbi, pod vrhovnim vodstvom Austrije i Pruske. Ponajprije se prišlo medijatzaciji mnoštva malih posjeda, koji su se na taj način iz nezavisnih državnica pretvorili u ugledne i novcem (na račun jedne milijarde uzete od Francuza) bogato nagrađene podanike.

Zatim se prišlo utvrđivanju uzajamnih odnosa između vladara i podanika.

U razdoblju borbe, kad je nad svima još visjela Napoleonova sablja, a veliki i mali vladari osjećali potrebu za *podaničkom* pomoći svojih naroda, hrpimice su dijelili obećanja. Pruska vlada, a za njom i sve druge, obećaše ustav. Sada pak kad je nevolja minula, vlade su se uvjerile u beskorisnost ustava. Austrijska vlada kneza Metternicha izravno je obznanila odluku da se vraća starim patrijarhalnim običajima. Dobrodušni car Franjo koji je bio neobično popularan među bečkim birgerima neuvijeno je to izrazio u audijenciji što ju je dao profesorima Libeškog liceja.

Sad su u modi nove ideje, rekao je, to pohvaliti ne mogu i nikad pohvaliti neću. Pridrđavajte se starih shvaćanja; s njima su naši prethodnici bili sretni, zašto da i mi s njima ne budemo sretni? Meni nisu potrebni učeni nego samo čestiti i poslušni građani. Formiranje takvih – vaša je dužnost. Tko mi služi, taj mora poučavati ono što ja naređujem. Tko ne može ili neće to činiti, taj neka lijepo ode ili ću ga ja otjerati...

Car Franjo Josip održao je riječ. U Austriji je sve do godine 1848. vladao despotizam. Na najstroži način bio je proveden sustav uprave kojemu je glavni cilj bio da uspavljuje i zaglupljuje podanike. Misao je spavala i ostajala nepomična i u samim sveučilištima. Mjesto žive znanosti tamo su se prolazili nekakvi rutinski zastarjeli predmeti. Nije bilo književnosti, osim domaćih romana skandaloznog sadržaja i veoma loših pjesama; prirodne znanosti bile su u zaostatku od pedeset godina za njihovim suvremenim stanjem u ostaloj Evropi. Nije bilo nikakva političkog

života. Zemljoradnja, industrija i trgovina bijahu zaraženi kineskom nepokretnošću. Narod, radništvo nalazili su se u krajnjem ropstvu. I da nije bilo Italije i djelimice Madžarske, koje su svojim prevratničkim nemirima remetile sretan san austrijskih smjernih podanika, moglo bi se cijelu tu austrijsku carevinu uzeti kao golemo carstvo mrtvaca.

Oslanjajući se na to carstvo, Metternich se tijekom trideset godina upinjao da cijelu Evropu dovede u isto takvo stanje. Od sebe je stvorio kamen temeljac, dušu, vođu evropske reakcije te je, dakako, glavna njegova briga bila uništiti svako liberalno nastojanje u Njemačkoj.

Najviše ga je uznemirivala Pruska, nova, mlada država što je stupila u red vodećih država tek na kraju posljednjeg stoljeća zahvaljujući geniju Fridrika II, zahvaljujući Šleskoj koju je on oteo Austriji, a zatim zahvaljujući diobi Poljske, zahvaljujući smionu liberalizmu baruna Steina, Scharnhorsta i drugih djelatnika pruskog preporoda i što se upravo stoga stavila na čelo pokreta za općenjemačkim oslobođenjem. Činilo se da su sve okolnosti, nedavno minuli događaji, kušnje, uspjeh i pobjede, pa i sam interes Pruske morali potaknuti njezinu vladu da smjelo krene novim putem koji se za nju bio pokazao tako sretnim i spasonosnim. Baš toga se strahovito bojao i morao se bojati knez Metternich.

Još od doba Fridrika II, kad je sva ostala Njemačka, dovedena do posljednjeg stupnja intelektualnog i moralnog robovanja, bila žrtvom bezobzirne, drske i cinične uprave, intriga i otimačine razvratnih dvorova, u Pruskoj je bio stvoren ideal ispravne, čestite i, po mogućnosti, pravedne administracije. Tamo je postojao samo jedan despot, doduše neumoljiv, strahovit – državni razum ili logika državne koristi kojoj se baš sve stavlja na žrtvenik i pred kojom se moralo klanjati svako pravo. Pruski podanik bio je rob države koja se utjelovljuje u kraljevoj osobi, ali nije bio igračka njegova dvora, njegovih ljubavnica ili favorita kao u ostaloj Njemačkoj. Stoga je već onda cjelokupna Njemačka gledala na Prusku s posebnim poštovanjem.

To se poštovanje neobično povećalo i pretvorilo u pozitivnu simpatiju poslije 1807, kada je pruska država, dovedena gotovo do potpunog uništenja, počela tražiti svoj spas i spas Njemačke u liberalnim reformama te kad je poslije cijelog niza sretnih preobrazbi pruski kralj pozvao ne samo svoj narod nego i cijelu Njemačku na ustanak protiv francuskog osvajača, pri čemu je obećao da će poslije završetka rata dati svojim podanicima najširi liberalni ustav. Bio je čak utanačen rok kad se to obećanje moralo ispuniti, naime 1. rujna 1815. To svečano kraljevo obećanje bilo je obznanjeno 22. svibnja 1815. poslije Napoleonova povratka s otoka Elbe i prije bitke kod Waterlooa, i bilo je to samo ponovljeno kolektivno obećanje što su ga dali svi evropski vladari, okupljeni na kongresu u Beču kada ih je sve vijest o Napoleonovu iskrcavanju zapanjila i bacila u panični strah. Ono je bilo uneseno kao jedna od bitnih točaka u spise upravo stvorenog *Njemačkog saveza*.

Neki od manjih vladara srednje i južne Njemačke prilično su časno održali svoje obećanje. U sjevernoj pak Njemačkoj, gdje je imao odlučnu prevagu vojno-birokratski plemićki element, sačuvalo se staro aristokratsko uređenje, kojemu je Austrija pružala izravno i snažno pokroviteljstvo.

Od 1815. do svibnja 1819. cijela se Njemačka nadala da će, oprečno Austriji, Pruska uzeti pod svoje snažno pokroviteljstvo opće težnje za liberalnim reformama. Sve okolnosti i očigledni interesi pruske vlade, izgledalo je, da su je morali skloniti na tu stranu. Da se i ne govori o svečanom obećanju kralja Fridrika Vilima III, obznanjenom u svibnju godine 1815, sve kušnje koje je Pruska podnijela od godine 1807, njezina zapanjujuća obnova što ju je uglavnom dugovala liberalizmu svoje vlade, morali su je očvrstnuti na tom putu. Postojao je, najzad, još važniji razlog koji je morao potaknuti prusku vladu da se još otvorenije i odlučnije prikaže pokroviteljicom liberalnih reformi. To je povijesno suparništvo mlade pruske monarhije sa starom austrijskom carevinom.

Tko će stati na čelo Njemačke – Austrija ili Pruska? To pitanje nameću minuli događaji snagom logike njihova obostranog položaja. Njemačka je, kao robinja naviknuta na poslušnost i bez sposobnosti i ne želje da živi slobodno, tražila snažnog gospodara, vrhovnog vladara kojemu bi se mogla potpuno predati i koji bi, spojivši je u jedno nedjeljivo državno tijelo, njoj dao počasni položaj među najjačim evropskim državama. Takvim gospodarom mogao bi biti bilo austrijski car, bilo pruski kralj. Obadvojica nisu mogla zauzeti to mjesto a da jedan drugoga ne paraliziraju i osude na taj način Njemačku na prijašnju jalovost i nemoć.

Austrija je prirodno morala vući Njemačku nazad. Nije mogla djelovati drukčije. Preživjela i doguravši već do takva stupnja staračke slabosti kad svaka kretnja postaje smrtonosna, a nepomičnost prijeko potrebna za održavanje oronulog postojanja, morala je zbog vlastita spasa braniti to isto načelo nepomičnosti ne samo u Njemačkoj već i u cijeloj Evropi. Svako očitovanje narodnog života, svaka težnja za kretanjem naprijed u bilo kojemu kutu evropskog kontinenta za nju je značilo uvredu, prijetnju. Umirujući, htjela je da sve zajedno s njom umre. U političkom pak životu, baš kao i u svakom drugom, ići natrag ili ostajati samo na istom mjestu jednako je umiranju. Stoga je shvatljivo da je Austrija upotrijebila svoje posljednje i u materijalnom pogledu još goleme snage kako bi nemilosrdno i nepokolebljivo ugušila svako gibanje u Evropi uopće i u Njemačkoj posebno.

Ali baš zato što je austrijska politika nužno bila takva, politika Pruske morala je biti posvema oprečna. Poslije Napoleonovih ratova, poslije Bečkog kongresa koji ju je znatno zaokružio na štetu Saske od koje je oduzela cijelu jednu pokrajinu, pogotovu poslije sudbonosne bitke kod Waterlooa koju su dobile združene armije, Pruska, pod vodstvom Blüchera, i Engleska, pod vodstvom Wellingtona, poslije svečanoga drugog ulaska ruske vojske u Pariz, Pruska je zauzela peto mjesto među vodećim evropskim državama. Ali u pogledu stvarne snage državnog bogatstva, broja njezina pučanstva pa čak i geografskog položaja još ni izdaleka se nije mogla uspoređivati s njima. Stettin, Danzig i Königsberg na Baltičkom moru bili su odviše nedostadni da se stvori ne samo snažna ratna nego čak i značajna trgovačka mornarica. Nakazno rastegnuta i odvojena tuđim posjedima od ponovno stečene Rajnske pokrajine, Pruska je u vojnom pogledu imala neobično nespretne granice koje su omogućivale lak napad na nju od strane Južne Njemačke, Hannovera, Nizozemske, Belgije i Francuske, a obranu činile vrlo teškom. Najzad, broj njezina stanovništva godine 1815. na jedvite je jade dosegao 15 milijuna.

Unatoč takvoj materijalnoj slabosti, još znatno većoj u doba Fridrika II, administrativni i vojni genij velikog kralja uspio je stvoriti prusko političko značenje i vojnu silu. Ali njegovo je djelo Napoleon pretvorio u prah i pepeo. Poslije bitke kod Jene trebalo je sve stvoriti iznova, i vidjesmo da je tek isključivo nizom najsmjelijih i najliberalnijih reformi prosvjećenim i mudrim državnim rodoljubima uspjelo da vrate Pruskoj ne samo prijašnje značenje i prijašnju snagu već da ih i znatno povećaju. I doista su ih povećali do te mjere da je Pruska mogla da zauzme ne baš posljednje mjesto među velikim silama, ali nedovoljno ipak da bi se mogla dugo na njemu zadržati da nije nastavila postojano težiti za povećanjem svog političkog značenja, moralnog utjecaja, a također i za zaokruženjem i proširenjem svojih granica.

Kako bi ostvarila te rezultate, pred Pruskom su se otvarala dva različita puta. Jedan, barem naizgled, više narodni; drugi čisto državotvorni i vojni. Da je odabrala prvi put, Pruska bi se morala odvažno staviti na čelo ustavnog pokreta u Njemačkoj. Kralj Fridrik Vilim III, povodeći se za primjerom glasovitog Vilima Oranskog (1688), morao bi napisati na svojoj zastavi: »Za protestantsku vjeru i za slobodu Njemačke«, i na taj se način prikazati kao otvoreni borac protiv austrijskog katolicizma i despotizma. Na drugom pak putu, pogazivši svoju svečanu kraljevsku

riječ i odrekavši se odlučno svih daljnjih liberalnih reforama u Pruskoj, morao se isto tako otvoreno svrstati na stranu reakcije u Njemačkoj i ujedno usredotočiti svu pozornost i sav svoj trud na usavršavanju unutrašnje administracije i vojske s izgledima na buduća moguća osvajanja.

Bio je još i treći put, otkriven, doduše veoma davno, naime još od strane rimskih careva, Augusta i njegovih nasljednika, ali poslije njih davno zagubljen i ponovno otkriven u posljednje doba od Napoleona III i potpuno očišćen i poboljšan od njegova učenika, kneza Bismarcka. To je put državnoga, vojnog i političkog despotizma, maskiranog i urešenog najširim i ujedno najnedužnijim oblicima narodnog predstavnštva.

Ali godine 1815. taj je put bio još posve nepoznat. Tad još nitko nije ni naslućivao istinu, koja je danas poznata i najglupljim despotima, da takozvani ustavni oblici ili oblici narodnog predstavnštva ne smetaju državnom, vojnom, političkom i novčanom despotizmu već kao da ga ozakonjuju i daju mu lažan izgled narodne uprave pa mogu znatno uvećati njegovu unutrašnju čvrstinu i snagu.

Tada se to još nije znalo, a nije se moglo ni znati, jer posvemašnji raskid između klase izrabljivača i izrabljivanog proletarijata još ni izdaleka nije bio tako jasan ni buržoaziji, ni samom proletarijatu kao danas. Tada su sve vlade, a i sami buržuji mislili da iza buržoazije stoji čitav narod i da će, ako se ona samo pomakne, dade znak, sav narod ustati zajedno s njom protiv vlade. Sad je nešto posve drugo: buržoazija se u svim evropskim zemljama više od svega ostalog boji socijalne revolucije te zna da od te oluje za nju nema drugog utočišta osim države, pa zato uvijek želi i traži po mogućnosti *što jaču* državu ili, jednostavno rečeno, vojnu diktaturu; a kako bi lakše prevarila narodne mase, ona želi da ta diktatura bude zaodjevena u forme narodnog predstavnštva koje bi joj omogućile izrabljivanje narodnih masa *u ime samog naroda*.

Ali godine 1815. ni toga straha, ni te prepredene politike još nije bilo ni u jednoj evropskoj državi. Naprotiv, buržoazija je bila posvuda iskreno i naivno liberalna. Još je vjerovala da radeći za sebe, radi za sve i zato se nije bojala naroda, nije se bojala da ga podbada protiv vlade, zbog čega su se i sve vlade, oslanjajući se koliko god je to bilo moguće na plemstvo, odnosile prema buržoaziji kao prema revolucionarnoj klasi, neprijateljski.

Nema dvojbe da bi godine 1815, kao i znatno poslije, bio dovoljan i najmanji liberalni istup Pruske, dovoljno bi bilo da je pruski kralj dao i sjenu buržoaskog ustava svojim podanicima pa da ga cijela Njemačka prizna za svog poglavara. Tada se još nije stigla stvoriti u Nijemcima nepruske Njemačke ona snažna odbojnost prema Pruskoj koja se očitovala znatno kasnije, a pogotovu godine 1848. Naprotiv, sve njemačke zemlje gledale su u nju s uzdanjem očekujući baš od nje riječ izbavljenja, i dovoljna bi bila i polovica svih onih *liberalnih institucija i ustanova narodnog predstavnštva* kojima je pruska vlada u posljednje doba, uostalom bez ikakve štete za despotsku vlast, tako raskošno obdarila ne samo pruske već i sve nepruske Nijemce, osim austrijskih, pa da u najmanju ruku sva neaustrijska Njemačka prihvati prusko vrhovništvo.

Baš toga se neobično bojala Austrija jer bi to bilo dovoljno da je već tad baci u taj nesretan i bezizlazni položaj u kojemu se nalazi sada. Da izgubi prvo mjesto u Njemačkom savezu, prestala bi biti njemačka država. Vidjeli smo da Nijemci obuhvaćaju samo jednu četvrtinu od cjelokupnog stanovništva austrijske carevine. Dok su njemačke pokrajine, a također i neke slavenske pokrajine u Austriji, kao na primjer: Češka, Moravska, Šleska, Štajerska, zajedno uzete bile jedan od članova Njemačkog saveza, tad su austrijski Nijemci, oslanjajući se na sve ostalo mnogobrojno stanovništvo Njemačke, mogli na neki način gledati na cjelokupno carstvo kao na njemačko. Ali tek što bi došlo do odvajanja carevine od Njemačkog saveza, kao što se to dogodilo u naše dane, tada bi njezino devetomilijunsko, a tada još i malobrojnije njemačko pučanstvo, bilo i odviše sla-

bo da očuva u njoj svoju povijesnu prevlast; i austrijskim Nijemcima ne bi preostalo ništa drugo nego da se oslobode podaništva habsburškom domu i sjedine s preostalom Njemačkom. Baš tome oni, jedni svjesno, drugi nesvjesno teže sada, pa ta težnja osuđuje austrijsku carevinu na vrlo brzu smrt.

Tek što bi se bila u Njemačkoj ustalila pruska prevlast, austrijska bi vlada bila prisiljena da izdvoji svoje njemačke pokrajine iz općeg sastava Njemačke, prije svega stoga što bi, da ih ostavi u Njemačkom savezu, njih faktično podvrgnula, a preko njih i sebe vrhovnom poglavarstvu pruskog kralja; a zatim i stoga što bi se u tom slučaju austrijska carevina podvojila na dva dijela, njemački dio koji priznaje prusku prevlast te na sav preostali dio koji tu prevlast ne priznaje, što bi također uništilo carevinu.

Postojalo je, doduše, još jedno sredstvo koje je godine 1850. htio iskušati knez Schwarzenberg, ali koje mu se nije posrećilo, a nije mu se ni moglo posrećiti, naime, da u cijelosti uključi, kao nedjeljivu državu, čitavu carevinu s Madžarskom, s Transilvanijom i sa svim njezinim slavenskim i talijanskim pokrajinama u sastav Njemačkog saveza. Taj pokušaj nije mogao uspjeti jer bi mu se ogorčeno usprotivila Pruska, a zajedno s Pruskom i veći dio Njemačke, usprotivile bi se također, kao što su to godine 1850. i učinile, i sve druge velike sile, pogotovu Rusija i Francuska, te najzad, usprotivile bi se tri četvrtine germanofopskog pučanstva; Slaveni, Madžari, Rumunji, Talijani za koje je sramota i najmanja pomisao da bi mogli postati Nijemci.

Pruska i cjelokupna Njemačka bile bi posve prirodno protiv pokušaja, realizacija kojega bi uništila prvu od njih i lišila bi je posebnog njemačkog značaja, dok bi druga od njih, Njemačka, prestala biti domovinom Nijemaca te bi se pretvorila u nekakvu kaotičnu i nasilno načinjenu nakupinu najraznovrsnijih narodnosti. Rusija pak i Francuska ne bi se složile zato što bi Austrija poslije podvrgavanja pod svoju vlast cijele Njemačke postala odjednom najmoćnija država na evropskom kontinentu.

Stoga je Austriji preostalo samo jedno: da ne guši Njemačku svojim potpunim ulaskom u nju, ali ujedno i da ne dopusti Pruskoj da se stavi na čelo Njemačkog saveza. Vodeći takvu politiku, mogla je računati na djelotvornu pomoć Francuske i Rusije. Politika pak ove posljednje sve do najnovijeg doba, što će reći do krimskog rata, sastojala se upravo u sustavnom izazivanju suparništva između Austrije i Pruske, kako nijedna od njih ne bi mogla zadobiti prevagu nad drugom i istodobno u buđenju nepovjerenja i straha u malim i srednjim njemačkim državama te u pružanju pokroviteljstva tim državama protiv Austrije i Pruske.

Ali budući da je pruski utjecaj na ostalu Njemačku bio uglavnom moralne naravi, budući da se on zasnivao pretežno na očekivanjima kako će eto vrlo brzo pruska vlada, koja je još nedavno pružila tako mnogo dokaza o svojoj rodoljubivoj i prosvijećeno-liberalnoj orijentaciji, i sada, držeći se svog obećanja, dati ustav svojim podanicima pa će se tako staviti na čelo naprednog pokreta u cijeloj Njemačkoj, glavna se briga kneza Metternicha morala tad usmjeriti na to da pruski kralj ne da svojim podanicima ustav i da se on zajedno s austrijskim carem stavi na čelo reakcionarnog pokreta u Njemačkoj. Za tu je težnju također dobio plamenu podršku i Francuske, kojom su upravljali Burbonci, i cara Aleksandra kojim je upravljao Arakčejev.

Knez Metternich naišao je na jednako tako plamenu podršku i u samoj Pruskoj, uz veoma neznatne iznimke u cjelokupnom pruskom plemstvu, i u najvišoj birokraciji, vojnoj i građanskoj, te, najzad, i u samom kralju.

Kralj Fridrik Vilim III bijaše jako dobar čovjek, ali kralj, to jest, kao što i priliči kralju, despot po prirodi, po svom odgoju i po navici. Uz to bijaše pobožan i religiozan sin evangelističke crkve, a prvotna dogma te crkve glasi da je »svaka vlast od boga«. Bez svake je šale vjerovao u svoje

miropomazanje, u svoje pravo ili čak štoviše u svoj dug da naređuje i u obvezu svakog podanika da sluša i izvršava naređenja bez ikakva razmišljanja. Takav sklop misli nije se mogao uskladiti s liberalizmom. Istina je da je u vrijeme kad je država bila u nevolji hrpimice davao najliberalnija obećanja svojim smjernim podanicima. No to je uradio pritisnut državnom nuždom, kojoj se kao najvišem zakonu mora klanjati i sam vladar. Sad je eto nevolja minula, dakle i obećanje, koje bi ispuniti bilo štetno za sam narod, nije trebalo održati.

Vrlo je to lijepo objasnio u suvremenoj propovijedi nadbiskup Eilerd: »Kralj je«, veli, »postupao kao mudar otac. Na svoj rođendan ili na dan ozdravljenja, tronut ljubavlju svoje djece davao im je različita obećanja; zatim ih je s doličnom mirnoćom mijenjao i uspostavljao svoju prirodnu i spasonosnu vlast«. Oko njega je sav dvor, sav generalitet i sva vrhovna birokracija bila prožeta tim istim duhom. U razdoblju nedaća, što su ih sami navukli na Prusku, utihnuli su, šutke su podnosili neotklonjive reforme baruna Steina i njegovih glavnih suradnika. Sada pak nakon što su minule nevolje, započeše kovati intrige, podigoše graju veću nego prije.

Bili su iskreni reacionari, valjda ništa manji od kralja, čak i veći nego sam kralj. Općenjemačko rodoljublje ne samo da nisu shvaćali već su ga mrzili iz dna duše. Njemačka zastava bila im je odbojna i činila im se kao zastava pobune. Poznavali su samo svoju dragu Prusku koju su, uostalom, bili spremni upropastiti po drugi put, samo da ne bude ni najmanjih ustupaka mrskim liberalima. Pomisao da bi se buržoaziji mogla priznati bilo kakva politička prava, te pogotovu pravo na kritiku i kontrolu, pomisao da bi ih se moglo uspoređivati s njom, izazivala je u njima naprosto užas i budila neopisivo negodovanje. Željeli su, htjeli su da se prošire i zaokruže pruske granice, ali jedino osvajanjem. Od samog početka njihov cilj je bio jasno postavljen: za razliku od liberalne stranke koja je težila za germanizacijom Pruske, oni su uvijek htjeli prusificirati Njemačku.

Uz to sve od njihova predvodnika, kraljeva prijatelja, kneza Wittgensteina koji je uskoro postao prvi ministar, gotovo svi odreda bijahu podmićeni od kneza Metternicha. Njima je nasuprot stajala šačica ljudi, prijatelja i suboraca baruna Steina koji je već bio smijenjen. Ta šačica državnih rodoljuba i dalje je poduzimala nevjerovatne napore kako bi zadržala kralja na putu liberalnih reformi te je, ne nalazeći nigdje podrške, osim u javnom mnijenju koje su jednako prezirali kralj, dvor, birokracija i armija, uskoro bila zbačena. Metternichovo zlato, samostalno reacionarno usmjerenje najviših njemačkih krugova bijahu znatno jači.

Stoga je Pruskoj za izvršenje čisto liberalnih planova preostao samo jedan jedini put: usavršavanje i postupno povećanje administrativnih i financijskih sredstava, a također i vojne moći zbog budućih osvajanja u samoj Njemačkoj, što će reći postupnog osvajanja cijele Njemačke. Taj je put bio, uostalom, potpuno u skladu s tradicijama i cjelokupnom biti pruske monarhije, vojne, birokratske, policijske, jednom riječju državotvorne, to jest zakonito-nasilne u svim svojim vanjskim i unutrašnjim manifestacijama. Otad se u njemačkim službenim krugovima počeo stvarati *ideal razumnog i prosvijećenog despotizma* koji je i upravljao Pruskom sve do 1848. On je bio jednako tako oprečan liberalnim težnjama pangermanskog rodoljublja kao i despotско mračnjaštvo kneza Metternicha.

Protiv reakcije, što je snažno došla do izražaja u unutrašnjoj i vanjskoj politici Austrije i Pruske, podigla se u borbu posve prirodno više ili manje u cijeloj Njemačkoj, ali pretežno u njezinu južnom dijelu, liberalno-rodoljubna stranka. Bio je to neke vrste dvoboj koji je trajao u raznim oblicima, ali gotovo uvijek s istim i uvijek neobično kukavnim rezultatima za njemačke liberale, punih pedeset i pet godina, od 1815. do 1870. Može se podijeliti na nekoliko razdoblja:

1. razdoblje liberalizma i frankofobije teutonromantičara od 1815. do 1830;
2. razdoblje očitog oponašanja francuskog liberalizma od 1830. do 1840;
3. razdoblje ekonomskog liberalizma i radikalizma od 1840. do 1848;
4. razdoblje, uostalom veoma kratko, potpune krize što se okončala smrću njemačkog liberalizma od 1848. do 1850, te najzad,
5. razdoblje koje je započelo ogorčenom i, može se reći, posljednjom borbom što ju je svojim zadnjim trzajima vodio liberalizam protiv državnosti u pruskom parlamentu i koja se svršila punim trijumfom pruske monarhije u cijeloj Njemačkoj, od 1850. do 1870.

Njemački liberalizam iz *prvog razdoblja*, od godine 1815. do 1830, nije bio usamljena pojava. Bila je to tek nacionalna, doduše, veoma svojevrsna grana općevropskog liberalizma koji je u gotovo svim točkama Evrope, od Madrida do Petrograda i od Njemačke do Grčke, otpočeo veoma energičnu borbu protiv općevropske monarhističke i aristokratski klerikalne reakcije što je trijumfirala s povratkom Bourbona na francusko, španjolsko, napuljsko, parmsko prijestolje, na prijestolje u Lucchi, s povratkom pape i zajedno s njim jezuita u Rim, pijemontskog kralja u Torino te s ulaskom Austrijanaca u Italiju.

Glavni i službeni predstavnik te doista međunarodne reakcije bijaše *Sveta alijansa* (la sainte alliance) sklopljena između Rusije, Pruske i Austrije i kojoj su poslije pristupile sve odreda evropske države, velike i male, osim Engleske, Rima i Turske. Početak joj je bio romantičan. Prva pomisao o njoj sazrela je u mističnoj fantaziji poznate baronese Kriedner koja je bila u milosti još prilično mlada i ne posve preživjela cara ženoljupca Aleksandra I. Uvjerila ga je da je on bijeli anđeo poslan s nebesa radi spasenja nesretne Evrope iz kandža crna anđela, Napoleona, i radi uspostavljanja božanskog poretka na zemlji. Aleksandar Pavlovič je rado povjerovao u takvu svoju misiju pa je stoga predložio Pruskoj i Austriji sklapanje *Svete alijanse*. Trojica posvećenih monarha, pozvavši, kao što je i bio red, svetu trojicu za svjedoka, zakleše se jedni drugima da će bespogovorno gajiti neraskidivo bratstvo te za cilj *Alijanse* proglasiše svetkovinu božje volje, ćudoređa, pravde i mira na zemlji. Obećali su da će uvijek djelovati zajedno pomažući jedni drugima savjetom i činom u svakom boju koji bude protiv njih zapodjeo duh mraka, što će reći težnja naroda za slobodom. U stvarnosti je to obećanje značilo da će oni voditi solidaran i nemilosrdan rat protiv svakog očitovanja liberalizma u Evropi, podržavajući sasvim i pod svaku cijenu feudalne institucije, zahvaćene i uništene u revoluciji, ali obnovljene restauracijom.

Ako je Aleksandar bio frazer i melodramatski predstavnik *Svete alijanse*, tad je njezin pravi predvodnik bio knez Metternich. Tada je, u doba velike revolucije, kao i u današnje doba Njemačka bila kamen temeljac evropske reakcije.

Zahvaljujući *Svetoj alijansi*, reakcija je postala internacionalnom uslijed čega su i same pobune protiv nje poprimile međunarodni značaj. Razdoblje između godine 1815. i 1830. bilo je u zapadnoj Evropi posljednje junačko razdoblje buržoazije.

Nasilna obnova apsolutističko-monarhističke vlasti i feudalno-klerikalnih institucija, lišivši tu poštovanja vrijednu klasu svih povlastice što ih je bila stekla u vrijeme revolucije, prirodno ju je morala ponovno pretvoriti u klasu više ili manje revolucionarnu. U Francuskoj, Italiji, Španjolskoj, Belgiji, Njemačkoj stvorilo se buržoaska tajna društva kojima je bio cilj svrgavanje poretka što je upravo bio slavodobitno uspostavljen. U Engleskoj, u skladu s običajima te zemlje, jedine

gdje je ustavnost bila duboko i živo ukorijenjena, ta je posvemašnja borba buržoaskog liberalizma protiv uskrskog feudalizma poprimila karakter legalne agitacije i parlamentarnih prevrata. U Francuskoj, Belgiji, Italiji, Španjolskoj morala je zadobiti odlučno revolucionarnu usmjerenost koja je odjeknula čak u Rusiji i Poljskoj. U svim tim zemljama svako bi se tajno društvo, otkriveno i uništeno od strane vlade, odmah nadomiještalo drugim, i sva su ona imala jedan jedini cilj: ustanak s oružjem u rukama, organiziranje pobune. Cjelokupna francuska povijest između 1815. i 1830. godine bila je samo niz pokušaja da se zbací burbonsko prijestolje, pa su poslije mnogobrojnih neuspjeha Francuzi, najzad, ostvarili svoj cilj godine 1830. Svima je poznata povijest revolucija u Španjolskoj, Napulju, Pijemontu, Belgiji i Poljskoj u godinama 1830. i 1831, te dekabrističke pobune u Rusiji. U svim tim zemljama, u jednim s uspjehom, u drugim bez uspjeha, ustanci su bili neobično ozbiljni; proliveno je mnogo krvi, palo je mnogo dragocjenih žrtava, jednom riječju, vodila se ozbiljna borba, počesto junačka. Pogledajmo sad što se u isto doba događalo u Njemačkoj.

U čitavom prvom razdoblju, između 1815. i 1830, susrećemo se tek s dvama koliko-toliko značajnim istupima liberalnog duha u Njemačkoj. Prvi je bio glasoviti *vartburški skup* godine 1817. Pored vartburške tvrđave, što je nekoć bila tajno Lutherovo sklonište, okupilo se oko petsto studenata sa svih strana Njemačke s nacionalnim njemačkim trobojnicama i istim takvim vrpčama preko ramena.

Duhovna djeca rodoljubiva profesora i pjevača Arndta, tvorca poznate himne »Wo ist das deutsche Vaterland?«, i jednako tako rodoljubiva oca svih njemačkih gimnazijalaca Jahna koji je u četiri riječi: »ćio, pobožan, veseo, slobodan« izrazio ideal njemačke plavokose i dugokose mladeži, studenti sjeverne i južne Njemačke nađoše za potrebno da se okupe kako bi glasno pred cijelom Evropom i ponajprije pred svim vladama Njemačke istakli zahtjeve njemačkog naroda. U čemu su se sastojali njihovi zahtjevi i proklamacije?

Tad je u cijeloj Evropi bio u modi monarhistički ustav. Dalje nije dosegla fantazija buržoaske mladeži ni u Francuskoj, ni u Španjolskoj, pa čak ni u samoj Italiji i Poljskoj. Jedino je u Rusiji ogranak dekabrista, poznat pod nazivom *Južnoga društva*, predvođen Pesteljem i Muravjovom-Apostolom zahtijevao da se sruši rusko carstvo i osnuje slavenska federativna republika s tim da se zemlja preda narodu.

Nijemci nisu sanjali ni o čemu sličnom. Ništa nisu željeli rušiti. Za takav čin, najpreči i prvotni preduvjet svake ozbiljne revolucije, također nisu imali nimalo volje onda kao ni sada. Nisu ni pomišljali da podignu prevratničku, bogohulnu ruku ni protiv jednog od svojih mnogobrojnih očinskih vladara. Željeli su tek općenjemački parlament nadređen nad svim posebnim parlamentima i svenjemačkog cara nadređenog u ulozi predstavnika nacionalnog jedinstva svim pojedinim vladarima. Bio je to, kao što vidimo, neobično umjeren zahtjev i ujedno besmislen do krajnjih granica. Željeli su monarhističku federaciju i sanjali uz to o snažnoj jedinstvenoj njemačkoj državi, što je očito besmisleno. Međutim, valja samo поблиže promotriti njemački program pa da se uvjerimo kako je ta njezina prividna besmislenost nesporazum. Nesporazum proistjeće iz pogrešne pretpostavke da su Nijemci zajedno s nacionalnom snagom i jedinstvom zahtijevali i slobodu.

Nijemcima sloboda nikad nije bila potrebna. Za njih je život naprosto nezamisliv bez vlade, što će reći bez vrhovne volje, vrhovne misli i gvozdene ruke koja njima upravlja. Što je ta ruka jača, to su ponositiji, to im i sam život postaje veseliji. Nisu bili ogorčeni time što nema slobode koju ne bi znali nikako upotrijebiti već što nema jedinstvene, nedjeljive nacionalne moći uz stvarnu prisutnost mnoštva malih tiranija. Njihova je pritajena žudnja, njihov je jedini cilj da se stvori golema pangermanska, nasilna, sveobuhvatna država pred kojom bi drhtali svi ostali narodi.

Stoga je posve prirodno što nikad nisu bili za narodnu revoluciju. U tom su se pogledu Nijemci pokazali neobično logičnima. Državna moć doista ne može biti posljedica narodne revolucije; ona bi mogla nastati kao posljedica pobjede koju bi određena klasa izvojevala nad narodnom pobunom, kao što se to i dogodilo u Francuskoj. Ali i u samoj Francuskoj dovršenje snažne države zahtijevalo je snažnu, despotsku Napoleonovu ruku. Njemački su liberali mrzili Napoleonov despotizam, ali su bili spremni obožavati državnu moć, prusku ili austrijsku, samo neka ona pristane da se preobrati u pangermansku moć.

Poznata Arndtova pjesma »Wo ist das deutsche Vaterland?« koja i dalje ostaje njemačka nacionalna himna, potpuno izražava tu žarku želju za stvaranjem snažne države. Arndt pita: »Gdje je domovina Nijemaca? Pruska? Austrija? Sjeverna ili južna Njemačka? Zapadna ili istočna?« Pa zatim odgovara: »Ne, ne, njegova domovina mora biti znatno šira«. Ona se rasprostire posvud »gdje se glasi njemački jezik i Bogu na nebu pjeva pjesme«.

A budući da su Nijemci jedan od najagilnijih naroda na svijetu, da zasnivaju svoje kolonije posvuda, napučuju sve evropske glavne gradove, Ameriku, čak i Sibir, tada ispada da će se uskoro cijela zemaljska kugla morati pokoriti vlasti pangermanskog cara.

To je i bilo pravo značenje vartburškog studentskog skupa. Tražili su i zahtijevali pangermanskog vladara koji bi, držeći ih u gvozdenoj šaci, snažan od njihove fanatične i dobrovoljne pokornosti, primorao cijelu Evropu da pred njim drhti.

Pogledajmo sad kako li su očitovali svoje nezadovoljstvo. Na vartburškoj svečanosti prvo su otpjevali poznatu Lutherovu pjesmu »Snažna je tvrđava naš Bog«, zatim »Wo ist das deutsche Vaterland«, kliknuše »vivat« nekim njemačkim rodoljubima, prokleše reakcionare te najzad predadoše ognju nekoliko reakcionarnih brošura. Eto, sve.

Značajnije su bile dvije druge činjenice: ubojstvo ruskog špijuna Kotzebuea koje je godine 1819. izvršio student Sand i pokušaj ubojstva maloga državnog dostojanstvenika male nassauške kneževine, von Ibella koji je izveo mladi ljekarnik Karl Löning. Oba su postupka bila posve besmislena jer nisu mogla donijeti baš nikakve koristi. Ali se u njima bar očitovala iskrenost poleta, heroizam samopožrtvovanja i to jedinstvo misli, riječi i djela bez čega se revolucionarnost neminovno srozava u retoriku i postaje ogavna laž.

Osim tih dviju činjenica: političkog ubojstva koje je izvršio Sand i Löningova pokušaja ubojstva, svi ostali istupi njemačkog liberalizma nisu izlazili iz okvira krajnje naivne i iznad svega smiješne retorike. Bilo je to vrijeme bjesomučna teutonizma. Filistarska djeca i ujedno budući filistri, njemački studenti, uобразиše da su drevni Germani, onakvi kako ih opisuju Tacit i Julije Cezar, ratoborni potomci Arminija, netaknuti žitelji gustih šuma. I to ih je onda ispunilo dubokim prezirom ne prema svom sitnom malograđanskom svijetu, kao što bi bilo logično, već prema Francuskoj, prema Francuzima i uopće prema svemu što je na sebi nosilo pečat francuske civilizacije. Frankožderstvo se kao pošast proširilo po Njemačkoj. Sveučilištarci se otpočese odijevati u staro germansko ruho, na vlas kao i naši slavenofili četrdesetih i pedesetih godina, a svoj su mladički žar gasili u golemim količinama piva, pri čemu su neprestani dvoboji, što bi se obično svršavali ogrebotinama po licu, izražavali njihov hrabri ratnički duh. A rodoljublje i nazoviliberalizam najpotpunije je i najradosnije izražavala dernjava ratobornih rodoljubnih pjesama, među kojima je nacionalna himna »Gdje je domovina Nijemaca?« – danas već ili gotovo ostvarene pangermanske carevine – stajala, dakako, na prvom mjestu.

Usporede li se ti istupi s istodobnim istupima liberalizma u Italiji, Španjolskoj, Belgiji, Poljskoj, Rusiji, Grčkoj, svatko će se složiti da nije bilo ničeg nedužnijeg i smješnijeg od njemačkog liberalizma koji je u svojim najizrazitijim očitovanjima bio prožet ogavnim osjećajem vjernopo-

daničke poslušnosti ili, pristojnije rečeno, pobožnog pijeteta prema vlastima i pretpostavljenima. Gledajući to, Börneu se oteo bolećiv, općepoznat i ovdje već spominjan usklik: »Drugi su narodi ponajčešće robovi, ali mi, Nijemci, uvijek smo lakaji«. ⁷

I doista, njemački je liberalizam, osim neznatnog broja osoba i malobrojnih slučajeva, bio tek svojevrsna manifestacija njemačkog lakajskog častoljublja. Bio je to tek cenzurom zabranjeni izraz opće želje da se nad sobom osjeti snažna carska ruka. Ali se taj smjerni podanički zahtjev vladama pričinjao pobunom i kao pobuna je bio proganjan.

To se objašnjava suparništvom Austrije i Pruske. Obadvije bi rado sjele na ispražnjeno Barbarossino prijestolje, ali nijedna se nije mogla složiti s tim da se prijestolja domogne njezina suparnica, pa su, nalazeći podršku istodobno u Rusiji i Francuskoj, djelovale zajedno s njima, premda i iz posve suprotnih razloga. Tako onda Austrija i Pruska počеше proganjati kao krajnji liberalizam opću težnju svih Nijemaca za stvaranjem jedinstvene i snažne pangermanske carevine.

Ubojstvo Kotzebuea bilo je signal za reakciju najgore vrste. Započese okupljanja i konferencije njemačkih vladara, njemačkih ministara, a isto tako i međunarodni kongresi na kojima su sudjelovali car Aleksandar I i francuski ambasador. Nizom mjera koje je donio Njemački savez suzbijeni su njemački liberali-slugani. Zabranise im gimnastičke vježbe i pjevanje rodoljubnih pjesama – ostaviše im samo pivo. Svuda je uvedena cenzura, i što je bilo? Njemačka se odjednom smirila, burši se pokorili bez ikakva prosvjeda te tijekom jedanaest godina, od 1819. do 1830, na cjelokupnom njemačkom području nije bilo ni najmanjeg znaka bilo kakva političkog života.

Ta je činjenica tako zapanjujuća da je njemački profesor Müller, koji je napisao prilično podrobnu i istinitu povijest pedesetogodišnjeg razdoblja od godine 1816. do 1865, izlažući sve okolnosti oko tog iznenadnog i doista čudesnog smirenja, uskliknuo: »Treba li još kakvih dokaza da u Njemačkoj nema osnove za revoluciju.«

Drugo razdoblje njemačkog liberalizma otpočelo je godine 1830. i prestalo oko 1840. To je razdoblje gotovo slijepog oponašanja Francuza. Nijemci više nisu frankožderi, ali zato svu svoju mržnju usmjeruju na Rusiju.

Njemački se liberalizam nije prenuo iz jedanaestogodišnjeg sna vlastitim gibanjem već zahvaljujući događajima triju pariških dana što su zadali prvi udarac *Svetoj alijansi* protjerivanjem svoga zakonitog kralja. Odmah nakon toga buknuła je revolucija u Belgiji i u Poljskoj. Probudila se također i Italija, ali je, nakon što ju je Luj Filip predao Austrijancima, pala pod još teži jaram. U Španjolskoj je planuo bratoubilački rat između kristinosa i karlista. U takvim uvjetima nije mogla da se ne probudi čak ni Njemačka.

To je buđenje bilo to lakše što je srpanjska revolucija smrtno uplašila sve njemačke vlade, ne isključujući ni austrijsku i prusku. Sve do dolaska kneza Bismarcka sa svojim kraljem-carem na njemačko prijestolje, njemačke su vlade, unatoč svim izvanjskim manifestacijama vojne, političke i buržoaske moći, u moralnom pogledu bile neobično slabe i bez ikakva samopouzdanja.

Ta neprijeporna činjenica izgleda neobično čudna zbog nasljedne tankočutnosti i podaničkog mentaliteta njemačkog naroda. Pa što da se onda vlade uznemiruju i čega da se boje? Vlade su osjećale, znale su da ih Nijemci ne mogu podnijeti, premda im se pokoravaju kao što i dolikuje dobrim podanicima. A što su one napravile da se ublaži mržnja naroda što je toliko sklon da obožava svoju vlast? Kakvi su zapravo bili uzroci toj mržnji?

---

⁷ Lakajstvo je dobrovoljno ropstvo. Čudno! Izgleda da nema goreg ropstva od ruskog; ali među ruskim studentima nikad nije bilo takva lakajskog odnosa prema profesorima i poglavarstvu kakvo i dan-danas vlada među njemačkim sveučilištarcima.

Bila su dva: prvi se krio u prevladavanju plemstva u birokraciji i vojsci. Srpanjska revolucija uništila je ostatke feudalne i klerikalne prevlasti u Francuskoj; u Engleskoj je također odmah iza srpanjske revolucije pobijedila liberalnoburžoaska reforma. Od godine 1830. započinje puni trijumf buržoazije u Evropi, ali ne i u Njemačkoj. Tamo je sve donedavno, tj. do dolaska na vlast aristokrata Bismarcka nesmetano carevala feudalna stranka. Svi najviši i pretežni dio nižih vladinih položaja, kako u birokraciji, tako i u vojsci, nalazili su se u njezinim rukama. Svima je poznato s kakvim se prijezirom, s kakvom nadutošću njemački aristokrati, knezovi, grofovi, baruni pa čak i obični »voni« ponašaju prema birgeru; Poznata je glasovita izreka kneza Windischgrätza, austrijskog generala koji je godine 1848. bombardirao Prag, a 1849. Beč:

»Čovjek počinje tek od baruna«.

Ta prevaga plemstva bila je za njemačke birgere to uvredljivija što plemstvo u svakom pogledu, i s gledišta bogatstva i po svom intelektualnom razvoju, znatno zaostaje za buržoaskom klasom. I uza sve to ono je zapovijedalo svima i svuda. Birgerima je bilo ostavljeno pravo samo da plaćaju pristojbe i da se pokoravaju. Bilo je to neobično neugodno za birgere. I unatoč svojoj spremnosti da obožavaju svoje zakonite vladaoce, oni nisu htjeli trpjeti vladu koja je bila isključivo u rukama plemstva.

Zanimljivo je, međutim, da su nekoliko puta pokušavali, ali nikad nisu uspjeli zbaciti plemićki jaram što je nadživio čak i burne godine 1848. i 1849. i što ga tek sada počinje sustavno lomiti pomeranski plemić, knez Bismarck.

Drugi i najvažniji uzrok zašto Nijemci ne vole svoje vlade već smo objasnili. Vlade su bile protiv sjedinjenja Njemačke u snažnu državu. Znači da su one uvrijedile sve buržoaske i političke instinkte njemačkih rodoljuba. Vlade su to znale i stoga nisu imale povjerenja u svoje podanike i ozbiljno su ih se plašile, unatoč stalnom trudu podanika da dokažu svoju bezgraničnu pokornost, potpunu nedužnost.

Zbog tih nesporazuma vlade su se neobično uplašile posljedica srpanjske revolucije; tako su se uplašile da su bili dovoljni najnedužniji ulični neredi bez prolijevanja krvi, puč (Putsch) kako to zovu Nijemci, pa da primoraju kraljeve Saske i Hannovera te vojvode hesendarmštadskog i braunšvajskog da dadu svojim podanicima ustav. Nadalje, Prusija i Austrija, čak i sam knez Metternich, do tog časa duša reakcije u cijeloj Njemačkoj, sad su savjetovali Njemačkom savezu nek se ne protivi *zakonitim* zahtjevima njemačkih podanika. U parlamentima južne Njemačke vođe takozvanih liberalnih stranaka opet su vrlo glasno počeli govoriti o obnovi zahtjeva za zajedničkim njemačkim carem.

Sve je ovisilo o ishodu poljske revolucije. Da je ona pobijedila, pruska bi monarhija, otrgnuta od svog sjeveroistočnog oslonca i primorana da vrati ako ne sve, onda bar dobar dio svojih poljskih pokrajina, bila prisiljena potražiti novi oslonac u samoj Njemačkoj, a budući da je još onda nije mogla osvojiti, morala bi steći naklonost i ljubav ostale Njemačke liberalnim reformama i pozvati sve Nijemce pod carski barjak... Riječju, već tad bi se ostvarilo, premda i na drugi način, ono što se postiglo danas i možda bi se u početku ostvarilo u liberalnijim formama. Mjesto da Pruska proguta Njemačku, kako je ispalo sada, tad bi se moglo pričiniti da Njemačka guta Prusku. Ali to bi tek tako izgledalo, jer bi Njemačka ipak bila porobljena snagom pruske državne organizacije.

Ali su Poljaci, napušteni i izdani od cijele Evrope, unatoč junačkom otporu, bili napokon pobijeđeni. Varšava je pala i s njom padoše sve nade njemačkog rodoljublja. Kralj Fridrik Vilim III koji je pružio tako značajne usluge svom zetu, caru Nikoli, osokoljen njegovom pobjedom, zbacio

je masku i počeo još gore progoniti pangermanske rodoljube. Tada su oni, prikupivši sve svoje snage, posljednji put trijumfalno istupili, ako ne snažno, onda barem neobično bučno, što nova njemačka povijest spominje pod nazivom *hambaške svetkovine* u svibnju godine 1832.

U Hambachu, u bavarskom Pfalzu, ovaj put se okupilo oko trideset tisuća ljudi, muškaraca i žena. Muškarci s trobojnim trakama preko ramena, dame s trobojnim šalovima i svi, dakako, pod njemačkim trobojnicama. Na tom se zboru nije više govorilo o federaciji njemačkih zemalja i skupina već o pangermanskoj centraliziranoj državi. Neki govornici, kao npr. doktor Wirth, izgovorili su čak ime njemačke republike, pa čak i evropske federativne republike, evropskih sjedinjenih država.

No sve su to bile samo riječi, riječi gnjeva, jada, očajanja, koje je u njemačkim srcima pobudila očita nevoljkost ili nemoć njemačkih vladara da stvore pangermansku carevinu, neobično lijepe riječi, ali iza kojih nije bilo ni volje, ni organizacije, pa zato nije bilo ni snage.

Pa ipak hambaški zbor nije prošao posve bez odjeka. Seljaci bavarskog Pfalza nisu se zadovoljili riječima. Oboružase se kosama i vilama te pođoše rušiti plemićke dvorce, carinarnice i državne urede paleći dokumente, odbijajući da plate poreze i zahtijevajući za sebe zemlju i na zemlji potpunu slobodu. Ta je seljačka buna, neobično nalik po svojim zasadama na opći ustanak njemačkog seljaštva godine 1525, strahovito poplašila ne samo konzervativce nego čak i liberale, pa i same njemačke republikance, liberalizam kojih nikako nije spojiv s pravom narodnom pobunom. No na opće zadovoljstvo taj je ponovljeni pokušaj seljačkog ustanka bio ugušen od bavarske vojske.

Druga posljedica *hambaške svetkovine* bila je besmislen, premda i neobično smion i s toga gledišta poštovanja vrijedan napad sedamdesetorice oboružanih studenata na glavnu stražu koja je čuvala zgradu Njemačkog saveza u Frankfurtu. Taj je pothvat bio besmislen zato što je Njemački savez trebalo tući u Berlinu ili Beču, a ne u Frankfurtu te zato što sedamdeset studenata ni izdaleka nije bilo dovoljno da se slomi snaga reakcije u Njemačkoj. Nadali su se, doduše, da će se s njima dići na ustanak sve frankfurtsko pučanstvo, a da nisu ni slutili da je vlada pred nekoliko dana bila upozorena na taj bezuman pokušaj. Vlada pak nije našla za shodno da ga spriječi već mu je, naprotiv, dopustila da se ostvari kako bi potom imala pravu izliku za konačno uništenje *revolucionara* i *revolucionarnih* težnja u Njemačkoj.

I doista je nakon *frankfurtskog atentata* podigla glavu najružasnija reakcija u svim njemačkim zemljama. U Frankfurtu je formirana središnja komisija pod čijom su upravom djelovale specijalne komisije svih velikih i malih država. U središnjoj su komisiji zasjedali, dakako, austrijski i pruski državni inkvizitori. Bila je to prava svetkovina za njemačke činovnike i tvornice papira jer se papir ispisivao u neviđenim količinama. U cijeloj je Njemačkoj bilo uhapšeno više od 1800 ljudi, među njima mnogo uglednika, profesora, doktora, odvjetnika, jednom riječju, cjelokupan cvijet liberalne Njemačke. Mnogi su pobjegli, ali mnogi su odležali u tamnicama do godine 1840, a neki i do 1848.

Vidjeli smo velik dio tih zagriženih liberala u ožujku godine 1848. u *vor-parlamentu*, a zatim u *nacionalnoj skupštini*. Beziznimno svi se pokazase zagriženim reacionarima.

Hambaškom svetkovinom, ustankom seljaka u Pfalzu, *frankfurtskim atentatom* i golemim procesom što je za njim uslijedio prestalo je svako političko gibanje u Njemačkoj, zavladao je grobni mir koji je bez i najmanjeg prekida potrajao sve do godine 1848. Zato se cijelo gibanje prenijelo u književnost.

Spomenuli smo već da, suprotno prvom razdoblju (1818. do 1830), razdoblju bjesomučne frankofobije, to drugo razdoblje njemačkog liberalizma (1830–1840), a također i treće (do 1848) možemo nazvati čisto francuskim barem u pogledu beletrističke i političke literature. Na čelu tog

novog pravca stajala su dva Židova: jedan – genijalni pjesnik, Heine; drugi – sjajni pamfletist Njemačke, Börne. Obojica su se gotovo prvih dana srpanjske revolucije preselila u Pariz, odakle su jedan pjesmama, drugi »pismima iz Pariza« počeli propovijedati Nijemcima francuske teorije, francuski poredak i francuski život.

Možemo reći da su izvršili prevrat u njemačkoj književnosti. Prodavaonice knjiga i knjižnice bile su zatrpane prijevodima i prilično lošim oponašanjima francuskih drama, melodrama, komedija, pripovijedaka, romana. Mladi građanski svijet počeo je na francuski način misliti, osjećati, govoriti, češljati se, odijevati se. Uostalom, zbog toga taj svijet nije postao nipošto prijazniji, već samo smješniji.

Međutim, istodobno u Berlinu se počeo ukorijenjivati ozbiljniji, značajniji pravac, a prije svega neusporedivo karakterističniji za njemački duh. Kao što se često događalo u povijesti, Hegelova je smrt, koja se dogodila uskoro nakon srpanjske revolucije, učvrstila u Berlinu, u Pruskoj, a potom i u svoj Njemačkoj nadmoć njegove metafizičke misli, vladavinu hegelijanstva.

Odustavši, barem za prvo vrijeme i zbog spomenutih razloga, od ujedinjavanja Njemačke u jednu nedjeljivu državu s pomoću liberalnih reformi, Pruska nije mogla i nije se željela sasvim odreći moralne i materijalne nadmoći nad svima ostalim njemačkim državama i pokrajinama. Naprotiv, ona je stalno stremila za tim da grupira oko sebe intelektualne i ekonomske interese sve Njemačke. Radi toga je primijenila dva sredstva: razvoj berlinskog sveučilišta i *carinski savez*.

Posljednjih godina vladanja Fridrika Vilima III ministar narodne prosvjete bio je tajni savjetnik von Altenstein, državnik stare liberalne škole baruna Steina, Wilhelma Humboldta i drugih. Kolikogod je bilo moguće u ono reakcionarno vrijeme, protiv svih ostalih pruskih ministara, protiv svojih kolega, protiv Metternicha, koji se je s pomoću sustavnog gašenja svake intelektualne iskre nadao učvrstiti vladavinu reakcije u Austriji i u svoj Njemačkoj, Altenstein, vjeran starim liberalnim tradicijama, je nastojao okupiti u berlinskom sveučilištu sve napredne ljude, kao i sve istaknute ljude njemačke znanosti. Tako se je dogodilo, da je Berlin postao centar, blještavi fokus znanstveno-duhovnog života Njemačke u ono vrijeme, kada je pruska vlada zajedno s Metternichom i podsticana od cara Nikole, po svaku cijenu gušila liberalizam i liberale.

Hegel, koga je pruska vlada pozvala još 1818. da preuzme Fichteovu katedru, umro je krajem 1831. godine. Međutim, on je ostavio iza sebe u sveučilištima Berlina, Königsberga i Hallea čitavu školu mladih profesora, izdavača njegovih djela i vatrenih pristaša i tumača njegove doktrine. Zahvaljujući njihovim neumornim nastojanjima, njegova se doktrina ubrzo proširila ne samo u čitavoj Njemačkoj već i u mnogim državama Evrope, čak i u Francuskoj, kamo ju je sasvim izobličenu prenio Victor Cousin. Ona je privukla Berlinu, kao živom vrelu novoga svijeta, gotovo bih rekao novog »otkrovenja«, mnoštvo duhova njemačkih i drugih. Onaj tko nije živio u ono vrijeme, nikada neće shvatiti koliko je bio snažan općinjujući čar tog filozofskog sustava tridesetih i četrdesetih godina. Mislili su da je napokon pronađen i shvaćen vječito traženi apsolut te da ga se može na malo ili veliko nabavljati u Berlinu.

Hegelova filozofija bila je u povijesti razvoja ljudske misli zaista značajan događaj. Ona je bila posljednja i konačna riječ onog panteističkog i apstraktno-humanističkog pokreta njemačkog duha, koji je počeo djelima Lessinga i doživio puni procvat u djelima Goethea; pokret, koji je stvorio beskonačno širok, bogat, visok svijet i tobože sasvim racionalan, ali koji je zemlji, životu, stvarnosti ostao isto toliko stran, koliko je bio stran kršćanskom, teološkom nebu. Zbog toga je taj svijet kao fatamorgana, ne dopirući do neba i ne dotičući zemlju, viseći između neba i zemlje, preobrazio sam život svojih pristaša, svojih mislilaca i pjesnika u neprekidan niz somnambulskih

predstava i pokusa, učinio ih nesposobnima za život ili, što je još gore, natjerao ih je da čine u stvarnom životu potpuno suprotno onome, što su obožavali u poetskom ili metafizičkom idealu.

Tako se tumači zapanjujuće i prilično općenita činjenica, koja nas još uvijek u Njemačkoj zaprepašćuje, da su vatreni obožavaoci Lessinga, Schillera, Goethea, Kanta, Fichtea i Hegela mogli i do sada mogu biti pokorni pa čak i dragovoljni izvršioци prilično nehumanih i neliberalnih mjera, koje nalaže vlada. Može se čak općenito kazati što je uzvišeniji svijet ideala Nijemaca, to su nakaradniji i grublji njegov život i njegovo djelovanje u živoj stvarnosti.

Hegelova filozofija bila je kruna tog svijeta visokih ideala. Ona ga je potpunoma izrazila i objasnila s pomoću svojih metafizičkih konstrukcija i kategorija, i time je taj svijet ubila, došavši putem željezne logike do konačne spoznaje tog svijeta i svoje vlastite beskonačne neutemeljenosti, nestvarnosti i, govoreći jednostavnije, praznine.

Hegelova škola, kao što je poznato, podijelila se u dvije suprotne stranke; pri čemu, razumljivo, među njima se je formirala i treća, srednja stranka, o kojoj se uostalom ovdje nema što reći. Jedna od njih, upravo konzervativna stranka, našla je u novoj filozofiji opravdanje i ozakonjenje svega postojećeg, uhvativši se za poznatu Hegelovu izreku: »Sva je stvarnost opravdana«. Ta je stranka stvorila takozvanu službenu filozofiju pruske monarhije, koju je već zastupao sam Hegel, kao ideal političkog uređenja.

Međutim, suprotna stranka takozvanih revolucionarnih hegelijanaca pokazala se konsekventnija od samog Hegela i neusporedivo smionija od njega; ona je s njegove doktrine skinula konzervativnu masku i pokazala potpunoma razgolićenu neumoljivu negaciju, koja predstavlja njegovu pravu bit. Na čelo te grupe stao je slavni Feuerbach, koji je s pomoću logičke konsekventnosti došao ne samo do punog odricanja čitavog božanskog svijeta već čak do negiranja same metafizike. Dalje nije mogao ići. Budući da je sam bio metafizičar, morao je ustupiti mjesto svojim zakonskim nastavljačima, predstavnicima škole materijalista ili realista, od kojih uostalom veći dio, kao na primjer gospoda Büchner, Marx i drugi nisu znali i ne znaju se riješiti nadmoći metafizičke apstraktne misli.

Tridesetih i četrdesetih godina smatralo se da će revolucija koja će uslijediti nakon širenja hegelijanstva, razvijenog u smislu apsolutne negacije, biti znatno radikalnija, dublja, nepoštednija i šira u svojim rušenjima od revolucije 1793. godine. Tako su mislili zbog toga što je filozofska misao, koju je izradio Hegel i koju su njegovi učenici doveli do krajnjih rezultata, bila stvarno punija, svestranija i dublja od misli Voltairea i Rousseaua, koji su imali, kao što je poznato, najizravniji i ne baš uvijek koristan utjecaj na razvoj i, ponajprije, na rezultat prve francuske revolucije. Tako je, na primjer, nedvojbeno, da su poklonici Voltairea, koji je instinktivno prezirao narodne mase, *glupu gomilu*, bili državnici kao što je Mirabeau i da je najfanatičniji pristalica Jean-Jacquesa Rousseaua, Maximilien Robespierre obnovio božanski i reakcionarno-građanski poredak u Francuskoj.

Tridesetih i četrdesetih godina vjerovalo se da, kada će ponovno doći vrijeme revolucionarnih pothvata, onda će doktori filozofije Hegelove škole uvelike prestići najsmionije javne radnike devedesetih godina i zapanjit će svijet svojom strogo logičnom, nepoštednom revolucionarnošću. Na tu temu je pjesnik Heine napisao mnogo kitnjastih riječi: »Svi vaši revolucionari ne znače ništa, govorio je Francuzima, u usporedbi s našom budućom njemačkom revolucijom. Mi, koji smo se usudili na sustavan način, znanstvenim putem uništiti sav božanski svijet, nećemo se zaustaviti ni ispred bilo kojih zemaljskih idola i nećemo se smiriti dotle, dok ne izborimo na ruševinama privilegija i vlasti apsolutnu jednakost i apsolutnu slobodu za čitav svijet«. Gotovo s isto takvim riječima Goethe je obznanjivao Francuzima buduća čudesa njemačke revolucije. I

mnogi su mu vjerovali. Ali, jao! Iskustvo 1848. i 1849. godine bilo je dovoljno da razbije ovu vjeru. Njemački revolucionari ne samo da nisu prestigli junake prve francuske revolucije već se nisu znali izjednačiti s francuskim revolucionarima tridesetih godina.

Koji je razlog te jadne nesposobnosti? To se tumači, razumljivo uglavnom, posebnim povijesnim karakterom Nijemaca, koji daleko jače pogoduje vjernopodaničkom posluhu nego buni, ali se tumači i onom apstraktnom metodom, kojom je ona kretala prema revoluciji. Ponovno u skladu s takvom svojom naravi ona se je kretala ne od života prema misli, već od misli prema životu. Onaj, međutim, tko polazi od apstraktne misli, taj nikada neće stići do života, jer nema puta iz metafizike u život. Njih razdvaja jaz. Preskočiti pak taj jaz, učiniti salto mortale ili ono što Hegel naziva *kvalitetni skok* (Qualitativer Sprung) iz svijeta logike u svijet prirode, žive stvarnosti, nitko još nije uspio, a i nitko nikada uspjeti neće. Tko se oslanja na apstrakciju, taj će i umrijeti u njoj.

Živ, konkretno opravdan potez to je u znanosti potez od stvarne činjenice te misli, koja ga obuhvaća, izražava i samim tim tumači, a u praktičnom svijetu – pokret od društvenog života k mogućno opravdanoj njegovoj organizaciji, u skladu s uputama, uvjetima, potrebama i više ili manje vatrenim zahtjevima tog istog života.

To je široki narodni put, put stvarnog i potpunog oslobođenja, pristupačan za svakoga i zbog toga stvarno narodni, put *anarhističke* socijalne revolucije, koja samostalno niče u narodnoj sredini, koja sve ruši, što se suprotstavlja širokom valu narodnog života, s time da kasnije iz najdublje narodne biti stvori nove oblike slobodnog društva.

Put gospode metafizičara je sasvim drugi. Metafizičarima nazivamo ne samo sljedbenike Hegelove doktrine, kojih ima sve manje na svijetu već i pozitiviste i uopće sve sadašnje propovjednike boginje znanosti, uopće sve one koji su proučavajući na jedan ili drugi način pa makar s pomoću najdetaljnijeg, uostalom obavezno uvijek nesavršenog, izučavanja prošlosti i sadašnjosti, stvorili si ideal socijalne organizacije, u koju, kao novi Prokrust, hoće smjestiti po svaku cijenu život budućih pokoljenja; jednom riječi, sve one, koji ne gledaju na misao, na znanost, kao na jednu od neophodnih pojava prirodnog i društvenog života, već u tolikoj mjeri sužava ovaj jadni život, da vidi u njemu samo praktičnu manifestaciju svoje misli i svoje uvijek, naravno, nesavršene znanosti.

Metafizičari ili pozitivisti, svi ti vitezovi znanosti i misli, u ime kojih se smatraju pozvanima da propisuju zakone života, svi su oni svjesno ili nesvjesno reacionari. To dokazati je izvanredno lako.

Ne spominjajući metafiziku uopće, kojom su se u doba njenog najsajnijeg procvata bavili samo malobrojni, znanost u širem smislu te riječi, ozbiljnija i koja barem donekle zavređuje to ime, i u današnje vrijeme je pristupačna samo za jako malu manjinu. Na primjer, koliko kod nas u Rusiji imamo ozbiljnih znanstvenika na osamdeset milijuna stanovnika? Možemo nabrojiti na tisuće ljudi koji pričaju o znanosti, ali onih koji su s njom ozbiljno upoznati teško da će se naći nekoliko stotina. Ali ako znanost mora propisivati zakone života, onda golemom većinom, milijunima ljudi, moraju vladati jedna ili dvije stotine znanstvenika, u biti čak daleko manji broj, jer svaka znanost ne čini čovjeka sposobnim da upravlja društvom, a znanost svih znanosti, kruna svih znanosti je sociologija, koja pretpostavlja da sretni znanstvenik raspolaže s prethodnim ozbiljnim poznavanjem svih drugih znanosti. A ima li mnogo takvih znanstvenika ne samo u Rusiji nego i u cijeloj Evropi? Možda ih ima dvadeset ili trideset. Ta dvadesetorica, ili tridesetorica znanstvenika treba da upravljaju čitavim svijetom! Možemo li zamisliti despotizam koji bi bio besmisleniji i ogavniji od toga?

Najprije, najvjerojatnije je, da će se tih trideset znanstvenika međusobno posvaditi, a ako bi se pak sporazumjeli, to bi bilo na nesreću čitavog čovječanstva. Znanstvenik je već po svojoj biti sklon svakoj umnoj i moralnoj pokvarenosti, a njegov glavni porok jest pretjerano uzdizanje svog znanja, svoje vlastite pameti i prezir prema svima koji ne znaju. Prepustite mu upravljanje i postat će najnesnosniji tiranin zato jer je znanstveni ponos odvratan, uvredljiv i više tlačiteljski od svakog drugog. Biti rob pedanta – koje li sudbine za čovječanstvo! Dajte njima punu slobodu pa će početi vršiti na ljudima iste one pokuse, koje zbog koristi za znanost čine na kunićima, mačkama i psima.

Poštovat ćemo znanstvenike prema njihovim zaslugama, ali zbog spašavanja njihova uma i njihova morala ne smijemo njima dodjeljivati nikakve društvene privilegije, i ne priznavati njima druga prava do općeg prava slobode propovijedanja svog uvjerenja, svojih misli i znanja. Ne treba njima davati vlast, kao nikome drugom, jer tko postane ovlašćen, taj će prema pouzdanom socijalističkom zakonu neizbježno postati ugnjetač i eksploatator društva.

Ali, prigovorit će, ta znanost će uvijek biti privilegija samo malobrojnih; doći će vrijeme kada će biti pristupačna za sve i za svakoga. No, to vrijeme je još daleko i mora doći do puno društvenih preokreta prije njegova dolaska. A do tada, tko će se složiti da izruči svoju sudbinu u ruke znanstvenika, u ruke popova znanosti? Zašto ju je onda potrebno čupati iz ruku kršćanskih popova?

Čini nam se, da izvanredno griješe oni, koji zamišljaju da će nakon socijalne revolucije svi biti podjednako učeni. Znanost kao znanost i tada kao sada ostat će jedna od brojnih društvenih struka uz samo tu razliku, što je ta struka sada pristupačna samo za osobe privilegiranih klasa, a onda će postati pristupačna za sve, bez obzira na klase koje će biti jednom za uvijek ukinute, za sve koji će imati želju i sklonost da se njome bave i ne na štetu općeg manuelnog rada, koji će biti za sve obvezan.

Općom svojinom postat će samo opće znanstveno obrazovanje i, najvažnije, upoznavanje sa znanstvenom metodom, navika misliti tj. uopćavati činjenice i izvoditi iz njih više ili manje pravilne zaključke. Ali enciklopedijskih glava, a prema tome i znanstvenika sociologa uvijek će biti veoma malo. Bila bi nesreća za čovječanstvo ako bi ikada misao postala izvor i jedini rukovodilac života, ako bi se znanost i doktrina postavili na čelo društvenog upravljanja. Život bi presahnuo, a ljudsko društvo postalo bi nijemo i ropsko stado. Kada bi znanost upravljala životom, ne bi bilo drugog rezultata do oglupljivanja cijelog čovječanstva.

Mi, revolucionari-anarhisti, pristalice svenarodnog obrazovanja, oslobođenja i širokog razvitka društvenog života, a prema tome protivnici države i svake državnosti, nasuprot svim metafizičarima, pozitivistima i svim učenim i neučenim pristašama boginje znanosti, tvrdimo, da prirodni i društveni život uvijek prethodi misli, koja je samo jedna od njegovih funkcija, ali nikada nije njezin rezultat; da se razvija iz svoje vlastite dubine, nizom različitih činjenica, a ne nizom apstraktnih razmišljanja, i da su razmišljanja uvijek njegov produkt i nikada ga ne mogu proizvesti, ona samo pokazuju kao kilometarski stupovi njegov pravac i različite faze njegova samostalna i prirodna razvoja.

U skladu s takvim uvjerenjem niti imamo namjeru niti imalo želimo nametati našem ili tuđem narodu ma koji ideal društvenog uređenja, koji smo izvukli iz knjiga ili koga smo izmislili; uvjereni smo da narodne mase u svojim manje ili više povijesno razvijenim instinktima, u svojim svakodnevnim potrebama i u svojim svjesnim i nesvjesnim stremljenjima nose sve elemente svoje buduće normalne organizacije pa i tražimo taj ideal u samom narodu; budući da je svaka državna vlast, svaka vlada u svojoj biti i prema svom položaju postavljena izvan naroda, nad

narodom, neizbježno mora težiti tome da potčini narod, da mu nametne red i svrhe koje su mu strane, onda mi obznanjujemo, da smo neprijatelji svake upravne, državne vlasti, da smo neprijatelji državnog uređenja uopće i mislimo da narod može biti samo onda sretan, slobodan, kada će, organizirajući se odozdo prema gore, stvoriti sam svoj život, putem samostalnih i potpunoma slobodnih društava i mimo svakog službenog tutorstva, ali ne mimo različitih i jednako slobodnih upliva osoba i stranaka.

Takva su uvjerenja nas socijalnih revolucionara i zbog toga nas nazivaju anarhistima. Mi ne prosvjedujemo protiv tog naziva, jer smo zaista neprijatelji svake vlasti, jer znamo, da vlast utječe jednako nemoralno na one koji je nose, kao i na one koji su primorani da se joj pokoravaju. Pod njezinim kužnim uplivom jedni postaju častohlepni i gramzljivi despoti, eksploatatori društva u svoju ili stalešku korist, a drugi postaju robovi.

Idealisti svake vrste, metafizičari, pozitivisti, pobornici nadmoći znanosti nad životom, doktrinarni revolucionari, svi zajedno s podjednakim oduševljenjem, premda uz različite argumente brane ideju države i državničke vlasti gledajući u njima, *potpunoma logično*, na svoj način jedini spas društva. *Potpunoma logično* jer, prihativši kao temelj postavku, prema našem mišljenju potpunoma lažnu, da misao prethodi životu, apstraktna teorija društvenoj praksi, i da zbog toga sociološka znanost mora biti polazna točka za društvene prevrate i preobrazbe, obavezno dolaze do zaključka, budući da su misao, teorija, znanost u najmanju ruku u sadašnje vrijeme svojina malobrojnih, onda ti malobrojni moraju rukovoditi društvenim životom, moraju ne samo stimulirati već i upravljati svim narodnim pokretima, i da drugog dana revolucije novu društvenu organizaciju moraju stvarati ne slobodna društva narodnih asocijacija, općina, kotara odozdo prema gore u skladu s narodnim potrebama i instinktima, već jedino diktatorska vlast te učene manjine koja kao da izražava općenarodnu volju.

Na toj fikciji tobožnjeg narodnog predstavništva i na stvarnoj činjenici da narodnim masama upravlja neznatna šaka povlaštenih, koje su izabrale ili nisu izabrale gomile naroda, dotjerane na izbore gomile koje nikada ne znaju koga i zašto biraju; na tom tobožnjem i zamišljenom izrazu imaginarne općenarodne misli i volje, o kojima živi i pravi narod nema čak ni pojma, temelje se podjednako i teorija državnosti i teorija takozvane revolucionarne diktature.

Razlika između revolucionarne diktature i državnosti sastoji se samo u vanjskim uvjetima. U biti pak one obadvije predstavljaju jedno te isto upravljanje manjine nad većinom u ime tobožnje pameti manjine i tobožnje gluposti većine. Zbog toga su podjednako reakcionarne i imaju, i jedna i druga, kao rezultat neposredno i neminovno učvršćivanje političkih i ekonomskih privilegija vladajuće manjine i političkog i ekonomskog ropstva narodnih masa.

Sada je jasno, zašto *doktrinarni revolucionari*, koji su si postavili za cilj obaranje postojeće vlasti i poretka, da bi na njihovim ruševinama utemeljili svoju vlastitu diktaturu, nikada nisu bili i nikada neće biti neprijatelji, već naprotiv uvijek su bili i uvijek će biti najvatreniji pobornici države. Oni su samo neprijatelji postojeće vlasti zato jer hoće da zauzmu njezino mjesto; neprijatelji postojećeg političkog poretka zato jer odbacuju mogućnost njihove diktature, ali su ujedno najvatreniji prijatelji državne vlasti; bez zadržavanja vlasti revolucija bi, oslobodivši stvarno narodne mase, oduzela toj tobože revolucionarnoj manjini svaku nadu za stavljanje nove orme na mase i na obasipanje ih dobročinstvima – svojim upravnim mjerama.

I to je zaista točno da u sadašnje vrijeme, kada u cijeloj Evropi trijumfira reakcija, kada su sve države obuzete najzlobnijim duhom samoodržavanja i ugnjetavanja naroda, naoružane do zubiju trostrukim oklopom – vojnim, policijskim i finansijskim, koje se pod vrhovnim vodstvom kneza Bismarcka spremaju na očajnu borbu protiv socijalne revolucije; sada, kada bi se trebali,

čini se, ujediniti svi iskreni revolucionari kako bi pružili otpor očajnoj navali internacionalne reakcije, vidimo obratno, da su doktrinarni revolucionari pod vodstvom g. Marxa svuda na strani državnosti i državnika protiv narodne revolucije.

U Francuskoj, počev od 1870. godine, bili su za republikanca-reakcionara, za etatista Gambettu protiv revolucionarnog saveza juga (La Ligue du Midi), koji je jedini mogao spasiti Francusku i od njemačkog ropstva i od još opasnije, koja i danas likuje, koalicije klerikala, legitimista, orleanista i bonapartista. U Italiji oni koketiraju s Garibaldijem i s ostacima Mazzinijeve stranke; u Španjolskoj otvoreno su stali na stranu Castelara, Pi y Margalla i madridske konstituante; napokon u Njemačkoj i oko Njemačke, u Austriji, Švicarskoj, Nizozemskoj, Danskoj na strani su kneza Bismarcka, na koga, prema vlastitom priznanju, gledaju kao na veoma korisnog revolucionarnog radnika, pomažući mu u stvari pangermanizacije svih tih zemalja.

Sada je jasno zašto su se gospoda doktori filozofije Hegelove škole, bez obzira na svoje vatreno revolucionarstvo u svijetu apstraktnih ideja, u stvari u 1848. i 1849. godini pokazali kao ne revolucionari, već u većini kao reaktionari i zašto su većina njih postali u sadašnje vrijeme ozloglašeni pristaše kneza Bismarcka.

Međutim, u dvadesetim i četrdesetim godinama njihovo tobožnje revolucionarstvo, još nigdje i nikako ne provjeravano, nailazilo je na puno vjere. Sami su vjerovali u njega, premda su ga pokazivali većinom u djelima prilično apstraktne prirode tako da se pruska vlada uopće na nj nije obazirala. Možda je vlada već tada shvatila da rade za nju.

S druge strane, pruska vlada je težila svom glavnom cilju – osnivanju najprije pruske hegemonije u Njemačkoj, a zatim i direktnom potčinjavanju cijele Njemačke svojoj nedjeljivoj vladavini putem, koji joj se činio neusporedivo probitačniji i udobniji, nego put liberalnih reformi i čak put podsticanja njemačke znanosti – i to, putom ekonomskim, pri čemu morala je naići na vatrene simpatije cjelokupne bogate trgovačke i industrijske buržoazije, cjelokupnoga židovskog financijskog svijeta u Njemačkoj, jer procvat buržoazije i svijeta financija neminovno je tražio opširnu državnu centralizaciju; tome vidimo nov primjer u sadašnje vrijeme u njemačkoj Švicarskoj, gdje veliki industrijski trgovci i bankari počinju već javno izražavati svoje simpatije prema najtješnjem političkom povezivanju s opširnim njemačkim tržištem tj. s pangermanskim imperijem, koji ima za sve okolne male zemlje privlačnu ili usisavajuću snagu udara.

Prva zamisao o osnivanju *carinskog saveza* ne pripada uostalom Pruskoj, već Bavarskoj i Wirttembergu, koji su takav savez međusobno sklopili još 1828. godine. Ali Pruska je uskoro prihvatila i zamisao i njenu realizaciju.

Prije je u Njemačkoj bilo isto toliko carinskih ispostava i raznovrsnih carina koliko je bilo u njoj država. Takav položaj bio je zaista neodrživ i prouzrokovao je zastoj u čitavoj njemačkoj trgovini i industriji. I tako joj je Pruska, uzevši u moćne ruke stvar carinskog povezivanja Njemačke, učinila pravo dobročinstvo. Već 1836. godine pod vrhovnom upravom pruske monarhije savezu su pripadali oba Hessena, Bavarska, Wirttemberg, Saska, Tiringija, Baden, Nassau i slobodni grad Frankfurt – u svemu više od 27 milijuna stanovnika. Izvan saveza su ostali samo Hannover, vojvodstva Mecklenburg i Oldenburg, slobodni gradovi Hamburg, Lübeck i Bremen, i napokon cjelokupno austrijsko carstvo.

Ali upravo eliminiranje austrijskog carstva iz njemačkog carinskog saveza predstavljalo je bitni interes Pruske; jer to eliminiranje na početku samo ekonomsko, moralo je imati kao posljedicu i političko eliminiranje.

Godine 1840. počeo je *treći period* njemačkog liberalizma. Veoma je teško karakterizirati ga. Izvanredno je bogat mnogostranim razvojem najrazličitijih pravaca, škola, interesa i misli, a isto

tako je siromašan činjenicama. Sav je ispunjen smušenom ličnošću i kaotičnim pisanjima kralja Fridrika Vilima IV, koji je sjeo na prijestolje svog oca upravo 1840. godine.

Za njegove vlade potpunoma se promijenio odnos Pruske prema Rusiji. Suprotno svom ocu i svom bratu, sadašnjem caru Njemačke, novi je kralj mrzio cara Nikolu. Kasnije je za to skupo platio i gorko i glasno se pokajao – ali na početku vladavine nije se plašio ni đavola. Poluznanstvenik, polupjesnik, pogođen fiziološkom nemoći, a k tome pijanac, pokrovitelj i prijatelj lutajućih romantičara i borbenih pangermanskih rodoljuba, bio je posljednjih godina očeva života nada njemačkih patriota. Svi su se nadali da će dati ustav.

Prvi njegov čin bio je kompletna amnestija. Nikola se namrštio, ali je zato sva Njemačka pljeskala i ojačale su liberalne nade. Ustav ipak nije dao, ali je napričao toliko različitih besmislica i političkih i romantičkih i staroteutonskih, da čak ni Nijemci nisu mogli ništa shvatiti.

A stvar je bila jako jednostavna. Sujetan, slavohlepan, nemiran, nespokojan, a istovremeno nesposoban da se obuzda, da radi, Fridrik Vilim IV bio je jednostavno epikurejac, bekrija, romantičar ili svojeglavi despot na prijestolju. Kao čovjek koji stvarno nije ni za što sposoban, nije ni u što sumnjao. Činilo mu se da mu kraljevska vlast, a iskreno je vjerovao u mistični božanski značaj te vlasti, daje pravo i snagu činiti baš sve što mu pada na pamet, suprotno logici i svim zakonima prirode i društva raditi najnemogućije, povezivati ono što je apsolutno nezdrživo.

Tako je htio da u Pruskoj postoji potpuna sloboda, ali da istodobno kraljevska vlast bude neograničena kao i njegova samovolja. U tom smislu počeo je propisivati ustave, najprije samo provincijalne, a 1847. godine obznanio je nešto slično općem ustavu. Ali sve to je imalo potpuno neozbiljan karakter. Bila je samo jedna posljedica: svojim neprestanim pokušajima, koji su se međusobno nadopunjavali i pobijali, ispremetao je cijeli stari poredak i ozbiljno razgibao svoje podanike odozgo do dolje. Svi su počeli nešto očekivati.

To nešto bila je 1848. godina. Svi su osjećali njezino približavanje ne samo u Francuskoj, u Italiji nego i u Njemačkoj; da, upravo u Njemačkoj koja je tijekom tog trećeg perioda, između 1840. i 1848. godine dospjela nakupiti podosta francuskog buntovnog duha. Tom francuskom raspoloženju nimalo nije smetalo hegelijanstvo, koje je upravo jako voljelo izražavati na francuskom, dakako uz pristojnu nezgrapnost i s njemačkim naglaskom, svoje apstraktno-revolucionarne zaključke. Nikada nije Njemačka čitala toliko francuskih knjiga kao u to vrijeme. Činilo se da je zaboravila na svoju vlastitu literaturu. Zato je pak francuska literatura, pogotovu revolucionarna, prodrla svuda. Povijest žirondista od Lamartinea, djela Louisa Blanca i Micheleta bila su prevedena na njemački jezik, istodobno s najnovijim romanima. I Nijemci su počeli maštati da su junaci velike revolucije i raspoređivati među sobom uloge za buduće događaje: netko se je zamišljao kao Danton ili prijazni Camille Desmoulins (der liebenswürdige Camille Desmoulins!), netko kao Robespierre ili Saint-Just, netko kao Marat. Gotovo nitko nije bio sam svoj, jer za to je potrebno da ga stvarno obdari priroda. Nijemac sve ima, i misli pune dubine duha i uzvišene osjećaje, samo nema narav, a ako ima i narav onda je potonja podlačka.

Mnogi njemački književnici, oponašajući Heinea i tada već umrlog Börnea, preselili su se u Pariz. Među njima su se isticali doktor Arnold Ruge, pjesnik Herwegh i K. Marx. Najprije su htjeli zajednički izdavati časopis, ali su se posvadili. Herwegh i Marx su već bili socijalisti.

Njemačka je počela da se upoznaje sa socijalnim učenjima tek četrdesetih godina. Bečki profesor Stein bio je jedan od prvih koji je napisao knjigu o njima. Ali prvi praktični njemački socijalist ili točnije komunist bio je bez sumnje krojač Weitling, koji je početkom 1843. godine došao iz Pariza u Švicarsku, gdje je bio član tajnog društva francuskih komunista. Utemeljio je mnogo komunističkih društava među njemačkim obrtnicima u Švicarskoj, ali krajem 1843. izručio ga

je Pruskoj tadašnji šef ciriškog kantona g. Bluntschli, danas istaknuti jurist i profesor prava u Njemačkoj.

Međutim, glavni propagator socijalizma u Njemačkoj, najprije potajno, a uskoro i javno, bio je Karl Marx.

G. Marx imao je i ima suviše važnu ulogu u socijalističkom pokretu njemačkog proletarijata da bismo mogli da zaobiđemo tu značajnu ličnost, a da ne nastojimo da ga opišemo u nekoliko vjernih crta.

Porijeklom je g. Marx Židov. U njemu se združuju, može se reći, sve kvalitete i svi nedostaci te sposobne rase. Živčan, kako neki kažu, gotovo do granice plašljivosti, izvanredno je častohlepan i sujetan, svadljiv, netrpeljiv i apsolutan, kao Jehova, gospodin Bog njegovih predaka i, kao on, osvetoljubiv sve do granica ludila. Nema takve laži, klevete, koju ne bi mogao izmisliti i širiti protiv onoga tko je imao nesreću da uzbudi njegovu ljubomoru ili, što je isto, njegovu mržnju. I nema tako ogavne intrige, koju ne bi iskoristio samo ako, po njegovu mišljenju uostalom najčešće pogrešnom, ta intriga može poslužiti jačanju njegova položaja, njegova utjecaja, ili širenju njegove snage. U tom smislu potpuno je politički čovjek.

Takve su njegove negativne crte. Ali ima i veoma mnogo pozitivnih. Veoma je pametan i izvanredno mnogostrano učen. Doktor filozofije, bio je već u Kölnu oko 1840. godine, može se reći, duša i centar jako poznatih kružoka naprednih hegelijanaca, zajedno s kojima je počeo izdavati opozicioni časopis, koji je uskoro zatvorila ministarska zapovijed. U taj kružok pripadali su i braća Bruno Bauer i Edgar Bauer, Max Stirner i kasnije u Berlinu prvi kružok njemačkih nihilista, koji je po svojoj ciničkoj dosljednosti uvelike nadmašio najvatrenije nihiliste u Rusiji.

Godine 1843. ili 1844. g. Marx se preselio u Pariz. Tu se prvi puta susreo s društvom francuskih i njemačkih komunista i sa svojim zemljakom, francuskim Židovom, Morisom Hessom, koji je prije njega bio učeni ekonomist i socijalist i imao je u to vrijeme značajan utjecaj na znanstveni razvoj g. Marxa.

Rijetko se može naći čovjek, koji bi tako puno znao i čitao, i čitao tako pametno, kao g. Marx. Ekonomska znanost bila je u to vrijeme jedini predmet njegova zanimanja. S osobitom svestranošću izučavao je engleske ekonomiste, koji su nadmašili sve ostale i pozitivnim značajem znanja i praktičnim smislom njihove pameti, odgojene na engleskim ekonomskim činjenicama, i strogom kritikom i savjesnom smjelošću zaključaka. Ali tome svemu g. Marx je dodao još dva nova elementa: dijalektiku najapstraktniju, najfiniju, koju je prisvojio u Hegelovoj školi i koju često dovodi do nestašluka, do nemoralnosti, i drugi elemenat – komunističku polaznu točku.

G. Marx je, razumije se, pročitao sve francuske socijaliste, od Saint-Simona do Proudhona zaključno i potonjeg, kao što je poznato, mrzi i nema sumnje da ima u njegovoj nepoštednoj kritici Proudhona mnogo istine: Proudhon je ostao idealist i metafizičar, bez obzira na sva nastojanja da stane na realno tlo. Njegova je polazna točka – apstraktna ideja prava; od prava polazi k ekonomskoj činjenici, a g. Marx, nasuprot njemu, izrekao je i dokazao onu nedvojbenu istinu, koju potvrđuje sva prošla i sadašnja povijest ljudskog društva, naroda i država da je ekonomska činjenica uvijek prethodila i prethodi juridičkom i političkom pravu. Jedna od glavnih znanstvenih zasluga g. Marxa upravo se sastoji u izlaganju i dokazivanju te istine.

Međutim, najupadljivija je, i to g. Marx nije nikada priznao, ona činjenica da je u političkom smislu g. Marx direktan učenik Louisa Blanca. G. Marx je neusporedivo pametniji i neusporedivo učeniji od toga malenog zlosretnog revolucionara i državnika; ali kao Nijemac, bez obzira na svoju znatnu visinu, dospio je u šegrtu sitnog Francuza.

Uostalom ta čudna činjenica ima jednostavno tumačenje: Francuz retoričar, kao buržoaski političar i kao ozloglašeni pristalica Robespierrea, i Nijemac znanstvenik, u svom trojnom svojstvu hegelijanca, Židova i Nijemca, obojica su vatreni pobornici državnosti i obojica propovijedaju državni komunizam; razlika je samo u tome da se jedan zadovoljava retoričnim deklamacijama umjesto argumentima, a drugi, kao što dolikuje učenome i ozbiljnome Nijemcu, ukrasuje taj i njemu dragi princip svim mudrolijama Hegelove dijalektike i svim bogatstvom svojih mnogostranih znanja.

Oko godine 1845. Marx je stao na čelo njemačkih komunista i zatim je zajedno s g. Engelsom, svojim postojanim prijateljem, isto tako pametnim premda manje učenim, ali zato praktičnijim i ništa manje sposobnim za političku klevetu, laž i intrige, utemeljio tajno društvo njemačkih komunista ili državnih socijalista. Njihov centralni komitet, a na njegovu čelu stajala su, razumije se, obojica, bio je nakon njihova progonstva iz Pariza prenešen u Bruxelles, gdje je ostao do 1848. godine. Uostalom do te godine njihova propaganda, iako se je pomalo širila u cijeloj Njemačkoj, ostajala je tajna i nije izlazila pred javnost.

Nema sumnje, da je socijalistički otrov prodirao u Njemačku svim mogućim putovima. Imao je odraza čak u vjerskim pokretima. Tko nije čuo o efemernoj vjerskoj doktrini, koja je nikla 1844. i potonula 1848. godine pod imenom »*novi katolicizam*« (sada se u Njemačkoj javila nova hereza protiv rimske crkve pod nazivom »*stari katolicizam*«).

Novi katolicizam je nastao na slijedeći način. Kao što sada u Francuskoj, tako je 1844. u Njemačkoj katoličko svećenstvo zamislilo pokrenuti fanatizam katoličkog stanovništva golemom procesijom u čast nešivene odjeće Krista, koja se tobože čuva u Trieru. Oko *milijun* hodočasnika skupilo se za taj blagdan iz svih krajeva Evrope – svečano su ponijeli svetu odjeću i pjevali: »Sveta odjeće, moli Boga za nas!« – To je u Njemačkoj pobudilo veliki skandal i dalo je njemačkim radikalima povod da zbiju licemjernu šalu. Godine 1848. imali smo priliku vidjeti u Breslauu onu pivnicu gdje se uskoro nakon te procesije sakupilo nekoliko šleskih radikala, među ostalima glasoviti grof Reichenbach i njegovi sveučilišni drugovi profesor gimnazije Stein i bivši katolički svećenik Johann Ronge. Po njihovu diktatu Ronge je napisao otvoreno pismo, kitnjasti prosvjed trierskom biskupu, koga je nazvao Tetzl XIX stoljeća. Na takav način započela je novo-katolička hereza.

Hereza se je brzo raširila po cijeloj Njemačkoj, čak i u Poznanskom vojvodstvu, i pod izlikom povratka na drevni kršćanski komunistički obrok počeli su otvoreno propovijedati komunizam. Vlada je bila u nedoumici i nije znala što joj je činiti, jer je propovijed ipak imala vjersko obilježje i jer su se u samom protestantskom stanovništvu formirale *slobodne* zajednice, koje su pokazivale, premda na skromniji način, politički i socijalistički pravac.

Industrijska kriza 1847. godine, koja je osudila desetine tisuća tkalaca na smrt od gladi, pobudila je još jače zanimanje cijele Njemačke za socijalna pitanja. Heine, pjesnik kameleon, napisao je tim povodom prekrasnu pjesmu »*Tkalac*«, koja je predskazivala skorbu i nepoštednu socijalnu revoluciju.

Da, svi su u Njemačkoj čekali, ako ne već socijalnu, onda barem političku revoluciju, koja je davala nade na uskrsnuće i obnovu velike njemačke domovine, i u tom sveopćem iščekivanju, u tom zboru nada i želja, glavni akcent je bio na rodoljublju i državnosti. Nijemcima je bilo krivo da Englezi i Francuzi, pričajući o njima s čuđenjem i ironijom kao o pametnom i kulturnom narodu, mogu im odricati svaku praktičnu sposobnost i svaki smisao za stvarnost. Zbog toga su sve njihove želje i traženja bila usmjerena uglavnom jednom cilju: *stvaranju jedinstvene i moćne*

pangermanske države ma u kom obliku, republičkom ili monarhističkom, samo da bi ta država bila dovoljno snažna da pobudi čuđenje i strah svih susjednih naroda.

Godine 1848. zajedno s opće-evropskom revolucijom započelo je *četvrto razdoblje*, posljednja kriza njemačkog liberalizma, kriza koja je značila njegovu potpunu propast.

Od vremena jadne pobjede nad golemim ustankom seljaka, pobjede koju su slavili 1525. godine udružene snage feudalizma (koji se već približavao svom kraju) i najnovijih država (koje su se tek počele stvarati u Njemačkoj) – pobjede koja je napokon osudila svu Njemačku na dugotrajno ropstvo pod birokratsko-državnim jarmom, nije se u toj zemlji još nikada nakupilo toliko vrućeg materijala, toliko revolucionarnih elemenata kao uoči 1848. Nezadovoljstvo, iščekivanje i želja za preokretom, izuzev višu birokraciju i plemstvo, bili su sveopći. Niti poslije pada Napoleona, niti u dvadesetim, niti u tridesetim godinama nije se dogodilo u Njemačkoj, da u krilu buržoazije budu ne desetine, već mnoge stotine ljudi, koji su sebe nazivali revolucionarima i koji su imali pravo na to ime, jer nezadovoljni beskorisnom književnošću i retorskim brbljanjem bili su zaista spremni dati svoj život za svoja uvjerenja.

Poznavali smo mnogo takvih ljudi. Oni nisu, razumije se, pripadali u buržoaski svijet ili u krug literarno-učene buržoazije. Među njima je bilo izvanredno malo advokata, nešto malo više liječnika, i što je značajno – gotovo ni jednog visokoškolca, izuzev studenata bečkog sveučilišta, koje je 1848. i 1849. godine pokazalo dosta ozbiljan revolucionarni pravac, vjerojatno zbog toga, jer su se u pogledu znanosti nalazili neusporedivo niže od svih njemačkih sveučilišta (ne spominjemo praško, jer je to slavenska univerza).

Golema većina sveučilišne omladine u Njemačkoj već je onda bila na strani reakcije, naravno ne feudalne, već konzervativno-liberalne; ta je većina bila pristaša državnog uređenja po svaku cijenu. Možemo zamisliti što je postalo od te omladine sada.

Radikalna stranka se je dijelila u dvije kategorije. Obje su nastale pod neposrednim utjecajem francuskih revolucionarnih ideja. Ali između njih je bila golema razlika. U prvu kategoriju su pripadali ljudi koji su predstavljali cvijet učene mlade generacije Njemačke: doktori različitih fakulteta, liječnici, advokati, a i prilično činovnika, pisaca, novinara, govornika; svi su, zna se, političari duboka duha, koji su s nestrpljenjem očekivali revoluciju koja je trebala otvoriti široke perspektive za njihove talente. Čim je započela revolucija, ti su se ljudi postavili na čelo čitave radikalne stranke i poslije mnogih učenih evolucija, koji su je uzalud iscrpili i paralizirali u njoj posljednje ostatke energije, stigli su do potpune praznine.

Ali postojala je druga kategorija ljudi, koji nisu bili toliko sjajni i častohlepni, ali su bili iskreniji i zbog toga neusporedivo ozbiljniji; dolazili su iz redova sitne buržoazije. U njoj je bilo puno učitelja i siromašnih trgovačkih pomoćnika iz trgovačkih i industrijskih kuća. Bilo je, naravno, i advokata, i liječnika, i sveučilišnih profesora, i novinara, i knjižara, pa čak činovnika, ali bili su malobrojni. Ti su ljudi bili zaista sveci i najozbiljniji revolucionari u smislu neograničene vjernosti i spremnosti da se žrtvuju dokraja i bez fraziranja za stvar revolucije. Nema dvojbe, da su imali druge vođe i da je uopće njemačko društvo bilo sposobno i raspoloženo za narodnu revoluciju, bili bi od dragocjene koristi.

Međutim, ti su ljudi bili revolucionari i bili su spremni pošteno služiti revoluciji, ne shvaćajući dokraja što je to revolucija i što se može od nje tražiti. Nisu imali pa i nisu mogli imati ni kolektivni instinkt, ni kolektivnu volju, ni misao. Bili su individualni revolucionari bez ikakva temelja pod nogama i, ne nalazeći u sebi misli vodilje, morali su se prepustiti nemoralnom vodstvu svoje starije, učene braće, u rukama kojih su postali oruđe za svjesnu ili nesvjesnu prevaru narodnih

masa. Prema osobnom instinktu željeli su sveopće oslobođenje, jednakost, sreću za sve, a bili su prisiljeni da rade za pobjedu pangermanske države.

U Njemačkoj je postojao tada, a postoji i sada, revolucionarni element još ozbiljniji – to je gradski proletarijat; taj je dokazao u Berlinu, Beču i u Frankfurtu na Meini u 1848. i u 1849. godini u Dresdenu, u Hannoverском kraljevstvu i u Badenskom vojvodstvu, da je kadar i spreman za ozbiljan ustanak čim bi našao barem donekle pametno i pošteno vodstvo. U Berlinu se je javio čak element, koji se do sada proslavio samo u Parizu, to je ulični deran – gamen (le gamin), revolucionar i junak.

U ono vrijeme gradski proletarijat u Njemačkoj, barem njegova velika većina nalazio se je još sasvim izvan utjecaja propagande Marxa i izvan organizacije njegove komunističke stranke. Ona je bila proširena uglavnom u industrijskim gradovima pruskog Porajnja, osobito u Kölnu. Ogranci te organizacije su postojali još u Berlinu, u Breslauu i na kraju u Beču, ali prilično slabi. Razumije se da je njemački proletarijat, kao i proletarijat drugih zemalja, imao u zametku kao instinktivni zahtjev socijalističke težnje, koje su se objelodanjivale, manje ili više, u narodnim masama u svim prošlim revolucijama bez iznimke, ne samo u političkim već čak i u vjerskim. Ali postoji golem razlika između takvih instinktivnih zahtjeva i svjesnog, jasno određenog zahtjeva za socijalnim prevratom ili socijalnim reformama. Takav zahtjev nije postojao u Njemačkoj niti u 1848. niti u 1849. godini, iako je glasoviti manifest njemačkih komunista, koji su sastavili i napisali gospoda Marx i Engels, bio objavljen u ožujku 1848. godine. Taj je manifest prohujao nad njemačkim narodom gotovo bez traga. Revolucionarni proletarijat svih gradova Njemačke bio je izravno podređen stranci političkih radikala ili *krajnje demokracije*, što ju je veoma ojačalo, ali sama zbunjena buržoasko-patriotskim programom kao i potpunom nesposobnošću svojih vođa, buržoaska je demokracija prevarila narod.

Napokon, u Njemačkoj je postojao još jedan element, koga više nema, to je revolucionarno seljaštvo ili koje je u najmanju ruku sposobno da postane revolucionarno. U ono vrijeme u većoj polovici Njemačke postojao je još ostatak feudalizma onako kao što postoji još do danas u dva Mecklenburška vojvodstva. U Austriji je feudalizam vladao potpunoma. Bilo je nedvojbeno da je njemačko seljaštvo sposobno i spremno za ustanak. Kao što se dogodilo 1830. godine u bavarском Pfalzu, tako se i godine 1848. gotovo u cijeloj Njemačkoj počelo pokretati seljaštvo, čim se pročula objava francuske republike, i u početku počelo jako vatreno, živo, aktivno sudjelovati u prvim izborima zastupnika u mnogobrojne revolucionarne parlamente. Tada su njemački seljaci još vjerovali da će parlamenti moći i htjeti da nešto za njih učine i delegirali su u njih svoje najsmjelije, najcrvenije predstavnike – ukoliko, razumije se, može njemački političar biti smion i crven. Spoznavši uskoro da od parlamenta nema za njih nikakve koristi, seljaci su se ohladili, ali u početku bili su spremni na sve, čak na sveopći ustanak.

Godine 1848. kao i 1830. njemački liberali i radikali su se najviše bojali tog ustanka; ne vole ga čak ni socijalisti Marxove škole. Svima je poznato da je Ferdinand Lassalle, koji je po vlastitu priznanju bio direktni učenik tog vrhovnog vođe komunističke partije u Njemačkoj, što ipak nije učitelja smetalo da poslije Lassalleove smrti dade ljubomornu i jalnu izjavu uperenu protiv sjajnog učenika, koji je u praktičnom smislu ostavio svog učitelja daleko iza sebe; svima je poznato, tvrdimo, da su poraz seljačkog ustanka u XVI stoljeću, te jačanje i procvat birokratske države u Njemačkoj, poslije toga bili istinska pobjeda za revoluciju.

Za komuniste ili socijalne demokrate Njemačke svako je seljaštvo reakcija; a država, svaka država, čak bismarkovska, je revolucija. Neka ne misle da ih ogovaramo. Kao dokaz da stvarno tako misle pokazujemo na njihove govore, brošure, članke u časopisima i napokon na njihova pisma

– sve ćemo to pružiti ruskoj javnosti u svoje vrijeme. Uostalom, marksisti ne znaju drukčije misliti; kao pristalice države po svaku cijenu moraju proklinjati svaku narodnu revoluciju, osobito pak seljačku, po svojoj naravi anarhičnu i koja se kreće ravno k uništavanju države. Kao Pangermani prije svega moraju odbacivati seljačku revoluciju već samo zbog toga, jer je ta revolucija specijalno slavenska.

I u toj mržnji prema seljačkoj buni oni se na najnježniji i najdirljiviji način slažu sa svim slojevima i strankama buržoaskog njemačkog društva. Vidjeli smo već kako je 1830. bilo dovoljno da se seljaci bavarskog Pfalza dignu s kosama i vilama protiv gospodskih zamkova pa da se trenutačno ohladi revolucionarna vatra, kojom su tada gorjeli južnonjemački burševi. Godine 1848. isto se ponovilo i odlučne protumjere, poduzete protiv njemačkih radikala, protiv pokušaja seljačkog ustanka u samom početku revolucije 1848, gotovo da nisu postale glavni razlog tužnog kraja te revolucije.

Počela je nečuvenim nizom narodnih pobjeda. U toku nepuna mjeseca poslije pariških veljačkih dana sravnjene su bile sa zemljom sve državne vladine ustanove i snage gotovo bez ikakve primjene sile. Tek što je u Parizu pobijedila narodna revolucija, izbezumljeni od straha i od prezira prema sebi, vladaoci i vlade počele su padati u Njemačkoj jedna za drugom. Istini za volju, bilo je nečega kao vojne protumjere u Berlinu i u Beču; ali bile su tako neznatne, da se nema o čemu govoriti.

Revolucija je, dakle, pobijedila u Njemačkoj bez ikakvog krvoprolića. Svi su lanci bili razbijeni, sve su pregrade pale same od sebe. Njemački revolucionari mogli su učiniti sve. Pa što su uradili?

Reći će da se revolucija pokazala nesposobnom ne samo u Njemačkoj već u cijeloj Evropi. Ali u svim drugim zemljama strane snage su pobijedile revoluciju poslije duge ozbiljne borbe: u Italiji austrijska vojska, u Mađarskoj združeni Rusi i Austrijanci; u Njemačkoj je pak revoluciju pobijedila vlastita nesposobnost revolucionara.

U Francuskoj, možda će reći, dogodilo se to isto; ne, u Francuskoj je bilo potpunoma drugo. Tamo se upravo u to vrijeme postavilo grozno revolucionarno pitanje, koje je iznenada sve buržoaske političare, čak crvene revolucionare, gurnulo u reakciju. U Francuskoj su se u te glasovite lipanjske dane po drugi put sreli buržoazija i proletarijat, kao neprijatelji među kojima je pominjenje isključeno. Prvi put su se sreli još 1834. godine u Lionu.

Socijalno pitanje u ono vrijeme u Njemačkoj, kao što smo već spomenuli, tek je počelo da se probija podzemnim putovima u svijest proletarijata i, premda se tada govorilo o njemu, no više na teoretski način, i kao o pitanju više francuskom nego njemačkom. Zbog toga ono još nije moglo odvojiti njemački proletarijat od demokrata koje bi radnici slijedili bez razmišljanja, samo da bi ih demokrati vodili u bitku.

Ali upravo uličnu bitku nisu željeli vođe i političari demokratske stranke Njemačke. Više su voljeli beskrvne i neopasne bitke u parlamentima, koje je barun Jelačić, hrvatski ban i jedno od oruđa habsburško-austrijske reakcije, slikovito nazvao »Ustanove za vježbe u retorici«.

U ono vrijeme u Njemačkoj je bilo bezbroj parlamenata i ustavotvornih skupština. Prva među njima bila je narodna skupština u Frankfurtu, koja je trebala sastaviti opći ustav za cijelu Njemačku. Sastojala se od približno 600 zastupnika, predstavnika čitave njemačke zemlje, koje je neposredno izabrao narod. Bilo je i zastupnika iz čisto njemačkih pokrajina austrijske imperije; češki i moravski Slaveni odbili su da pošalju svoje zastupnike na veliko nezadovoljstvo njemačkih rodoljuba, koji nikako nisu mogli, a prije svega nisu željeli, shvatiti da Češka i Moravska, u najmanju ruku zato što su se u njima nastanili Slaveni, uopće nisu njemačke pokrajine. Na takav način u Frankfurtu se je skupio iz svih krajeva Njemačke cvijet njemačkog rodoljublja i libera-

lizma, njemačke pameti i njemačke učenosti. Svi rodoljubi i revolucionari dvadesetih i tridesetih godina, koji su imali sreću dočekati to vrijeme, sve liberalne glasovite ličnosti četrdesetih godina, svi su se sreli u tom vrhovnom, općegermanskome parlamentu. I iznenada na opće zaprepaštenje odmah prvih dana se je pokazalo da su u najmanju ruku tri četvrtine zastupnika, koje je neposredno izabrao narod, reacionari! I ne samo reacionari već politički vragoljani, jako učeni, ali izvanredno nevini.

Ozbiljno su umišljali čim će iz svojih pametnih glava izvući ustav za cijelu Njemačku i čim će ga proglasiti u ime naroda, odmah će mu se pokoriti sve njemačke vlade. Povjerovali su obećanjima i zakletvama njemačkih vladara, kao da nisu u toku više od trideset godina, od 1815. do 1848. godine osjetili i na samima sebi, i na svojim drugovima, njihovo bezobrazno i sustavno vjerolomstvo. Povjesničari i pravnici duboka duha nisu shvatili jednostavnu istinu, njeno tumačenje i potvrdu mogli bi pročitati na svakoj stranici povijesti i to: da bi se učinila bezopasnom bilo koja politička sila, da bi se smirila, pokorila, za to postoji samo jedno sredstvo – treba je uništiti. Filozofi nisu shvatili da protiv političke sile nema nikakvih drugih garancija do potpunog uništenja, da u politici, kao u areni gdje se bore suprotne snage i činjenice, riječi, obećanja i zakletve ništa ne znače, već samo zato što svaka politička sila, dok bude zaista sila, čak mimo i protiv volje vlasti i vladara koji njome upravljaju, po svojoj biti i zbog opasnosti samouništenja mora neminovno i po svaku cijenu težiti ostvarenju svojih ciljeva.

Njemačke vlade su bile u ožujku 1848. godine demoralizirane, zaplašene, ali ni izdaleka uništene. Stara državna, birokratska, juridična, financijska, politička i vojna organizacija ostale su nedirnute. Popuštajući pod pritiskom vremena malo su olabavili žvale, ali su vladari čvrsto držali u ruci sve krajeve uzde. Golema većina činovnika, koji su bili naučeni na mehaničko izvršavanje zapovijedi, sva policija, sva vojska, svi su bili njima privrženi kao i prije, čak jače nego prije, jer uslijed narodne oluje koja je zaprijetila njihovom opstanku, mogli su samo od njih očekivati spas. Napokon, bez obzira na sveopću pobjedu revolucije, ubiranje i plaćanje poreza provodilo se pedantno kao i prije.

U početku revolucije nekoliko usamljenih glasova, istini za volju, tražilo je da se posvuda u Njemačkoj ukinu plaćanja poreza i uopće izvršavanje svih davanja u naturi i u novcu sve do tle dok se ne proglasi i ne uvede novi ustav. Ali protiv tog prijedloga, koji je naišao na mnogo dvoumljenja u samom narodu, naročito kod seljaka, digao se prijeteci jednoglasni zbor osuda od strane sveg buržoaskog svijeta ne samo liberala već i od strane najcrvenijih revolucionara i radikala. Ta priklanjali su se izravno državnom bankrotu i rušenju svih državnih ustanova, i to u ono isto vrijeme kada su se svi brinuli za stvaranje nove, još snažnije, jedinstvene i nedjeljive pangermanske države! Zaboga! Rušenje države! To bi valjda značilo slobodu i blagdan za glupu gomilu težačkog puka, ali za pristojne ljude, za cijelu buržoaziju, koja postoji zahvaljujući snazi države – to je nesreća! I pošto frankfurtskoj nacionalnoj skupštini, a skupa s njom i svim radikalima Njemačke, ni na pamet nije mogla pasti misao o uništenju državne sile, koju su držali njemački vladari, jer s druge strane nisu znali pa i nisu željeli organizirati narodnu silu, koja ne bi bila skladna s državnom, nije ništa drugo preostalo do tješiti se vjerom u svetinju obećanja i prisega tih vladara.

Ne bi bilo zgoroga češće podsjećati ljude, koji raspravljaju o misiji znanosti i znanstvenika kao organizatora društva i upravljača državama, na tragikomičnu sudbinu zlosretne frankfurtske skupštine. Ako je ikoji njemački politički skup zavrijedio da ga zovu učeni, onda je to upravo ta pangermanska skupština, u kojoj su zasjedali najglasovitiji profesori njemačkih sveučilišta i svih fakulteta, osobito pravnici, politekonomisti i povjesničari.

I najprije, kao što smo već spomenuli, taj se skup u svojoj većini pokazao kao strahovito reakcionaran toliko da, kada je Radowitz, prijatelj, stalni dopisnik i vjerni slugan kralja Fridrika Vilima IV i koji je prije toga bio pruski poslanik kod njemačkog saveza, a u svibnju 1848. godine postao zastupnik narodne skupštine – kada je Radowitz stavio tom skupu prijedlog da svečano iskaže svoje simpatije austrijskoj vojsci, toj *njemačkoj* vojsci, koja je bila sastavljena većinom od Mađara i Hrvata i koju je bečki kabinet poslao protiv talijanskih ustanika, golema većina tog skupa ushićena njegovim njemačko-rodoljubnim govorom je ustala i pljeskala Austrijancima. Time je taj skup svečano izjavio u ime cijele Njemačke, da je glavni i, može se reći, jedini ozbiljni cilj njemačke revolucije bilo stvaranje nove rodoljubne tamnice s nazivom jedine i nedjeljive *pangermanske carevine*, a ne osvajanje slobode za njemačke narode.

Istu grubu nepravdu taj je skup pokazao u odnosu na Poljake Poznanjskog vojvodstva i uopće na sve Slavene. Sva ta plemena, koja mrze Nijemce, mora progutati pangermanska država. To zahtijeva buduća moć i dostojanstvenost buduće njemačke domovine.

Prvo unutarnje pitanje koji si je postavio taj mudri, rodoljubni skup, bilo je: moraju li općenjemačke države biti republika ili monarhija? I razumije se, pitanje je riješeno u korist monarhije. Međutim, za to ne valja osuđivati gospodu profesore-zastupnike i zakonodavce. Razumije se, kao istinski, a još i učeni Nijemci, tj. kao svjesno uvjereni podlaci, svim su srcem nastojali očuvati svoje dragocjene vladare. Ali ako ne bi ni težili tome, ipak bi morali odlučiti u korist monarhije, jer, izuzimajući nekoliko stotina iskrenih revolucionara, koje smo prije spomenuli, isto to je željela sva njemačka buržoazija.

A kao dokaz tome citirat ćemo riječi uvaženog patrijarha demokratske stranke, danas socijaldemokrata, gore spomenutog kenigsberškog rodoljuba, doktora Johanna Jacobyja. U svom govoru 1858. godine pred biračima iz Königsberga rekao je slijedeće:

Sada, gospodo, govorim iz dubine svog najkompletnijeg uvjerenja, sada u našoj cijeloj zemlji, u cijeloj demokratskoj stranci nema ni jednog čovjeka koji bi, neću reći, težio nekom drugom obliku državnosti osim monarhije, već koji samo sanja o njemu. Mada kasnije dodaje: Ako je ikoje vrijeme, onda je upravo 1848. pokazala kako se duboko ukorijenio monarhistički element u narodnom srcu.

Drugo pitanje je bilo: kakav će oblik imati njemačka carevina, centralizirani ili federalni? Prvi oblik bio bi logičan i neusporedivo usklađeniji s ciljem, sa stvaranjem jedinstvene, nedjeljive i moćne njemačke države. Ali za ostvarenje tog cilja bilo bi neminovno oduzeti vlast, prijestolje i potjerati iz Njemačke sve vladare osim jednoga, tj. započeti i dovesti dokraja mnoštvo pojedinačnih buna. Ovo je previše odudaralo od njemačke podaničke vjernosti i zbog toga problem su riješili u korist federalne monarhije u skladu sa starim idealom – mnoštvo srednjih i malih vladara te isto toliko parlamenata, a na čelu svega toga jedinstveni općenjemački car i parlament.

A tko će biti car? To je bio glavni problem. Bilo je jasno, da se za to prijestolje može odrediti samo austrijski car ili pruski kralj. Niti Austrija, niti Pruska ne bi dopustile nikoga drugoga.

Većina simpatija na skupu bila je na strani austrijskog cara. Bilo je tome mnogo razloga: svi, nepruski Nijemci, mrzili su i mrze Prusku, kao što u Italiji mrze Piemont. Kralj Fridrik Vilim IV pak je svojim neuravnoteženim, ćudljivim ponašanjem prije revolucije i poslije nje potpunoma izgubio sve simpatije onih koji su pozdravljali njegovo stupanje na prijestolje. Osim toga, sva južna Njemačka prema prirodi svog stanovništva većinom katolika, te prema povijesnim tradicijama i navikama bila je odlučno na strani Austrije.

Ipak izbor austrijskog cara nije bio moguć, jer se austrijska carevina, obuzeta revolucionarnim pokretima u Italiji, Mađarskoj, Češkoj pa i u samom Beču, nalazila na rubu propasti, dok je Pru-

ska bila oboružana i spremna bez obzira na nemire na ulicama Berlina, Königsberga, Poznanja, Breslaua i Kölna.

Nijemci su željeli jedinstvenu, moćnu carevinu neusporedivo jače od slobode. Svima je bilo jasno da samo Pruska može dati Njemačkoj ozbiljnog cara. Radi toga, kada bi gospoda profesori, koji su predstavljali malone većinu frankfurtske skupštine, imali barem kap zdravog kritičkog razuma, morali bi ne razmišljajući, ne otežući, već teška srca odmah ponuditi carsku krunu pruskome kralju.

Na početku revolucije Fridrik Vilim IV bez dvojbe bi krunu prihvatio. Berlinski ustanak, pobjeda naroda i poraz vojske pogodili su ga u samo srce; osjećao se ponižen i tražio je bilo koje sredstvo da bi spasio, uspostavio svoju kraljevsku čast. Budući da nije imao druge mogućnosti, sam se uhvatio za carsku krunu. Već 21. ožujka, tri dana nakon svog poraza u Berlinu, proglasio je manifest, u kome je objavio njemačkom narodu da se radi spasa Njemačke stavlja na načelo zajedničke njemačke domovine. Napisavši taj manifest vlastitom rukom, zajašio je konja i okružen vojnom pratnjom s trobojnom pangermanskom zastavom u ruci, svečano je prošao ulicama Berlina.

Međutim, frankfurtska skupština nije shvatila ili nije željela shvatiti tu ne baš diskretnu aluziju i umjesto toga da izravno i jednostavno proglasi pruskog kralja za cara, primijenili su polumjeru, kao što rade kratkovidni i neodlučni ljudi; ta polumjera nije donijela odluku i bila je direktna uvreda za pruskog kralja. Gospoda profesori nisu shvatili da su prije izbora njemačkog cara, morali sastaviti općenjemački ustav, a još prije ustava trebali su složiti *temeljna prava njemačkog naroda*.

Učeni zakonodavci potrošili su više od pola godine za pravnu formulaciju tog prava. Praktičke pak poslove su prepustili privremenoj vladi, koju su sastavili od neodgovornog vladara i od odgovornog ministarstva. Za vladara su izabrali ne pruskog kralja, već njemu za inat austrijskog nadvojvodu.

Čim je bio izabran, frankfurtski skup je tražio da mu sve savezne vojske polože zakletvu. Poslušale su samo malobrojne vojske malih država, pruska pak, hanoverska i čak austrijska vojska odbile su bez okolišanja. Tako je svima postalo jasno da su snage, utjecaj, značaj frankfurtskog skupa beznačajni, te da se je sudbina Njemačke odlučivala ne u Frankfurtu već u Berlinu i Beču, naročito u Berlinu, jer je Beč bio previše zauzet svojim vlastitim, isključivo austrijskim brigama, koje ni izdaleka nisu bile njemačke, a da bi imao vremena baviti se njemačkim poslovima.

Što je pak u to vrijeme radila radikalna ili takozvana revolucionarna stranka? Većina njenih nepruskih članova nalazila se u frankfurtskom parlamentu i predstavljala u njemu manjinu. Ostali su se nalazili u pojedinim parlamentima i bili su također paralizirani, najprije zato jer je njihov utjecaj na opći tok njemačkih poslova, zbog svoje vlastite ništavnosti, bio obavezno ništavan, a zatim i zato, što je parlamentarizam čak u Berlinu, Beču, Frankfurtu bio smiješan i frazerski.

Pruska ustavotvorna skupština, koja je započela rad 22. svibnja 1848. u Berlinu i skupila gotovo sav cvijet radikalizma, jasno je to dokazala. U njoj su odjekivali najvatreniji, najkitnjastiji i čak revolucionarni govori, ali se nista nije uradilo. Odmah u toku prvih sjednica odbačen je bio nacrt ustava, koji je predložila vlada, i slično kao frankfurtski skup potrošila je nekoliko mjeseci na pretresanje vlastitog nacrta, pri čemu su se radikali na čuđenje cijelog naroda natjecali u revolucionarnim izjavama.

Ispoljila se sva revolucionarna nesposobnost, da ne kažem beskrajna glupost njemačkih demokrata i revolucionara. Pruski radikali su se dokraja povratili parlamentarnoj igri i izgubili su

smisao za sve drugo. Oni su ozbiljno povjerovali u snagu parlamentarnih odluka, i najpametniji među njima su mislili da parlamentarne debatske pobjede odlučuju o sudbini Pruske i Njemačke.

Postavili su si nerješiv zadatak: izmirivanje demokratske samouprave i ravnopravnosti s monarhističkim poretkom. Kao dokaz citirat ćemo govor, koji je održao u lipnju 1848. godine jedan od glavnih vođa te stranke, doktor Johann Jacoby pred svojim biračima u Berlinu, i koji jasno pokazuje sav demokratski program:

»Ideja republike je najviši i najčišći izraz građanskog samoupravljanja i jednakosti. Ali, je li moguće ostvarenje republičkog oblika vladavine kod stvarno danih uvjeta u određeno vrijeme i u određenoj zemlji, to je drugo pitanje. Samo sveopća, jednoglasna volja građana može ga riješiti. Svaka pojedinačna osoba bi učinila ludost ako bi se usudila preuzeti odgovornost za takvu odluku. Bila bi luda i čak zločinačka svaka stranka, koja bi pokušala *nametnuti* narodu taj oblik vladavine. Ne samo danas nego i u ožujku na prethodnom sastanku u Frankfurtu, govorio sam to isto badenskim zastupnicima i nastojao da ih odvratim, premda avaj! i uzaludno, od republikanskog ustanka. U cijeloj Njemačkoj – izuzimajući samo Baden – sama se je revolucija s poštovanjem zaustavila ispred neuzdrmljivih prijestolja i time je dokazala da, premda može stati nakraj samovolji svojih vladara, nipošto ih ne želi otjerati. Moramo se pokoriti društvenoj volji i zato je *ustavno-monarhistički oblik vladanja* onaj jedinstveni temelj, na kome smo obvezani podići novu političku zgradu.«

Dakle, novo uređenje monarhije na demokratskim temeljima, evo teškog, direktno nemogućeg zadatka; rješavanje tog zadatka su preuzeli na sebe duboki duhom, ali vanredno malo revolucionarni radikali i crveni demokrati pruske konstituante, i što su se više udubljavali u rješavanje tog zadatka izmišljajući nove ustavne lance, u koje su namjeravali zakovati ne samo narodnu volju već i kraljevsku samovolju svog obožavanog, suludog vladara, to su se više udaljavali od pravog posla.

Mada je bila golema njihova praktička kratkovidnost, ipak nije sizala tako daleko, a da ne bi vidjeli kako monarhija, premda pobijeđena u ožujkim danima, ali ne uništena, otvoreno konspirira i prikuplja oko sebe sav stari reakcionarno-aristokratski, vojni, policijski i birokratski svijet, iščekujući povoljan slučaj da rastjera demokrate i da preuzme vlast, neograničenu kao i prije. Spomenuti govor doktora Jacobyja dokazuje da su pruski radikali to dobro vidjeli: »Nemojmo se zavaravati, rekao je Jacoby, apsolutizam i junckerstvo⁸ nipošto nisu nestali niti ishlapjeli, jedva da smatraju za potrebno i nastoje da se pričinjavaju mrtvima. Trebalo je biti slijepac da se ne bi vidjele težnje reakcije...«

Prema tome, pruski su radikali jasno vidjeli opasnost, koja im je prijetila. Što su poduzeli da je spriječe? Monarho-feudalna reakcija nije bila teorija, već je to bila snaga, strahovita snaga, koja je raspolagala cijelom vojskom koja je gorjela od nestrpljenja da opere sa sebe sramotu ožujskog poraza i da obnovi zasjenjenu i povrijeđenu kraljevsku vlast u narodnoj krvi, svom birokracijom, čitavim državnim organizmom, koji je raspolagao golemim financijskim sredstvima. Pa zar su radikali vjerovali da mogu vezati tu prijetecu snagu novim zakonima i ustavom, tj. čisto papirnim sredstvima?

Da, bili su dovoljno praktični i mudri, a da bi mogli gajiti takve nade. Kako drukčije protumačiti činjenicu da su, umjesto da poduzmu niz praktičnih i stvarnih mjera protiv prijetnja, koje su se nadvisile nad njima, proveli cijele mjesece u raspravama o novom ustavu i o novim zakonima,

---

⁸ Tako se u Pruskoj zove plemićko usmjerenje i vojno-plemička stranka. Riječ juncker upotrebljava se u značenju plemića.

koji bi trebali svu državnu moć i vlast podrediti skupštini. Toliko su vjerovali u stvarnost svojih skupštinskih debata i zakona, da su zanemarili jedino sredstvo, koje bi se suprotstavilo državno-reakcionarnoj snazi – snagu revolucionarno-narodnu, putem organizacije potonje.

Nečuveno lake pobjede narodnih ustanaka nad vojskom gotovo u svim glavnim gradovima Evrope, koje su označavale početak revolucije 1848. bile su štetne za revolucionare ne samo u Njemačkoj već i u svim drugim zemljama, jer su uzbudile u njima glupu uvjerenost da je dovoljna najmanja narodna demonstracija da se slomi svaki vojni otpor. Zbog takvog uvjerenja pruski i uopće njemački demokrati i revolucionari, misleći da o njima ovisi hoće li poplašiti vladu narodnim pokretom, ako bi to bilo potrebno, nisu smatrali za neophodno da organiziraju, usmjeruju, da ne spominjemo, povećavaju revolucionarne osjećaje i snage u narodu.

Naprotiv, kao što dolikuje dobrom bourgeoisu, najrevolucionarniji među njima bojali su se tih osjećaja i te snage, uvijek su bili spremni da stanu na stranu državnoga i građansko-društvenog poretka protiv njih, i uopće su mislili da, ukoliko što rjeđe pribjegavaju opasnom sredstvu narodne bune, utoliko bolje.

Na takav način službeni revolucionari Njemačke i Pruske zanemarili su jedino sredstvo, kojim su raspolagali za održavanje konačne i stvarne pobjede nad reakcijom, koja je opet počela dizati glavu. Ne samo da nisu mislili na organiziranje narodne revolucije već su naprotiv, nastojali posvuda smiriti i utišati je, i samim tim lomili su jedino ozbiljno oružje kojim su raspolagali.

Lipanjski dani, pobjeda vojnog diktatora i republikanskog generala Cavaignaca nad pariškim proletarijatom, trebali su otvoriti oči demokratima Njemačke. Lipanjska katastrofa nije bila samo nesreća za pariške radnike već je bila prvi i, može se reći, odlučan poraz revolucije u Evropi. Reakcionari svih zemalja su brže i bolje shvatili tragični i toliko pogodan za njih značaj lipanjskih dana od revolucionara i naročito od njemačkih.

Trebalo je samo vidjeti kakvo oduševljenje je pobudio prvi izvještaj o tim danima u svim reakcionarnim krugovima, bio je prihvaćen kao vijest o spasu. Rukovođeni potpuno ispravnim instinktom, vidjeli su u pobjedi Cavaignaca ne samo pobjedu francuske reakcije nad francuskom revolucijom već pobjedu svjetske ili međunarodne reakcije nad međunarodnom revolucijom. Vojnici, štabovi svih zemalja su je pozdravljali kao međunarodnu nadoknadu za vojničku čast. Poznato je da su oficiri pruskih, austrijskih, saskih, hanoverskih, bavorskih i drugih njemačkih vojski odmah poslali generalu Cavaignacu, privremenom predsjedniku francuske republike, pismo s čestitkama, razumije se uz dopuštenje pretpostavljenih i s odobrenjem svojih vladara.

Cavaignacova pobjeda imala je zaista golemo povijesno značenje. Ona počinje novu epohu u međunarodnoj borbi reakcije protiv revolucije. Ustanak pariških radnika, koji je trajao četiri dana, od 23. do 26. lipnja, nadmašio je po svojoj divljoj energiji i žestini sve narodne bune, koje su se ikada dogodile u Parizu. Njime je zapravo započela socijalna revolucija; lipanjski ustanak je bio njezin prvi akt, a posljednji, još očajniji otpor Pariške komune bio je drugi.

U lipanjskom ustanku su se po prvi puta susreli bez maski, licem u lice, divlja narodna snaga, koja se više ne bori za druge, već upravo za sebe, kojom nitko ne rukovodi, koja se diže vlastitim pokretom na obranu svojih najsvetijih interesa i divlja vojna snaga, neobuzdana nikakvim razmišljanjima o poštovanju zahtjeva civilizacije i čovječnosti, društvene uglađenosti i građanskog prava i koja opijena divljom borbom nemilosrdno sve pali, kolje i uništava.

U svim prethodnim revolucijama, u borbi protiv naroda, nailazeći ne samo na narodne mase već i na uvažene građane, koji su stajali na čelu masa, sveučilišnu i politehničku omladinu i, napokon, nacionalnu gardu, koja se u većini sastojala od bourgeoisa, vojska se je nekako brzo demoralizirala i prije nego što je bila stvarno poražena, povlačila se ili se bratimila s narodom. U

najvećoj žestini bitke, između zaraćenih strana postojao je i poštivao se neke vrsti ugovor, koji nije dopuštao da najžešće strasti prekorače stanovite granice, upravo kao da su se obje strane dogovorile da se tuku tupim oružjem. Ni sa strane naroda, ni sa strane vojske nikome nije padalo na pamet da se mogu nekažnjivo rušiti kuće, ulice, ili klati desetine tisuća nenaoružanih ljudi. Postojala je opća fraza, koju je konzervativna stranka neprestano ponavljala, kada je branila bilo koju reakcionarnu mjeru i željela da uspava nepovjerenje protivničke strane: »Vlast, koja bi u svrhu održavanja pobjede nad narodom zamislila da bombardira Pariz, smjesta bi se onemogućila.«⁹

Takva ograničenja u upotrebi vojne sile bila su izvanredno pogodna za revoluciju i tumače zašto je narod prije u većini slučajeva bio pobjednik. Eto, s tim laganim pobjedama naroda nad vojskom htio je prekinuti general Cavaignac.

Kada su ga pitali zašto je poveo masovni juriš, tako da je bilo neminovno uništenje velikog broja ustanika, odgovorio je: »Nisam želio da vojna zastava bude po drugi put obeščaćena od narodne pobjede.« Rukovodeći se tom čistom vojnom i potpuno protunarodnom mišlju, prvi se usudio upotrijebiti topove za rušenje kuća i cijelih ulica, zauzetih od ustanika. Napokon, drugoga, trećeg i četvrtog dana poslije pobjede, bez obzira na sve svoje dirljive proklamacije zalutaloj braći, koju je pozivao u svoj bratski zagrljaj, dopustio je da trupe zajedno s razbješnelom nacionalnom gardom u toku tri dana za redom zakolju i strijeljaju bez ikakva suda oko deset tisuća ustanika, među kojima je bilo, razumije se, mnogo nedužnih.

Sve je to bilo učinjeno s dvojakim ciljem: oprati krvlju pobunjenika *vojničku čast(!)*, a ujedno suzbiti proletarijatu želju za revolucionarnim pokretom, ulivši mu obavezno poštovanje nadmoći vojne sile i užas od njene nemilosrdnosti.

Taj potonji cilj Cavaignac nije postigao. Vidjeli smo da lipanjska lekcija nije spriječila proletarijat Pariške komune da se digne na ustanak, i nadamo se da nova, još nepoštednija lekcija, koju je dobila Komuna neće zaustaviti pa čak ni zakočiti socijalnu revoluciju, naprotiv, deseterostruko će pojačati energiju i strast njenih pristalica i time će približiti dan njene pobjede.

Ali, ako Cavaignac nije uspio ubiti socijalnu revoluciju, postigao je drugi cilj, definitivno je ubio liberalizam i buržoasku revolucionarnost, ubio je republiku i na njezinim ruševinama utemeljio vojnu diktaturu.

Oslobodivši vojnu silu od lanaca, koje joj je stavila buržoaska civilizacija, vrativši joj svu punoću njezinog prirodnog divljaštva i pravo da, ne prezajući ni pred čim, daje punu slobodu nečovječnom i nepoštednom divljaštvu, onemogućio je svaki buržoaski otpor. Od časa kada su nepoštednost i rušenje postali parola vojne akcije, stara, klasična, nevina buržoaska revolucija, s pomoću uličnih barikada, postala je dječja igra. Da bi se moglo uspješno boriti protiv vojne sile, koja odsad ništa ne poštuje i k tome i naoružana najstrašnijim oruđima za uništavanje ne samo kuća i ulica već čitavih gradova sa svim njihovim žiteljima, da bi se moglo boriti protiv takve divlje zvijeri, treba imati drugu zvijer ništa manje divlju, ali pravedniju: svenarodnu organizacionu bunu, socijalnu revoluciju, koja kao i vojnička reakcija, ništa neće poštediti i neće se ni pred kim zaustaviti.

Cavaignac, koji je pružio takvu dragocjenu uslugu francuskoj i uopće međunarodnoj reakciji, bio je, međutim, najiskreniji republikanac. Zar nije značajno da je bilo suđeno da republikanac utemelji prvu vojnu diktaturu u Evropi, da bude prethodnik Napoleona III i njemačkog cara; isto

---

⁹ Te riječi je izgovorio Thiers u poslaničkom domu 1840. godine, kada je u svojstvu ministra Luja Filipa podnio domu nacrt o fortifikaciji Pariza. Trideset jednu godinu nakon toga Thiers, predsjednik francuske republike, bombardirao je Pariz, da bi ugušio Komunu.

tako kao što je drugi republikanac, njegov glasoviti prethodnik Robespierre pripremio državni despotizam, koji je utjelovljen u Napoleonu I. Zar to ne dokazuje da vojna disciplina, koja sve guta i sve ugušuje – ideal pangermanske carevine – jest neophodna posljednja riječ buržoaske državne centralizacije, buržoaske republike i uopće buržoaske civilizacije.

Bilo kako bilo, njemački oficiri, plemići, birokrati, vladari i kraljevi strahovito su zavoljeli Cavaignaca i uzbuđeni njegovom ratnom pobjedom, primjetno su se osokolili i počeli se već pripremati za novu bitku.

Što su pak radili njemački demokrati? Jesu li shvatili kakva im je opasnost prijetila i za nje-no odvratanje raspolagali su samo s dva sredstva: raspaljivanje revolucionarne strasti u narodu i organizacija narodnih snaga? Ne, nisu shvatili. Naprotiv, kao za inat još više su se udubili u parlamentarne debate i, okrenuvši narodu leđa, prepuštali su ga utjecaju svakojakih agenata reakcije.

Nije čudo što se narod prema njima potpuno ohladio, izgubio je u njih i u njihovu stvar svako povjerenje; došlo je tako daleko, da je u studenom, kada je pruski kralj vratio svoju gardu u Berlin, imenovao za prvog ministra generala Brandenburga, s jasnom potpuno reakcionarnom namjerom, dekretom raspustio konstituantu i podario Pruskoj svoj vlastiti ustav, dakako potpuno reakcionaran, ti isti berlinski radnici, koji su u ožujku tako složno podigli ustanak i tako su se hrabro tukli da su prisilili gardu da napusti Berlin, sada se nisu pomaknuli, nisu čak ni pisnuli i ravnodušno su gledali kako:

»Vojnici tjeraju demokrate.«

Time je u stvari završila tragikomedija njemačke revolucije. Još ranije, točnije u listopadu knez je Windischgraetz uspostavio red u Beču, istini za volju, uz prilično krvoproliće – općenito su se austrijski revolucionari pokazali revolucionarnijima od pruskih.

Što je pak u to vrijeme radila nacionalna skupština u Frankfurtu? Krajem 1848. napokon je izglasala *temeljna prava* i novi pangermanski ustav, te je pruskom kralju ponudila carsku krunu. Ali austrijska, pruska, bavorska, hanoverska i saska vlada odbile su temeljna prava i novopečeni ustav, a pruski kralj je odbio da prihvati carsku krunu, i poslije toga je opozvao svoje zastupnike.

Reakcija je slavila u cijeloj Njemačkoj. Revolucionarna stranka, opametivši se, odlučila je organizirati sveopći ustanak na proljeće 1849. U svibnju revolucija, koja se gasila, posljednji put je zaplamsala u Saskoj, u bavarskom Pflazu i u Badenu. Taj plamen su svuda ugušili pruski vojnici, koji su nakon kratkotrajne i dosta krvave borbe uspostavili stari red u cijeloj Njemačkoj; tom je prilikom pruski princ, sadašnji car i kralj Vilim I, zapovjednik pruske vojske u Badenu, iskoristio priliku da objesi nekoliko pobunjenika.

Tako je izgledao tužni kraj jedine i za dugo vrijeme posljednje njemačke revolucije. Postavlja se sada pitanje: koji je bio glavni razlog tom neuspjehu?

Uz svu političku neiskusnost i praktičku nevjestost, koja često karakterizira znanstvenike, uz potpun nedostatak revolucionarne smionosti i uz iskonsko gnušanje Nijemaca od revolucionarnih mjera i pothvata i uz vatrenu ljubav za podređivanje sebe vlasti, napokon, uz značajno po-manjkanje instinkta, ljubavi i smisla za slobodu, glavni razlog neuspjeha je bila opća težnja svih njemačkih rodoljuba za stvaranjem pangermanske države.

Ta težnja, koja izvire iz dubina njemačke prirode, čini Nijemce potpunoma nesposobnim za revoluciju. Društvo, koje želi utemeljiti snažnu državu, hoće pošto-poto da se podredi vlasti; revolucionarno društvo, naprotiv, želi da zbaci sa sebe vlast. Kako izmiriti ta dva suprotna zahtjeva, koja se uzajamno isključuju? Moraju neizostavno paralizirati jedan drugoga, kao što se je Nijem-

cima dogodilo u 1848. godini, kada nisu postigli ni slobodu, ni snažnu državu, već su pretrpjeli strahoviti poraz.

Obje težnje su toliko proturječne da se u stvarnosti ne mogu sresti istodobno u jednom te istom narodu. Jedna težnja mora svakako biti prividna, koja skriva onu pravu, kao što je to bilo u 1848. Varljiva težnja prema slobodi bila je zavaravanje samoga sebe, obmana; dok je težnja za osnivanjem pangermanske države bila veoma ozbiljna. Tu nema dvojbe, u najmanju ruku u odnosu na sve obrazovano njemačko buržoasko društvo, ne isključujući najgolemiju većinu najcrvenijih demokrata i radikala. Možemo misliti, nagađati, nadati se, da u njemačkom proletarijatu živi protusocijalni instinkt, koji će ga možda učiniti sposobnim za osvajanje slobode, jer nosi isti ekonomski jaram i isto tako ga mrzi, kao i proletarijat drugih zemalja, i zato što se niti on niti drugi neće moći osloboditi od ekonomskog ropstva, a da ne sruši višestoljetnu tamnicu, koja se zove država. Možemo samo pretpostavljati i nadati se, jer činjeničnih dokaza nema, naprotiv, vidjeli smo da ne samo 1848. već i danas njemački se radnici slijepo pokoravaju svojim vođama, dok vođe, organizatori, *socijalno-demokratske stranke njemačkih radnika* ne vode ih prema slobodi i k internacionalnom bratstvu, već ravno pod jaram pangermanske države.

Njemački su se radikali 1848. godine, kao što smo već spomenuli, našli u tragikomičnoj situaciji, kada su se pobunili protiv državne vlasti, da bi je primorali da bude jača i šira. Dakle, ne samo da nisu htjeli da je ruše već naprotiv, na najnježniji način su se brinuli da je očuvaju, u to isto vrijeme kada su se protiv nje borili. Prema tome, sva je njihova aktivnost bila razbijena i u biti paralizirana. Aktivnost vlasti nije pokazivala takve proturječnosti. Vlast je bez razmišljanja težila ugušiti po svaku cijenu svoje čudne nepozvane i nemirne prijatelje demokrate. Da radikali nisu mislili o slobodi, već o stvaranju carevine, dovoljno je navesti jednu činjenicu. Kada je frankfurtska skupština, u kojoj su već pobijedili demokrati, ponudila carsku krunu Fridriku Vilimu IV, 28. ožujka 1849, tj. onda kada je Fridrik potpuno uništio sve takozvane revolucionarne tekovine ili narodna prava, razjurio konstituantu koju je neposredno izabrao narod i dao najreakcionarniji, najpodliji ustav, kada je, ispunjen srdžbom zbog uvrede koja je bila nanesena njemu i kruni, kada su policajci po njegovoj zapovijedi kao divljač gonili demokrate koje je mrzio.

Ta nisu mogli biti toliko slijepi da bi od takva vladara tražili slobodu! Pa što su očekivali, čemu su se nadali? Očekivali su *pangermansku državu!*

Kralj nije bio sposoban ni to da im da. Feudalna stranka, koja je zajedno s njim pobijedila i ponovno prigrabila državnu vlast, neprijateljski je gledala na ideju jedinstva. Ta stranka je mrzila njemačko rodoljublje, kao nešto buntovno, i znala je samo za svoje prusko rodoljublje. Sva vojska, svi oficiri i svi učenici vojnih škola tada su pomamno pjevali glasovitu prusko-patriotsku pjesmu:

»Prus sam, poznaš li moju zastavu.«

Fridrik je želio biti car, ali se je plašio, plašio se Austrije, Francuske, a najviše cara Nikole. Kada mu je došla poljska delegacija u ožujku 1848. godine i tražila slobodu za Poznanjsko vojvodstvo, rekao je: »Ne mogu prihvatiti vašu molbu, jer bi to bilo protiv želje mog zeta, cara Nikole, koji je pravi veliki čovjek! Kada on kaže – da, onda bude da, kada kaže – ne, onda je to – ne.«

Kralj je znao da se Nikola neće nikada složiti s carskom krunom za njega, baš je zato i gotovo zbog toga odlučno odbio da je primi od frankfurtske deputacije.

Međutim, bilo mu je neophodno potrebno da učini nešto u smislu njemačkog jedinstva i pruske hegemonije, pa makar samo zato da opere svoju čast, koja je bila okaljana njegovim ožujskim manifestom. Zbog toga je Fridrik koristeći pobjedničku slavu, koju mu je donijela pruska vojska

prilikom gušenja ustanka demokrata u Njemačkoj, i koristeći unutrašnje poteškoće u Austriji, koja je bila nezadovoljna njegovim uspjesima u Njemačkoj, učinio pokušaj da utemelji u svibnju 1849. savez između Pruske, Saske i Hannovera, koji je težio koncentraciji svih diplomatskih i vojnih poslova u rukama Pruske, ali savez nije dugo potrajao. Čim je Austrija uz pomoć ruske vojske suzbila pobunu u Mađarskoj (u rujnu 1849), Schwarzenberg je prijeteći zatražio od Pruske da se u Njemačkoj sve vrati na stari red, koji je postojao prije ožujka, jednom riječi, da se uspostavi *Njemački savez*, koji je bio veoma pogodan za prevlast Austrije. Saska i Hannover su se odmah otcijepili od Pruske i priključili Austriji, Bavarska je slijedila njihov primjer; a ratoborni virtemberški kralj je izjavio na sav glas: »Kamo mu bude zapovijedio austrijski car da krene sa svojom vojskom, tamo će i poći«.

Tako se je nesretna Pruska našla potpuno sama. Što je mogla da radi? Tašti, ali slabi kralj smatrao je da nikako ne može pristati na zahtjeve Austrije; zato je postavio svog prijatelja, generala Radowitza, za prvog ministra i zapovijedio svojoj vojsci da krene. Bilo je gotovo došlo do sukoba. Ali je car Nikola podviknuo Nijemcima »stanite!«, dojurio je u Olmütz (studeni 1850) na konferenciju i donio presudu. Poniženi kralj se je pokorio, Austrija je likovala i, u starom saveznom dvorcu u Frankfurtu (u svibnju 1851), nakon trogodišnjeg zamračenja opet je zasijao *Njemački savez*.

Revolucije kao da nije bilo. Jedini njezin trag bila je užasna reakcija koja je trebala poslužiti Nijemcima kao spasonosna lekcija: tko ne želi slobodu, već državu, taj se ne treba igrati revolucije.

Krizom 1848. i 1849. u stvari završava povijest njemačkog liberalizma. Dokazala je Nijemcima da oni ne samo što nisu kadri osvojiti slobodu već čak je i neće; dokazala je, osim toga, da bez inicijative pruske monarhije nisu kadri postići čak ni svoj pravi i ozbiljan cilj, nemaju snage stvoriti jedinstvenu i moćnu državu. Reakcija, koja je zatim slijedila, razlikuje se od one iz 1812. i 1813. godine u tome što su, bez obzira na svu gorčinu i teret ove potonje, Nijemci očuvali i mogli očuvati zabludu da vole slobodu i, ako ih ne bi omela snaga ujedinjenih vlada, koja je uvelike nadmašila njihove buntovničke snage, znali bi stvoriti slobodnu i jedinstvenu Njemačku. Sada je takva utješna samoobmana nemoguća. U toku prvih mjeseci revolucije u Njemačkoj nikako nije postojala takva vladina snaga koja bi se mogla njima suprotstaviti, ako bi željeli bilo što poduzeti; kasnije pak, upravo su oni, više nego itko drugi, pomogli da se uspostavi takva snaga. To znači da je nulti rezultat revolucije bio posljedica ne vanjskih zapreka, već posljedica vlastite nesposobnosti njemačkih liberala i rodoljuba.

Osjećaj te nesposobnosti postao je u neku ruku temelj političkog života i upravljač novoga društvenog života Njemačke. Izgleda da su se Nijemci promijenili i postali praktični ljudi. Odrekavši se širokih apstraktnih ideja koje su predstavljale sav svjetski značaj njihove klasične literature, od Lessinga do Goethea i od Kanta do Hegela zaključno, odrekavši se i francuskog liberalizma, demokratizma i republikanstva, počeli su sada tražiti ostvarenje njemačke sudbine u osvajačkoj politici Pruske.

Valja dodati, njima na čast, da se preobrazba nije izvršila iznenada. Posljednje dvadeset četiri godine, od 1849. do danas, koje smo zbog kratkoće obuhvatili petim razdobljem, treba zapravo podijeliti na četiri razdoblja:

Razdoblje beznadne pokornosti od 1849. do 1858. tj. do početka regentstva u Pruskoj.

Razdoblje od 1858. do 1866. period posljednje predbornje borbe liberalizma na izdisaju protiv pruskog apsolutizma.

Razdoblje od 1866. do 1870. kapitulacija pobijeđenog liberalizma.

Razdoblje od 1870. do danas, slavlje pobjedonosnog ropstva.

U *petom razdoblju* je unutarnje i vanjsko poniženje Njemačke stiglo do krajnje granice. Unutra šutnja robova: u južnoj Njemačkoj austrijski ministar, nasljednik Metternicha, zapovijedao je bezuvjetno; u sjevernoj je Manteuffel proganjao preživjele demokrate, Manteuffel, koji je do krajnosti ponizio prusku monarhiju na konferenciji u Olmützu (1850) za ljubav Austrije i na veliko zadovoljstvo pruske dvorske, plemićke i vojno-birokratske stranke. Dakle, u odnosu na slobodu nula, a u odnosu na vanjsko dostojanstvo, na težinu, na značaj Njemačke kao države još manje od nule. Pitanje Schleswig-Holsteina bilo je definitivno riješeno u korist Danske; to pitanje je uzбудilo najburnije strasti kod Nijemaca svih krajeva i stranaka i to neprestano od 1847. godine. To uzbuđenje je izazvalo prusko uplitanje. Uzbudila se je dvorska, vojna, birokratska i plemićka stranka. U svim drugim pitanjima glas ujedinjene Njemačke, točnije razjedinjene *Njemačkim savezom*, druge države nisu uopće uzimale u obzir. Pruska je sada, više nego ikada, postala sužanj Rusije. Nesretni Fridrik, koji je prije mrzio Nikolu, sada se zaklinjao samo na njega. Vjernost interesima petrogradskog dvora je išla tako daleko da su bili pruski vojni ministar i pruski poslanik na engleskom dvoru, kraljev prijatelj, obojica smijenjeni zbog izražavanja simpatija prema zapadnim državama. Poznata je pripovijest o »*nezahvalnosti*« kneza Schwarzenberga i Austrije, koja se tako duboko dojmila i uvrijedila Nikolu. Austrija, prirodni neprijatelj Rusije zbog svojih interesa na istoku, otvoreno je prešla na stranu Engleske i Francuske protiv Rusije, Pruska pak na veliko nezadovoljstvo cijele Njemačke ostala je vjerna dokraja.

Šesto razdoblje počinje regentstvom sadašnjeg kralja i cara Vilima I. Fridrik je dokraja poludio i njegov brat Vilim, koga je sva Njemačka mrzila kao pruskog princa, postao je 1858. regent, a u siječnju 1861. godine, poslije smrti starijeg brata, kralj Pruske. Značajno je, da je ta kralj-feldvebl i glasoviti krvnik demokrata imao također svoj medeni mjesec s narodnougodnim liberalizmom. Preuzimajući regentstvo, održao je govor, u kojem je izrekao čvrstu namjeru podići Prusku, a preko nje i cijelu Njemačku na odgovarajuću visinu, poštujući pri tome granice koje je odredio kraljevski ustav¹⁰ i oslanjajući se uvijek na narodne težnje, koje izražava parlament.

U skladu s takvim obećanjem prvi njegov čin upravljanja bio je raspuštanje ministarstva Manteuffela, koje je bilo jedno od najreakcionarnijih koje je ikada upravljalo Pruskom i koje je bilo kao utjelovljenje njezina političkog poraza i uništenja.

Manteuffel je postao prvi ministar u studenom 1850. tobože zato da potpiše sve uvjete konferencije u Olmützu, do kraja ponižavajuće za Prusku i da napokon nju i svu Njemačku podredi austrijskoj hegemoniji. Takva je bila volja Nikole, takva je bila žarka želja kneza Schwarzenberga, takve su bile želje i volja goleme većine pruskih junkera ili plemstva, koji nisu htjeli ni da čuju o spajanju Pruske s Njemačkom i koji su bili odani austrijskome i sveruskome caru, dapače više nego vlastitom kralju kome su se pokoravali po dužnosti, ali ne od ljubavi. Tijekom čitavih osam godina Manteuffel je upravljao Pruskom u spomenutom pravcu i duhu, ponižavajući je u odnosu

---

¹⁰ To poštovanje, činilo se, moralo bi mu biti to lakše, pošto oktroirani, tj. kraljevskom vlašću darovani ustav u stvari ničim nije ograničavao kraljevsku vlast, osim jedne točke – pravo sklapati ugovore o novim zajmovima ili raspisivati nove poreze bez suglasnosti parlamenta; prikupljanje poreza, koji su već dobili parlamentarno odobrenje, nije trebalo stavljati na ponovno glasanje, jer parlament nema pravo da ih ukida. Upravo ta novotarija okrenula je sav njemački konstitucionalizam i parlamentarizam na potpuno praznu šalu. U drugim zemljama, u Engleskoj, Francuskoj, Belgiji, Italiji, Španjolskoj, Portugalu, Švedskoj, Danskoj, Nizozemskoj itd. parlamenti, čuvajući bitno i jedino stvarno pravo odbijati vladine prijedloge poreza, mogu, ako zažele, onemogućiti svaku vladu, zbog čega njihova uloga u upravljanju postaje značajna. Oktroirani ustav, oduzevši to pravo pruskom parlamentu, ostavio mu je pravo odbijanja novih poreza i sklapanja ugovora o novim zajmovima. Međutim, vidjet ćemo kako je, poslije tri godine nakon obećanja da svatko čuva pravo parlamenta, Vilim I bio prisiljen da ga prekrši.

na Austriju svakom zgodom i ujedno nemilosrdno i nepoštedno proganjajući u njoj i u cijeloj Njemačkoj sve što je podsjećalo na liberalizam ili na narodni pokret i pravo.

Liberalni knez Hohenzollern-Sigmaringen je stao na čelo tog morskog ministarstva, prvog je dana objavio namjeru regenta uspostaviti čast i nezavisnost Pruske u odnosu na Beč, a također i izgubljeni utjecaj na Njemačku.

Nekoliko riječi i koraka u tom pravcu bilo je dovoljno da oduševi sve Nijemce. Zaboravljene su bile sve skorašnje uvrede, surovosti i zločini; krvnik demokrata, regent, a zatim kralj, Vilim I, do juče omrznut i proklinjan, iznenada se preobrazio u miljenika, junaka i u jedinu nadu. Za potvrdu navest ćemo riječi glasovitog Jacobyja, koje je izgovorio pred biračima u Königsbergu (11. studenog 1858):

»Istinski, muževni, i u skladu s ustavom pozdravni govor princa prilikom preuzimanja regentstva ispunio je novom vjerom i novim nadama srca svih Prusa i svih Nijemaca. Svi će s vanrednim zanosom pohrliti na biračka mjesta.«

Godine 1861. isti Jacoby je pisao: »Kada je princ-regent prema vlastitoj odluci uzeo u svoje ruke upravljanje zemljom, svi su očekivali, *da će Pruska neometano krenuti naprijed k zamišljenom cilju*. Očekivalo se je da će ljudi kojima je regent povjerio upravljanje zemljom, prije svega, uništiti sve zlo koje je vlada učinila za posljednjih deset godina; da će prestati činovička samovolja, kako bi se podigao i oživio opći rodoljubni duh, slobodna samosvijest građana...«

»Jesu li se ispunile te nade? Sveopći glas javno odgovara: *Za te dvije godine Pruska se nije pokrenula ni koraka i isto tako je daleko kao i prije od izvršenja svoje povijesne misije*«.

Uvaženi doktor Jacoby, posljednji vjernik, predstavnik njemačkog političkog demokratizma, bez dvojbe umrijet će vjeran svom programu, koji se je proširio za posljednjih godina do ne odveć širokih granica programa njemačkih socijalnih demokrata. Njegov ideal, stvaranje pangermanske države, putem općenarodne slobode je utopija, besmislica. Već smo o tome govorili. Golema većina njemačkih rodoljuba već se je poslije 1848. i 1849. uvjerila da se pangermanska moć može utemeljiti samo s pomoću topova i bajuneta, i zbog toga je Njemačka očekivala spas od ratničko-monarhističke Pruske.

Godine 1858. sva je nacionalno-liberalna stranka, koristeći prve simptome promjena vladine politike, prešla na njezinu stranu. Bivša demokratska stranka se je raspala: golema njezina većina je stvorila novu stranku, *stranku progresista*, ono što je preostalo i dalje se nazivalo demokratska stranka. Prva je odmah iz početka vatreno željela da se sjedini s vladom, ali htijući očuvati svoju čast, molila je vladu da joj da opravdani razlog za takav prijelaz, tražila je barem vanjsko poštivanje ustava. Koketirala je i peckala ju sve do 1866, a zatim, osvojena sjajem pobjeda protiv Danske i Austrije, predala se bez uvjeta vladi. Demokratska stranka, kao što ćemo vidjeti, učinila je to isto 1870. godine.

Jacoby nije slijedio niti će ikada slijediti opći primjer. Demokratska načela su sastavni dio njegovog života. Mrzi nasilje i ne vjeruje da se može s pomoću nasilja stvoriti moćna njemačka država; zbog toga je ostao neprijatelj, istini za volju osamljeni i nemoćni, sadašnje pruske politike. Njegova nemoć dolazi uglavnom od toga, što kao državnik od glave do pete iskreno mašta o slobodi i istodobno želi jedinstvenu pangermansku državu.

Sadašnji njemački car Vilim I ne pati od proturječnosti i slično nezaboravnom Nikoli I stvoren je kao od jednog komada metala, jednom riječju cjelovit čovjek, makar i ograničen. On i nevladajući grof Chambord, gotovo da su jedini koji vjeruju u svoju božansku misiju i pravo. On, koji je vjernik i vojnik, slično kao Nikola, iznad svih načela poštuje načelo legitimnosti, tj. nasljedno državno pravo. Ovo potonje bilo je za njegovu savjest ozbiljna zapreka za ujedinjenje Njemačke,

jer je trebalo maknuti s prijestolja mnoštvo zakonitih vladara, ali u državnom kodeksu postoji drugo načelo – *sveto pravo osvajanja* – ono je riješilo pitanje. Vladar, koji je vjeran monarhističkim obvezama nipošto neće pristati da prihvati prijestolje koje mu nudi buntovan narod, koji je svrgao zakonita vladara; ali smatrat će da ima pravo osvojiti taj narod i prijestolje, samo da bog blagoslovi njegovo oružje i samo da postoji povoljan povod za najavu rata. Taj princip i pravo, koje se na njemu temelji, uvijek su priznavali i priznaju dosad svi vladari.

Prema tome, Vilimu I bio je nužno potreban ministar koji je kadar stvarati *zakonite* povode i sredstva za proširenje države putem ratova. Takav je čovjek bio Bismarck, koga je Vilim dobro procijenio i postavio za svog ministra u listopadu 1862. godine.

Danas je knez Bismarck najmoćniji čovjek u Evropi. To je najčistiji primjerak pruskog plemića, koji je donkihotski odan kraljevskoj kući, s običnom vojnički hladnom vanjštinom, drzak, hladno-ljubazan, u većini slučajeva prezirno-podrugljiv u ophođenju s birgerima-političarima-liberalima. Ne ljuti se što ga zovu »juncker«, tj. plemić, ali obično odgovara protivnicima: »*uvjeravam vas, znat ćemo podići čast junckerstva*«. Kao čovjek izvanredne pameti nema ni truna predrasuda niti junckerskih, niti bilo kojih drugih.

Nazvali smo Bismarcka izravnim političarom Fridrika II. Obojica prije svega vjeruju u snagu, a tek onda u pamet, koja tom snagom upravlja i često je udeseterostručuje. Jer je potpuni državnik, kao i Fridrik Veliki, ne vjeruje ni u boga, ni u vraga, ni u čovječanstvo, pa čak ni u plemstvo – sve su to za nj samo sredstva. Da postigne državnički cilj, ne zaustavlja se ni pred božjim, ni pred ljudskim zakonima. U politici ne zna za moral; podlost i zločin samo su onda nemoralni kada ih ne prati uspjeh. Hladniji je i bezosjećajniji od Fridrika, kao i on je bezobrazan i drzak. Plemić, koga je podigla plemićka stranka, guši tu stranku sustavno zbog koristi države, štoviše, ruga joj se isto tako kao što se je prije rugao liberalima, progresistima, demokratima. U biti ruga se svemu i svima, isključujući cara bez čije naklonosti ne bi mogao ništa poduzeti niti učiniti. Premda, možda se u tajnosti, u krugu prijatelja, ako ih ima, ruga i njemu.

Da bismo mogli potpunoma procijeniti sve što je učinio Bismarck, moramo se podsjetiti tko ga okružuje¹¹.

Kralj, ograničen čovjek, koji je dobio teološko-vojnički odgoj, koga okružuje aristokratska-klerikalna stranka, koja je izravno neprijateljska prema Bismarcku tako da potonji mora svaku novu mjeru, svaki novi korak osvajati na juriš. Takva domaća borba oduzima mu u najmanju ruku polovicu vremena, pameti, energije i dakako strahovito koči, smeta, paralizira njegovu djelatnost, što je djelimično dobro za njega, jer mu ne daje prilike da pretjera u svojim pothvatima kao što je pretjerao najglasovitiji samovoljni despot Napoleon I, koji nije bio ništa gluplji od Bismarcka.

---

¹¹ Evo anegdote, koju smo dobili iz sigurnog i neposrednog izvora i koja Bismarcka karakterizira. Tko nije čuo za Schurtza, jednog od najcrvenijih njemačkih revolucionara 1848. godine, koji je oslobodio iz tvrđave pseudo-revolucionara Kinkela. Schurtz, koji je smatrao da je Kinkel ozbiljni revolucionar premda u biti nije ništa značio u politici, oslobodio ga je izlažući svoju slobodu, pobjeđivši smjelo i duhovito goleme prepreke i pobjegao u Ameriku. Kao pametan, sposoban, energičan čovjek, što je na cijeni u Americi, postao je uskoro vođa njemačke mnogomilijunske stranke. Za vrijeme posljednjeg rata, on je u sjevernoj vojsci došao do generala (već prije su ga izabrali za senatora). Nakon rata SAD su ga poslale za izvanrednog poklisara u Španjolsku. Iskoristio je to i posjetio južnu Njemačku, ali ne Prusku, gdje je bio osuđen na smrtnu kaznu zbog oslobađanja Kinkela. Kada je Bismarck doznao za njegov boravak u Njemačkoj i u želji da pridobije za sebe simpatije tako utjecajnog čovjeka među Nijemcima u Americi, pozvao ga je u Berlin i naredio da mu poruči: »Zakoni nisu pisani za ljude poput Schurtza.« Nakon Schurtzova dolaska u Berlin, Bismarck ga je pozvao na ručak na kome su bili i svi njegovi drugovi ministri. Nakon ručka, kada su svi otišli i Schurtz je ostao nasamo s Bismarckom radi intimnog razgovora, Bismarck mu reče: »Vidjeli ste i čuli moje drugove; s takvim magarcima moram upravljati i stvarati Njemačku.«

Bismarckova javna djelatnost je započela 1847. godine; bio je tada na čelu najekstremnije plemičke stranke u ujedinjenom predstavničkom skupu. 1848. godine bio je ozloglašeni neprijatelj frankfurtskog parlamenta i općenjemačkog ustava i vatreni saveznik Rusije i Austrije, tj. unutarnje i vanjske reakcije. U takvom smislu je najaktivnije sudjelovao u ultrareakcionarnom listu »Kreuzzeitung«, koji je bio te godine utemeljen i postoji do danas. Razumije se, bio je žarki branitelj ministara Brandenburga i Manteuffela, prema tome i branitelj rezolucija konferencije u Olmützu. Od 1851. godine bio je predstavnik u Njemačkom savezu u Frankfurtu. Upravo u to vrijeme temeljito je promijenio svoj odnos prema Austriji. »Kao da sam nanovo pregledao nakon što sam prozreo njenu politiku,« govorio je svojim prijateljima. Tek sada je shvatio da je Austrija neprijateljski raspoložena prema Pruskoj i od žarkog branitelja postao je njezin nepomirljivi neprijatelj. Od toga časa njegova stalna i obljubljena misao bila je uništavanje svakog utjecaja Austrije na Njemačku i isključivanje nje iz saveza.

U takvim okolnostima susreo se s pruskim princom Vilimom, koji je nakon konferencije u Olmützu zamrzio Austriju isto tako kao i revoluciju. Čim je Vilim postao regent, odmah se sjetio Bismarcka i najprije ga je postavio za poslanika u Rusiji, zatim u Francuskoj i, napokon, za svog prvog ministra.

Za vrijeme svoje poslaničke dužnosti Bismarck je doveo svoj program do zrelosti. U Parizu je dobio nekoliko dragocjenih lekcija iz državničkog prevarantstva od samog Napoleona III, koji se je, ugledavši usrdnog i pametnog slušatelja, povjerio i učinio nekoliko finih aluzija o *neophodnosti* preinake karte Evrope, tražeći za sebe granicu na Rajni i Belgiju, a preostalu Njemačku prepuštao je Pruskoj. Poznati su rezultati tih dogovora: učenik je preveo učitelja žedna preko vode.

Kada je nastupio dužnost prvog ministra, Bismarck je održao govor u kojem je izložio svoj program: »Granice Pruske su tijesne i neprikladne za prvorazrednu državu. Za osvajanje novih granica neophodno je potrebno proširiti i usavršiti vojnu organizaciju. Treba se pripremati za predstojeću borbu, a u međuvremenu treba prikupljati i povećavati svoje snage. Greška 1848. godine bila je u tome što su htjeli ujediniti Njemačku u jednu državu s pomoću narodnog poretka. Veliki državnički problemi ne rješavaju se pravom, već snagom – snaga uvijek prethodi pravu.«

Zbog te posljednje izreke Bismarcka su žestoko napadali liberali Njemačke od 1862. do 1866. godine. Od 1866, tj. nakon pobjede nad Austrijom i pogotovu nakon 1870, tj. poslije poraza Francuske, svi ti napadi prešli su u ushićene pohvale.

Bismarck je s uobičajenom smionošću, svojstvenim mu cinizmom i s prezirnom iskrenošću izrekao tim riječima svu bit političke povijesti naroda, svu tajnu državničke mudrosti. Stalna nadmoć i slavlje snage – evo prave biti; ipak, ono što se na političkom jeziku zove pravo, to je samo blagoslov činjenica koju je stvorila snaga. Jasno je, narodne mase, koje teže oslobođenju, ne mogu ga očekivati od teoretske pobjede apstraktnog prava, one moraju silom osvojiti slobodu, u tu svrhu moraju organizirati svoje elementarne snage izvan države i protiv nje.

Nijemci, kao što smo već rekli, htjeli su ne slobodu, već snažnu državu. Bismarck je to shvaćao pa se osjećao uz pomoć pruske birokracije i vojne snage sposoban da to postigne, zato je smjelo i čvrsto krenuo k cilju, ne obazirajući se ni na kakva prava, niti na žestoku polemiku i napade liberala i demokrata. Suprotno prethodnim upravljačima vjerovao je da će i jedni i drugi nakon postizavanja cilja postati njegovi vatreni saveznici.

Kralj-feldvebl i Bismarck-političar htjeli su jačanje vojske, za to su bili potrebni novi nameti i zajmovi. Dom narodnih predstavnika, od kojega je ovisilo raspisivanje novih poreza i zajmova, stalno su to odbijali, zbog čega su ga nekoliko puta raspuštali. U drugoj nekoj zemlji takav bi sukob mogao izazvati političku revoluciju, ali ne u Pruskoj i Bismarck je to razumio, pa je zbog

toga bez obzira na odbijanja uzimao potrebne svote svuda gdje je mogao, putem zajmova i poreza. Dom, pak, skupa sa svojim odbijanjima postao je ruglo, ako ne Njemačke, a ono Evrope.

Bismarck se nije prevario; postigavši cilj, postao je idol i liberala i demokrata.

Nikada i možda ni u jednoj zemlji nije došlo do tako brzog i tako potpunog obrata u mislima, do kakvog je došlo u Njemačkoj između 1864, 1866. i 1870. godine. Do pred sam austro-pruski rat s Danskom Bismarck je bio najnepopularniji čovjek u Njemačkoj. Za vrijeme tog rata i naročito nakon završetka kod njega se javio duboki prezir prema svim narodnim i državnim pravima. Poznato je, kako su bezobrazno Pruska i vezana za nju glupa Austrija, protjerali iz Schleswiga i Holsteina sasko-hanoverski korpus, koji je okupirao te provincije po zapovijedi Njemačkog saveza; kako je Bismarck drsko dijelio te osvojene provincije s prevarenom Austrijom i kako je završio, proglašivši ih isključivim plijenom Njemačke.

Možemo pretpostaviti da će takvo ponašanje pobuditi jako negodovanje *svih poštenih, slobodoljubivih i pravednih* Nijemaca. Upravo suprotno, od toga časa počela je rasti Bismarckova popularnost – Nijemci su osjetili nad sobom državno-patriotski razum i snažnu državnu vlast. Rat 1866. godine samo je ojačao njegov značaj. Brzi upad u Češku, koji je podsjećao na Napoleonove ratne pohode, niz sjajnih pobjeda koje su bacile Austriju na koljena, trijumfalno napredovanje Njemačkom, pljačka neprijateljskih teritorija, proglašavanje Hannovera, Hessen-Kassela i Frankfurta za ratni plijen, stvaranje sjeveronjemačkog saveza pod zaštitom budućeg cara – to su činjenice koje su izazvale ushićenje Nijemaca. Vođe pruske opozicije, Wirchowi, Schulze-Delitzsch itd. iznenada su ušutjeli izjavivši da su moralno pobijeđeni. U opoziciji je ostala najmanja grupa s plemenitim starcem Jacobyjem na čelu. Ta se grupa pripojila »narodnoj stranci«, koja se stvorila na jugu Njemačke nakon 1866. godine.

Prema ugovoru koji je pobjedonosna Pruska sklopila s uništenom Austrijom, poništen je stari Njemački savez, umjesto njega stvoren je *Sjeverni njemački savez* pod vodstvom Pruske; Austriji, pak, Bavarskoj, Württembergu i Badenu prepušteno je pravo organizirati južni savez.

Barun Beust, austrijski ministar postavljen poslije rata, shvaćajući važnost stvaranja takvog saveza, založio se svim snagama za ostvarenje, međutim, unutarjni nerješivi problemi i golemo suprotstavljanje upravo onih država za koje je bio savez od značaja, omeli su ga. Bismarck je sve prevario: i Rusiju i Francusku i njemačke vladare, za koje je bilo važno stvaranje saveza, koji ne bi dopustio da Pruska dođe do svoga današnjeg položaja.

»*Narodna stranka*«, koju je u to vrijeme stvorila južnonjemačka buržoazija samo s ciljem opozicije prema Bismarcku, imala je u biti program jednak Beustu: stvaranje južnonjemačkog saveza usko vezanog za Austriju i na najširim narodnim temeljima.

Stuttgart je bio centar »*narodne stranke*«. Osim saveza s Austrijom imala je mnogo drugih crta; tako je u Bavarskoj oćijukala s ultrakatolicima, tj. s jezuitima, priželjkivala je savez s Francuskom, savez sa Švicarskom. Grupa, koja je priželjkivala savez s republikanskom Švicarskom, bila je utemeljitelj »*Saveza mira i slobode*«.

Njezin program je bio uopće naivan i pun proturječja. Demokratski narodni poredak je fantastično postojao usporedo s monarhističnim oblikom vladavine; nezavisnost vladara usporedo s pangermanskim jedinstvom, a potonji s općevropskom republikanskom federacijom. Jednom riječju, sve mora ostati po starome i sve mora ispuniti novi duh; najvažnije je imati filantropski značaj; sloboda i jednakost moraju se uspješno razvijati u uvjetima koji ih poništavaju. Takav program mogli su sastaviti samo sentimentalni birgeri južne Njemačke, koji su se isticali najprije sustavnim ignoriranjem, a zatim žarkim negiranjem suvremenih socijalističkih težnji, kao što je pokazao kongres Saveza mira u 1868. godini.

Jasno je, »narodna stranka« je morala zauzeti neprijateljski stav u odnosu na *radničku stranku socijalnih demokrata*, koju je šezdesetih godina utemeljio Ferdinand Lassalle.

U drugom dijelu te knjige bit će podrobno opisan razvoj radničkih asocijacija u Njemačkoj i uopće u Evropi. Sada ćemo samo spomenuti da su se krajem posljednjeg desetljeća, upravo 1868. u Njemačkoj radničke mase dijelile u tri kategorije: prva najmnogobrojnija ostala je izvan svake organizacije. Druga, također dosta mnogobrojna, sastojala se od takozvanih »društava za obrazovanje radnika« (*Arbeiterbildungsverein*), i, napokon, treća s malim brojem radnika, ali zato najenergičnija i najsvjesnija, utemeljila je falangu lasalijanskih radnika pod imenom »*Sveopća stranka njemačkih radnika*« (*der deutsche allgemeine Arbeiterverein*).

O prvoj kategoriji nemamo što govoriti. Druga je bila svojevrsna federacija malih radničkih asocijacija pod izravnim rukovodstvom Schulze-Delitzscha i njemu sličnih buržoaskih socijalista. »Samopomoć« (*Selbsthülfe*) je njezina parola u smislu da fizički radnici neka ne očekuju za sebe spas niti pomoć od države i vlade, već samo od svoje vlastite energije. Savjet je bio izvrstan ako ne bi s njim bilo vezano lažno uvjerenje, da kod *današnjih prilika društvene organizacije*, kod postojanja *ekonomskih monopola* koji muče radničke mase i *političke države*, koja čuva te monopole od narodne bune, moguće je oslobođenje za fizičke radnike. Zbog te zablude, a sasvim svjesne prevare od strane buržoaskih socijalista i kolovođa te stranke, radnici, podvrgnuti njihovom utjecaju, morali su se sustavno uklanjati od svih političko-socijalnih briga i problema u vezi s državom, s vlasništvom itd. i, prihvativši kao polaznu točku racionalnost i zakonitost postojećeg društvenog poretka, tražiti bolje i lakše uvjete života organiziranjem potrošačkih kooperativa, kreditnih i proizvodnih društava.

U ekonomskom odnosu, kao što je sada jasno svima, sustav Schulze-Delitzscha izravno se brinuo za očuvanje buržoaskog svijeta od socijalne oluje; u političkom pak odnosu, definitivno je podređivao proletarijat buržoaziji koja ga eksploatira, u rukama koje mora ostati poslušno i glupo oruđe.

Protiv takve grube, dvostruke prevare ustao je Ferdinand Lassalle. Bilo mu je lako razbiti ekonomski sustav Schulze-Delitzscha i otkriti svu ništavnost političkog sustava. Nitko, osim Lassallea, nije mogao tako uvjerljivo objasniti i dokazati njemačkim radnicima da u sadašnjim ekonomskim uvjetima položaj proletarijata ne samo da se ne može poboljšati već, naprotiv, po neminovnom ekonomskom zakonu mora svake godine postajati sve gori, bez obzira na sve pokušaje s kooperativima koji mogu donijeti kratku, prolazna korist možda nekom minimalnom broju radnika.

Razbijajući politički program, dokazao je da sva ta tobože narodna politika pomaže samo učvršćivanju buržoasko-ekonomskih povlastica.

Dosad se slažemo s Lassalleom. Ali eto gdje se razilazimo s njim i uopće sa svima demokratima-socijalistima ili komunistima Njemačke. Suprotno Schulze-Delitzschu, koji je preporučivao radnicima da traže spas samo u vlastitoj energiji i da ništa ne traže niti očekuju od države, Lassalle je dokazao da najprije, u sadašnjim ekonomskim uvjetima, nije moguće ne samo njihovo oslobođenje nego i najmanje olakšanje njihove sudbine, neophodno je pak njezino pogoršanje; zatim, da dok postoji buržoaska država ostaju neokrnjene buržoaske ekonomske privilegije; tako je došao do slijedećeg zaključka: da bi proletarijat postigao pravu slobodu, utemeljenu na ekonomskoj jednakosti, *mora osvojiti državu*, i okrenuti državnu moć protiv buržoazije u korist radničkih masa, isto tako kao što je sada okrenuta protiv proletarijata samo u korist klase, koja eksploatira.

Na koji način osvojiti državu? Za to postoje samo dva sredstva: ili politička revolucija ili zakonita narodna agitacija u korist mirne reforme. Lassalle, kao Nijemac, kao Židov, kao znanstvenik i kao bogat čovjek savjetovao je mirnu reformu.

U tom smislu i u tu svrhu stvorio je značajnu pretežno političku stranku njemačkih radnika, organizirao ju je hijerarhijski, podredivši je strogoj disciplini i svojoj diktaturi, ukratko, učinio je ono što je g. Marx želio učiniti u toku posljednje tri godine u Internacionali. Marxov pokušaj je bio neuspješan, a Lassalleov je imao pun uspjeh. Kao izravni i najbliži cilj stranke postavio je svenarodnu mirnu agitaciju za osvajanje sveopćeg prava izbora državnih predstavnika i vlade.

Osvajivši to pravo putem legalne reforme, narod će morati poslati samo svoje predstavnike u narodni parlament, koji će s pomoću niza dekreta i zakona preobraziti buržoasku državu u narodnu. Prvi čin narodne države bit će pružanje neograničenog kredita proizvodnim i potrošačkim radničkim asocijacijama, koje će se tek tada moći boriti protiv buržoaskog kapitala i za kratko vrijeme će ga pobijediti i progutati. Kada se završi proces gutanja, nastat će razdoblje radikalne preobrazbe društva.

Takav je Lassalleov program, a takav je i program socijalno-demokratske strane. Zapravo, taj program ne pripada Lassalleu, već Marxu koji ga je potpuno iznio u glasovitom »*Manifestu komunističke partije*«, koji je zajedno s Engelsom objelodanio 1848. godine. Postoji i jasna aluzija na program i u prvom »*Manifestu međunarodnog društva*«, koji je Marx napisao 1864. godine i to u riječima: »*Prvi je zadatak radničke klase osvajanje političke moći*«, ili, kao što govori Komunistički manifest: »*Prvi korak k revoluciji radnika mora biti uzdizanje proletarijata na stupanj vladajućeg staleža. Proletarijat mora skoncentrirati sva sredstva proizvodnje u rukama države, tj. proletarijata, uzdignutog do stupnja vladajućeg staleža.*«

Zar nije jasno da se Lassalleov program ni u čemu ne razlikuje od Marxovog, kojega je priznavao za učitelja. U brošuri protiv Schulze-Delitzscha, iznijevši s istinski genijalnom jasnošću (ta je jasnost karakteristična za sva njegova djela) svoje osnovne pojmove o socijalno-političkom razvoju najnovijeg društva, Lassalle kaže izravno da ta ideja, pa čak i terminologija ne pripadaju njemu, već g. Marxu koji ih je prvi puta iznio i razvio u svom značajnom još neizdanom djelu.

Toliko čudnije se doima prosvjed g. Marxa, tiskan *poslije smrti* Lassallea u uvodu »*Kapitala*«. Marx se s gorčinom tuži, da ga je Lassalle opljačkao, prisvojivši njegove ideje. Taj prosvjed od strane komunista je neobično čudan, prosvjed od komunista koji propovijeda kolektivno vlasništvo i koji ne shvaća da jednom iznesena ideja prestaje biti vlasništvo pojedinca. Druga je stvar ako bi Lassalle prepisao jednu ili nekoliko stranica – to bi bila krađa i dokaz umne nesposobnosti pisca koji nije mogao probaviti preuzete ideje i reproducirati ih vlastitim umnim radom u samostalnom obliku. Tako rade samo ljudi bez umnih sposobnosti i slavohlepno-nepošteni, vrane u paunovom perju.

Lassalle je bio previše pametan i samostalan da bi se morao služiti takvim jadnim sredstvima za skretanje pažnje javnosti na sebe. Bio je slavohlepan, jako slavohlepan, kao što i dolikuje Židovu, ali istodobno je bio obdaren takvim sjajnim sposobnostima da je mogao bez napora zadovoljiti zahtjeve najistančanijeg slavohleplja. Bio je pametan, učen, bogat, spretan i izvanredno smion; bio je u najvišem stupnju obdaren dijalektikom, govorničkim talentom, jasnoćom shvaćanja i izlaganja. Suprotno svom učitelju Marxu, koji je jak u teoriji, u zakulisnim ili podzemnim intrigama i upravo na području javnosti gubi svako značenje i snagu, Lassalle je bio kao posebno stvoren za otvorenu borbu na području prakse. Dijalektička spretnost i snaga logike, koju je stimuliralo samoljublje raspaljeno borbom, služili su mu kao zamjena za žarka uvjerenja. Izvanredno snažno je utjecao na proletarijat, ali nimalo nije bio narodski čovjek.

Po svom životu, po prilikama, po navikama, po ukusima pripadao je najvišem buržoaskom razredu, takozvanoj zlatnoj omladini ili omladini u žutim rukavicama. Naravno, uzdigao se nad nju za cijelu glavu, vladao s pomoću pameti i zahvaljujući toj pameti stao je na čelo njemačkog proletarijata. U toku nekoliko godina postigao je golemu popularnost. Sva liberalna i demokratska buržoazija duboko ga je zamrzila; drugovi istomišljenici, socijalisti, marksisti i glavom učitelj Marx usredotočili su na njega svu snagu svoje zlonamjerne zavisti. Da, mrzili su ga isto tako duboko kao i buržoazija; dok je bio živ, nisu se usudili iskazati svoju mržnju, jer je za njih bio previše jak.

Već smo nekoliko puta iznosili duboko gnušanje u odnosu na teoriju Lassallea i Marxa, koja radnicima preporuča – ako ne kao posljednji ideal, a ono kao najbliži glavni cilj – *osnivanje narodne države*, koje će po njima biti ništa drugo do »*proletarijat uzdignut na stupanj vladajućeg staleža*«.

Postavlja se pitanje, ako će proletarijat postati vladajući stalež, nad kim će vladati? Dakle, ostat će još drugi proletarijat, koji će biti podređen toj novoj vladavini, novoj državi. Na primjer: pa makar seljačka sirotinja, koja, kao što je poznato, ne uživa naklonost marksista i nad kojom će, jer se nalazi na nižem stupnju kulture, vladati gradski i tvornički proletarijat: ili, ako pogledamo na taj problem s nacionalnog gledišta onda, recimo, da će Slaveni postati za Nijemce, zbog istog onog razloga, u odnosu na pobjedonosni njemački proletarijat isto takvi robovi kakvi su njemački proleter u odnosu na svoju buržoaziju.

Ako postoji država, onda neminovno postoji vladavina, prema tome, i ropstvo; država bez ropstva, javnog ili zamaskiranog, nezamisliva je – eto zbog čega smo neprijatelji države.

Što znači, proletarijat kao vladajući stalež? Zar je moguće da će sav proletarijat stajati na čelu upravljanja? Nijemaca ima oko četrdeset milijuna. Zar je moguće da će svih četrdeset milijuna postati članovi vlade? Sav će narod biti upravitelj, a neće biti onih kojima se upravlja. Onda neće biti vlade, neće biti države, a bude li država, onda će i oni kojima se upravlja biti robovi.

Ovu dilemu marksistička teorija rješava jednostavno. Pod narodnom upravom podrazumijevaju upravljanje narodom preko manjeg broja predstavnika, koje je izabrao narod. Sveopće i općenito pravo izbora od strane cijelog naroda takozvanih narodnih predstavnika i upravitelja države – eto posljednje riječi marksista, a isto tako demokratske škole – je laž, iza koje se krije despotizam manjine koja upravlja, toliko opasniji despotizam, jer izražava tobože narodnu volju.

Dakle, s kojeg god gledišta promatrali to pitanje, uvijek dolazimo do jednog te istog tužnog rezultata: povlaštena manjina upravlja golemom većinom narodnih masa. Ali ta će se manjina, kažu marksisti, sastojati od radnika. Da, po svojoj prilici, od *bivših* radnika, ali koji čim postaju upravitelji ili narodni predstavnici, prestaju biti radnici i počinju gledati na sav manuelno-radnički svijet s državne visine; neće više predstavljati narod, već sebe i svoje pretenzije na upravljanje narodom. Tko može u to posumnjati, taj uopće ne pozna ljudsku prirodu.

Ali ti će izabranici biti žarko uvjereni i k tome još učeni socijalisti. – Riječi »*učeni socijalist*«, »*znanstveni socijalizam*«, koje se neprestano susreću u djelima i govorima lasalovaca i marksista, same dokazuju da će tobožnja narodna država biti upravo jako despotsko upravljanje narodnim masama od strane nove i veoma malobrojne aristokracije pravih ili prividnih znanstvenika. Narod nije učen, prema tome, njega će u cijelosti osloboditi od briga upravljanja, bit će u cijelosti uključen u stado upravljanih. Lijepoga li oslobođenja!

Marksisti osjećaju tu proturječnost i, shvaćajući da će upravljanje od strane znanstvenika, najteže, najuvredljivije i najprezrenije u svijetu, biti prava diktatura, bez obzira na sve demokratske forme, tješe idejom da će ta diktatura biti privremena i kratka. Govore da će jedina briga i cilj

te diktature biti obrazovanje naroda i njegov ekonomski i politički razvoj i to do takvog stupnja da će uskoro otpasti svako upravljanje i da će država, izgubivši sav politički, tj. vladajući značaj, postati sama od sebe sasvim slobodna organizacija ekonomskih interesa i zajednica.

Tu je očita proturječnost. Ako će njihova država biti zaista narodna, zašto da se ukida, ali ako je njezino ukidanje neophodno za stvarno oslobođenje naroda, kako se onda usuđuju nazivati tu državu narodnom? Svojom polemikom protiv njih doveli smo ih do spoznaje da je sloboda ili anarhija, tj. slobodna organizacija radničkih masa odozdo prema gore, definitivni cilj društvenog razvoja, i da je svaka država, ne isključujući ni narodnu, jaram, znači da s jedne strane rađa despotizam, a s druge ropstvo.

Kažu, da je takav državni jaram, diktatura neophodno sredstvo za postizavanje potpunog narodnog oslobođenja: anarhija ili sloboda jest cilj, država ili diktatura jest sredstvo. Prema tome, da se oslobode narodne mase, treba ih najprije podjarmiti.

Na toj proturječnosti zasad se je zaustavila naša polemika. Oni tvrde da samo diktatura, dakako njihova, može stvoriti narodnu slobodu, mi odgovaramo, da nikakva diktatura ne može imati drugi cilj do da se ovjekovječi i da je kadra pobuditi i odgojiti u narodu, koji je trpi, samo ropstvo; sloboda se može stvoriti samo s pomoću slobode, tj. svenarodnom bunom i slobodnom organizacijom radničkih masa odozdo prema gore.

U drugom dijelu te knjige bit će još podrobnije i bliže raspravljano to pitanje, oko kojeg se vrti sav interes suvremene povijesti. Sada, pak, skrenimo pažnju čitalaca na slijedeću veoma značajnu činjenicu, koja se neprestano ponavlja.

U ono vrijeme dok političko-socijalna teorija protudržavnih socijalista ili anarhista vodi ih neminovno i izravno prema potpunom raskidu sa svim vladama, sa svim oblicima buržoaske politike, ne ostavljajući drugi izlaz osim socijalne revolucije, suprotna teorija, teorija državnih komunista i autoriteta znanosti, također neminovno uvlači i upliće svoje pristalice, pod izlikom političke taktike, u stalne kompromise s vladama i s raznim buržoaskim političkim strankama, tj. gura ih izravno u reakciju.

Najbolji dokaz za to je sam Lassalle. Svima su poznati njegovi kontakti i pregovori s Bismarckom. Liberali i demokrati, protiv kojih se je neumoljivo i prilično uspješno borio, iskoristili su to da bi ga optužili za potkupljivost. Isto to, premda ne baš javno, šaputali su među sobom osobni pristalice g. Marxa u Njemačkoj. Međutim, i jedni i drugi su lagali. Lassalle je bio bogat i nije imao razloga da se prodaje; bio je suviše pametan, suviše ponosan, da bi više volio odvratan položaj vladinog ili bilo čijeg agenta od uloge samostalnog agitatora.

Rekli smo da Lassalle nije bio narodski čovjek, jer je bio suviše otmjeni kicoš, a da bi se sastajao s proletarijatom osim mitinga, gdje je obično magnetizirao masu pametnim izvanrednim govorom; previše razmažen bogatstvom i s njim vezanim navikama otmjena i hirovita života, a da bi mogao nalaziti zadovoljstvo u narodnoj sredini; previše Židov da bi se mogao dobro osjećati među narodom, i, napokon, previše ispunjen sviješću o svojoj umnoj nadmoći, a da ne bi osjećao stanoviti prezir za neuku, težačku gomilu, prema kojoj se ponašao više kao liječnik prema bolesniku, nego kao brat prema bratu. U tim granicama bio je ozbiljno odan narodnoj stvari, kao što poštenu liječnik biva odan izlječenju svog pacijenta, na koga, uostalom, ne gleda toliko kao na čovjeka, koliko na subjekt. Duboko smo uvjereni da je bio u tolikoj mjeri pošten i ponosan da ne bi ni za što na svijetu izdao stvar naroda.

Uopće nije potrebno služiti se podlim pretpostavkama za tumačenje odnosa i pregovaranja Lassallea s pruskim ministrom. Lassalle, kao što znamo, bio je u otvorenom ratu sa svim vrstama liberala i demokrata i strahovito je prezirao te naivne govornike, nemoć i nesposobnost kojih

je jasno vidio; Bismarck ih je isto mrzio, premda iz drugih razloga – to je i bio prvi povod za zbližavanje. Glavni temelj zbližavanja nalazio se pak u političkosocijalnom programu Lassallea, u komunističkoj teoriji, koju je stvorio g. Marx.

Osnovna točka tog programa je oslobođenje (tobožnje) proletarijata s *pomoću samo jedne države*. Ali za to je potrebno da država pristane da bude oslobodilac proletarijata od jarma buržoaskog kapitala. Na koji način valja državi sugerirati takvu volju? U tu svrhu mogu postojati samo dva sredstva. Proletarijat mora izvršiti revoluciju da ovlada državom – to je herojsko sredstvo. Po našem mišljenju, čim ju osvoji, mora je smjesta srušiti, kao vječnu tamnicu narodnih masa; po teoriji pak g. Marxa, narod ne samo da je ne treba rušiti već je naprotiv mora učvrstiti i ojačati i u takvom obliku predati na potpuno raspolaganje svojim dobročiniteljima, skrbnicima i učiteljima – šefovima komunističke partije, ukratko, g. Marxu i njegovim prijateljima, koji će započeti oslobađanje na svoj način. Oni će usredotočiti upravljanje u snažnoj ruci, jer neuki narod traži prilično čvrstu skrb; stvorit će jedinstvenu državnu banku, koja će usredotočiti u svojim rukama svu trgovačko-industrijsku, poljoprivrednu i čak znanstvenu proizvodnju, narodne mase razdvojiti će u dvije armije: industrijsku i poljoprivrednu, pod izravnim zapovjedništvom državnih inženjera, koji će stvoriti novi privilegirani znanstveno-politički stalež.

Vidite kakav je sjajan cilj postavila narodu škola njemačkih komunista! Ali da se postigne sva ta blagodati neophodno je prije učiniti mali, bezazleni korak – revoluciju! E, pa čekajte dok Nijemci naprave revoluciju! Neprestano raspravljati o revoluciji, to još nekako ide, ali izvršiti je...

Sami Nijemci ne vjeruju u njemačku revoluciju. Potrebno je da je neki drugi narod započne ili da ih neka vanjska snaga povuče ili gurne; sami pak od sebe nikada neće stići dalje od moraliziranja. Prema tome, treba tražiti drugo sredstvo za osvajanje države. Treba osvojiti simpatije ljudi, koji stoje ili koji će stati na čelo države.

Za Lassalleova vremena, upravo kao i danas, na čelu države nalazio se Bismarck. Tko bi mogao da stane na njegovo mjesto? Liberalna i demokratsko-progresistička stranka je bila pobijeđena; preostala je samo čista demokratska, koja je kasnije dobila ime »Narodna stranka«. Međutim, na sjeveru bila je ništavna, na jugu nešto malo brojnija, ali je težila izravno hegemoniji austrijske carevine. Nedavni događaji su dokazali, da ta isključivo buržoaska stranka nema nikakve unutarnje samostalnosti i snage. Godine 1870. definitivno se raspala.

Lassalle je bio obdaren uglavnom praktičnim instinktom i smislom, koji nema g. Marx niti njegovi sljedbenici. Kao i svi teoretičari, Marx je stalni i nepopravljivi sanjar u praksi. Dokazao je to svojom zlosretnom kampanjom u Internacionalnom društvu, kampanjom koja je imala za cilj da uvede njegovu diktaturu u Internacionalni, a preko Internacionale u svom revolucionarnom pokretu proletarijata Evrope i Amerike. Treba biti lud ili biti sasvim daleko od stvarnosti da se prihvati takav cilj. G. Marx je ove godine doživio kompletan i zaslužen poraz, ali teško da će ga osloboditi slavohlepnog sanjarenja.

Upravo zbog tog sanjarenja, kao i zbog želje da prikupi štovatelje i pristalice među buržoazijom, Marx je stalno gurao i gura proletarijat na dogovaranje s buržoaskim radikalima. Po odgoju i po prirodi je jakobinac i njegov omiljen san je politička diktatura. Gambetta i Castelar su mu pravi ideali. Njegovo srce, sve misli teže njima i ako ih se je morao u posljednje vrijeme odreći, to je samo zbog toga što nisu znali hiniti da su socijalisti.

U toj težnji za pregovaranja s radikalnom buržoazijom koja se je jače ispoljila u Marxa posljednjih godina, sadržana je dvojaka želja: kao prvo, radikalna buržoazija ako uspije osvojiti državnu vlast, imat će priliku da je upotrijebi u korist proletarijata, i kao drugo, radikalna stranka osvojivši državu, moći će se nekada u budućnosti oduprijeti reakciji korijen koje je u njoj samoj.

Buržoasko-radikalna stranka razlikuje se od puka po tome što je ekonomskim i političkim interesima kao i svim navikama života, svojim častoljubljem, slavohlepljem, predrasudama duboko, može se reći organski vezana za eksploatatorski stalež. Na koji će način htjeti da upotrijebi vlast, osvojenu pa i uz pomoć naroda, na korist tom narodu? Ta, to bi bilo samoubojstvo čitavog staleža, a staleško samoubojstvo je nezamislivo. Najvatreniji i najcrveniji demokrati bili su, jesu i bit će u tolikoj mjeri bourgeois, da će uvijek biti dovoljno iole ozbiljne izjave (koja premašuje frazu) o socijalističkim zahtjevima i iole ozbiljnog ispoljavanja socijalističkih instinkata od strane naroda, pa da će se odmah baciti u najvatreniju i najluđu reakciju.

To je logički neminovno, pa i mimo logike sva najnovija povijest dokazuje tu neminovnost. Dovoljno je sjetiti se na savršenu izdaju crvene republičke stranke lipanjskih dana 1848. i kao da nije bilo dovoljno tog primjera i okrutne dvadesetogodišnje lekcije, koju je poslije tog primjera dao Napoleon III, pa da se u Francuskoj u 1870–71. opet ponovi jedno te isto. Gambetta i njegova stranka pokazali su se kao najžešći neprijatelji revolucionarnog socijalizma. Predali su Francusku, vezanih ruku i nogu reakciji, koja se sada razuzdano ponaša. Drugi primjer je Španjolska. Najekstremnija radikalna politička stranka (le parti intransigente) pokazala se kao najžešći neprijatelj međunarodnog socijalizma.

Sada drugo pitanje: je li radikalna buržoazija sposobna bez svenarodne bune izvršiti pobjedonosni preokret? Čim se postavlja to pitanje, već je tu niječni odgovor: razumije se – ne. Prema tome, nije buržoazija potrebna narodu, već narod buržoaziji za sprovođenje revolucije. To je posvuda postalo jasno, a u Rusiji je jasnije nego bilo gdje. Skupite svu našu revolucionarno-sanjarsku i moralizatorsku plemićko-buržoasku omladinu; ali, najprije, kako je skupiti u živo, istomišljeničko i istousmjereno tijelo? Može se ujediniti samo ako zaroni u narod, izvan naroda bit će uvijek bezizražajna, kolebljiva, brbljava i potpuno nemoćna gomila.

Najbolji ljudi buržoaskog svijeta, porijeklom bourgeois, a ne po uvjerenju i po težnjama, mogu biti korisni samo pod uvjetom da zarone u narod, u čisto narodnu stvar; budu li nastavili da postoje izvan naroda, bit će mu ne samo nekorisni već i krajnje štetni.

Radikalna, pak, stranka predstavlja posebnu stranku koja živi i djeluje izvan naroda. Što onda pokazuje njezinu težnju za savez s pukom? Ništa manje, ništa više, već spoznaja nemoći, spoznaja da je neophodna pomoć naroda za osvajanje državne vlasti, naravno, ne za narod, već za sebe. I čim ta stranka osvoji vlast, postat će neizbježno neprijatelj naroda; kada postane neprijatelj, izgubit će oslonac, prijašnju narodnu snagu, i da barem privremeno zadrži vlast, bit će prisiljena tražiti nove izvore snage, ovaj put protiv naroda, i to u savezima i pregovorima s pobijeđenim reakcionarnim strankama. Tako će, krećući se od popuštanja do popuštanja, od izdaje izdaji, predati i sebe i narod reakciji. Čujte, što sada govori Castelar, vatreni republikanac, koji je postao diktator: »Politika živi od popuštanja i pregovora, zbog toga namjeravam da postavim na čelo republikanske vojske generala iz umjerene monarhističke stranke.« Kakav će biti rezultat, razumije se, svakome je jasno.

Lassalle, kao praktičan čovjek, sve je to odlično shvaćao; osim toga, duboko je prezirao svu nje-mačku buržoaziju i zbog toga nije mogao radnicima savjetovati da se povežu s kojom buržoaskom strankom.

Preostala je samo revolucija: ali Lassalle je suviše dobro poznao svoje zemljake, a da bi mogao od njih očekivati revolucionarnu inicijativu. Što mu je preostalo? Samo jedno – da se poveže s Bismarckom.

Marxova teorija je sama nudila točku dodira: jedinstvena, snažno centralizirana, velika država. Lassalle ju je želio, a Bismarck ju je već gradio. Pa kako da se ne ujedine?

Čim je preuzeo ministarstvo, štoviše, od časa pruskog parlamenta 1848. godine, Bismarck je dokazao da je neprijatelj buržoazije i da je prezire; njegova pak sadašnja djelatnost pokazuje da nije fanatik i nije rob plemićko-feudalne stranke kojoj pripada porijeklom i odgojem, i kojoj uz pomoć razbijene, pokorene i ropski poslušne stranke buržoaskih liberala, demokrata, republikanaca i čak socijalista kreše krila i nastoji definitivno svesti na zajednički državni nazivnik.

Glavni je njegov cilj, kao što je i Lassalleov i Marxov, država. I zbog toga se Lassalle pokazao neusporedivo logičniji i praktičniji od Marxa, koji priznaje Bismarcku da je revolucionar, dakako svoje vrste, i mašta da ga svrgne, vjerojatno zato što u državi zauzima prvo mjesto, koje, prema mišljenju g. Marxa, mora pripadati njemu.

Lassalle očito nije patio od takva visokog samoljublja i zato mu kontakti s Bismarckom nisu bili odvratni. Potpuno u skladu s političkim programom, koji su Marx i Engels izložili u »Manifestu komunista«, Lassalle je tražio od Bismarcka samo jedno: otvaranje državnih kredita za radnička proizvođačka društva. Ali ujedno – a to dokazuje stupanj njegova povjerenja prema Bismarcku – u skladu s onim programom, započeo je među radnicima mirnu legalnu agitaciju za osvajanje biračkog prava – druga mašta, o kojoj smo već izrekli svoje mišljenje.

Neočekivana i prijevremena Lassalleova smrt nije mu dala dovršiti započeto, pa nije ni stigao da barem nekako razvije svoje planove.

Poslije Lassalleove smrti u Njemačkoj se između slobodne federacije *društava za obrazovanje radnika i sveopćim njemačkim društvom radnika*, koje je utemeljio Lassalle, počela formirati pod izravnim utjecajem prijatelja i sljedbenika g. Marxa treća stranka – »*Socijalno-demokratska stranka njemačkih radnika*«. Na njezino čelo stala su dva jako nadarena čovjeka, jedan poluradnik, drugi književnik i izravni učenik i agent g. Marxa: gospoda Bebel i Liebknecht.

Ispričali smo već o tužnim posljedicama pohoda g. Liebknechta u Beč 1868. godine. Kao rezultat tog pohoda bio je Nürnberški kongres (kolovoz 1868), na kome se je definitivno organizirala *socijalno-demokratska stranka*.

Prema namjeri njezinih utemeljitelja, koji su radili pod Marxovim izravnim rukovodstvom, ona je trebala postati pangermanskim odjelom Međunarodnog radničkog društva. Ali njemački i osobito pruski zakoni bili su protiv takvog ujedinjenja. Zbog toga se o njemu govorilo samo posredno i to ovim riječima: »Socijalno-demokratska stranka njemačkih radnika održava odnose s Međunarodnim društvom samo koliko to dopuštaju njemački zakoni«.

Nema dvojbe da je ta nova stranka bila utemeljena u Njemačkoj s potajnom nadom i zamisli da se s pomoću nje unese u Internacionalu sav Marxov program, koji je bio odbijen na ženevskom kongresu (1866).

Marxov program je postao program socijalno-demokratske stranke. U početku u njemu se ponavljaju neki od glavnih paragrafa Internacionalnog programa, koji je donesen na prvom ženevskom kongresu; ali onda se iznenada čini oštar prijelaz k »*osvajanju političke vlasti*«, koje se preporuča njemačkim radnicima kao »*najbliži i izravni cilj*« nove stranke i dodaje ova značajna rečenica: »Osvajanje političkih prava (svenarodno biračko pravo, sloboda štampe, sloboda udruživanja i javnih skupova itd.) kao nužan *preduvjet* za ekonomsko oslobađanje radnika«.

Ova rečenica ima ovo značenje: prije nego što se započne sa socijalnom revolucijom, radnici moraju provesti političku revoluciju, ili što je više u skladu s prirodom Nijemaca, osvojiti, ili još jednostavnije, postići politička prava putem mirne agitacije. A budući da svaki politički pokret prije, ili što je isto, izvan socijalnog ne može biti drugo do buržoaski pokret, onda ispada da ovaj program preporuča njemačkim radnicima da, prije svega, usvoje buržoaske interese i ci-

ljeve, zatim preporuča da provedu politički pokret u korist radikalne buržoazije, koja kasnije za zahvalnost neće osloboditi narod, već će ga podrediti novoj vlasti, novoj eksploataciji.

Na temelju tog programa došlo je do dirljivog izmirenja njemačkih i austrijskih radnika s buržoaskim radikalima »narodne stranke«. Nakon završetka Nürnberškog kongresa delegati, koje je kongres za tu svrhu izabrao, otišli su u Stuttgart, gdje je bio sklopljen formalni obrambeni i moralni savez između predstavnika prevarenih radnika i kolovođa buržoasko-radikalne stranke.

Na osnovi takvog saveza, i jedni i drugi su došli zajedno kao braća na drugi kongres Lige mira i slobode, koji je započeo rad u rujnu u Bernu. Tu se dogodila prilično značajna činjenica. Ako baš nisu svi, a ono su u najmanju ruku mnogobrojni naši čitaoci čuli za rascjep koji se je prvi put očitovao na tom kongresu između buržoaskih socijalista i demokrata, te revolucionarnih socijalista, koji su pripadali stranci tzv. Saveza (Alijanse) ili su se učlanili nakon toga.¹²

Pitanje koje je dalo vanjski povod za taj rascjep, što je postao neizbježan već ranije, postavili su alijansisti izvanredno određeno i jasno. Htjeli su raskrinkati buržoaske demokrate i socijaliste, htjeli su ih prisiliti da glasno izraze ne samo svoju ravnodušnost već odlučno neprijateljski stav prema pitanju, koje se jedino može nazvati narodnim pitanjem – prema socijalnom pitanju.

Zato su predložili Ligi mira i slobode da prizna kao glavni cilj svojih težnji: »izjednačavanje osoba« (ne samo u političkom ili pravnom, ali uglavnom u ekonomskom odnosu) »i klasa« (u smislu potpunog uništenja klasa). Ukratko, predložili su Ligi da prihvati socijalnorevolucionarni program.

Svom prijedlogu dali su namjerno najumjereniji oblik, da ne bi protivnici, većina Lige, mogli prikriti svoje odbijanje prigovorom da je pitanje postavljeno preoštro. Njima je bilo jasno rečeno: »Sada još ne pokrećemo pitanje sredstava za postizanje cilja. Pitamo vas, hoćete li da se taj cilj ostvari? Prihvaćate li ga kao zakoniti i u ovom času glavni cilj, da ne kažemo jedini? Hoćete li, želite li da se ostvari potpuna jednakost ne fiziološka i ne etnografska, već socijalno-ekonomska između svih ljudi u ma kojem dijelu svijeta, ma kom narodu ili spolu pripadali. Uvjereni smo i sva najnovija povijest potvrđuje, da dok čovječanstvo bude podijeljeno na manjinu izrabljivača i većinu izrabljivanih, nezamisliva je sloboda i ona postaje laž. Ako želite slobodu za sve, onda morate zajedno s nama željeti sveopću jednakost. Hoćete to, da ili ne?«

Ako bi gospoda buržoaski demokrati i socijalisti bili pametniji, oni bi, da spase svoju čast, odgovorili da, ali kao *praktični* ljudi, odgodili bi ostvarenje tog cilja za daleka vremena. Bojeći se takvog odgovora, alijansisti su se među sobom unaprijed dogovorili da će u tom slučaju postaviti pitanje o putovima i sredstvima koja su neophodna za postizanje cilja. Tada bi postavili pitanje o kolektivnom i individualnom vlasništvu, o uništavanju juridičkog prava i o državi.

Ali većina kongresa bi više voljela prihvatiti bitku na tom polju, nego na prvom. Jasnoća prvog pitanja bila je tolika da nije dopuštala nikakve smicalice. Drugo pak pitanje je kudikamo složenije i daje mogućnost za bezbroj tumačenja, tako da se uz stanovitu spretnost može govoriti i glasati protiv narodnog socijalizma i ipak očuvati privid socijalista i prijatelja naroda. U tom odnosu nam je Marxova škola dala puno primjera i njemački diktator je toliko gostoljubiv (uz neminovan uvjet da mu se svi klanjaju) da ovog časa pokriva svojom zastavom golemu količinu socijalista i demokrata koji su od pete do glave buržoaski, i Liga mira i slobode mogla bi se skloniti ispod njega, samo kada bi pristala da ga prizna za pravog čovjeka.

Ako bi buržoaski kongres postupio na takav način, onda bi položaj alijansista postao neusporedivo teži; između Lige i njih došlo bi do isto takve borbe kakva sada postoji između njih i Marxa.

---

¹² Oni koji za to ne znaju mogu naći najneophodnije podatke u drugom svesku naših izdanja i to: »Povijesni

Međutim, Liga se je pokazala gluplja i istodobno poštenija od marksista: prihvatila je bitku na prvom predloženom polju i na pitanje: »Hoće li ekonomsku jednakost, da ili ne?« – uz ogromnu većinu je odgovorila »ne«. Time se je definitivno otcjepila od proletarijata i osudila sebe na skorbu smrt. Umrkla je i iza sebe ostavila samo dvije lutajuće i zapomagajuće sjene: Armanda Goegga i sansimonista milijunara Lemonnierera.

Vratimo se sada čudnoj činjenici, koja se je dogodila na tom kongresu: delegati, koji su došli iz Nürnberga i Stuttgarta, tj. radnici, upućeni s Nürnberškog kongresa od *nove socijalno-demokratske stranke njemačkih radnika* i buržoaski Švabe »*narodne stranke*«, zajedno s većinom Lige, glasali su složno protiv jednakosti. Da je tako glasao bourgeois ne treba se čuditi, zato i jest bourgeois. Nikakav bourgeois, pa bio i najvjerniji revolucionar, ne može željeti ekonomsku jednakost, jer je ta jednakost njegova smrt.

Ali kako su mogli radnici, članovi socijalno-demokratske stranke, glasati protiv jednakosti? Zar to ne svjedoči da ih program, koji su prihvatili, vodi izravno cilju suprotnom onome koji im je postavio socijalni položaj i instinkt; i da njihov savez s buržoaskim radikalima, sklopljen zbog političkih razloga, nije utemeljen na upijanju buržoazije od strane proletarijata, već obratno, utemeljen je na podređivanju proletarijata buržoaziji.

Značajna je još jedna činjenica – Bruxelleski kongres Internacionale, koji je završio sa svojim sjednicama nekoliko dana prije Bernskog, odbio je svaku solidarnost s potonjim i svi su marksisti, koji su bili sudionici Bruxelleskog kongresa govorili i glasali u tom smislu. Kako su mogli drugi marksisti, koji su djelovali kao i prvi, pod izravnim Marxovim utjecajem, postići takvu dirljivu jednodušnost s većinom Bernskog kongresa?

Sve je to zagonetka, koja sve dosad nije odgonetnuta. Ista proturječnost pokazala se tijekom cijele 1868. i čak poslije 1869. godine u »Volksstaatu«, koji je glavni, može se reći službeni organ socijalno-demokratske stranke njemačkih radikala, koji izdaju gospoda Bebel i Liebknecht. Nekada su u njemu objavljivali prilično snažne članke protiv buržoaske Lige, ali iza toga su slijedile nedvojbene izjave nježnosti, ponekad prijateljski prijekori. Organ, koji je morao predstavljati čisto narodne interese, kao da je umoljavao Ligu da malo smanji svoje suviše vatrene izjave buržoaskih instinkta, koji su kompromitirali zaštitnike Lige u očima radnika.

Takvo kolebanje u stranci g. Marxa trajalo je sve do rujna 1869. godine, tj. do Baselskog kongresa. Taj kongres predstavlja epohu u razvoju Internacionale.

Prije toga, Nijemci su minimalno sudjelovali u kongresima Internacionale. Glavnu ulogu u njoj imali su radnici Francuske, Belgije, Švicarske i djelimično Engleske. Sada su pak Nijemci, koji su organizirali stranku na temelju gore spomenutog više buržoasko-političkog nego narodno-socijalnog programa, došli na Baselski kongres kao dobro uvježbana četa i glasali su jednodušno pod strogim nadzorom jednoga od svojih kolovođa, g. Liebknechta.

Prvi njihov čin je bio, razumije se, iznošenje svog programa uz prijedlog da se stavi politički upitnik ispred svih ostalih pitanja. Došlo je do vatrene bitke u kojoj su Nijemci pretrpjeli odlučan poraz. Baselski kongres je očuvao čistoću Internacionalnog programa, nije dopustio Nijemcima da ga unakaze unoseći u njega buržoasku politiku.

Tako je počeo rascjep u Internacionali, a Nijemci su bili i jesu tome razlog. Usudili su se predložiti društvu, u većini internacionalnom, željeli su naturiti gotovo nasilno svoj program usko-buržoaski i nacionalnopolitički, isključivo njemački, pangermanski.

Bili su potučeni do nogu, i tom porazu su prilično pomogli ljudi koji su pripadali »*Savezu socijalnih revolucionara*« – alijansisti. Odavde ljuta mržnja Nijemaca prema »*Savezu*«. Kraj 1869.

i prva polovica 1870. godine bile su ispunjene pakosnim predbacivanjem i još pakosnijim često podlim intrigama marksista protiv ljudi »Alijanse«.

Ali sve je to ušutjelo pred vojno-političkom olujom, koja se skupila u Njemačkoj i provodila u Francuskoj. Rezultat rata je poznat: Francuska je pala i Njemačka, koja je postala carevina, zauzela je njezino mjesto.

Upravo smo rekli da je Njemačka zauzela mjesto Francuske. Ne, zauzela je mjesto koje prije nije zauzimala ni jedna država i u najnovijoj povijesti, nije ga zauzimala ni Španjolska Karla V, možda jedino carevina Napoleona I se može usporediti s njom po moći i utjecaju.

Ne znamo što bi se dogodilo da je pobijedio Napoleon III. Bez dvojbe bilo bi loše, čak jako loše; ali ne bi se dogodila veća nesreća za čitav svijet, za slobodu naroda, nego što je sada. Pobjeda Napoleona III imala bi posljedica za druge zemlje, kao akutna bolest, bolna, ali ne dugotrajna, jer ni u jednom sloju francuskog naroda nema u dovoljnoj mjeri onog organski-državnog elementa, koji je neophodan za učvršćenje i ovjekovječenje pobjede. Francuzi bi sami srušili svoju privremenu nadmoć koja bi, doduše, mogla laskati njihovu slavohleplju, ali koju ne podnosi njihov temperament.

Nijemac je nešto drugo. Stvoren je istodobno za ropstvo i za gospodstvo. Francuz je vojnik po temperamentu, po samohvalisanju, ali ne podnosi disciplinu. Nijemac će se rado podvrgnuti najnesnosnijoj, uvredljivoj i teškoj disciplini; čak je pripreman da je zavoli, samo da ta disciplina stavi njega, točnije, njegovu njemačku državu iznad svih drugih država i naroda.

Kako drugačije protumačiti to ludo ushićenje koje je obuhvatilo cijelu njemačku naciju, sve, baš sve slojeve njemačkog društva u času kada su dobili obavijest o nizu sjajnih pobjeda njemačke vojske i, napokon, o osvajanju Pariza? Svi su u Njemačkoj jako dobro znali da će izravni rezultat pobjeda biti odlučna nadmoć vojnog elementa, koji se je već prije odlikovao prekomjernom drskošću; da će prema tome, slijediti u unutrašnjem životu trijumf najgrublje reakcije, i što? Nijedan, ili gotovo nijedan Nijemac se nije zabrinuo, naprotiv, svi su se ujedinili u jednoдушnom ushićenju. Sva se je švapska opozicija rastopila kao snijeg pod sjajem sunca novog cara. Nestala je narodna stranka, a birgeri, plemići, seljaci, profesori, umjetnici, književnici, i studenti zapjevali su u zboru u čast pangermanskog slavlja. Sva njemačka društva i grupe u inozemstvu priređivale su slavlja i klicale »neka živi car!«, onaj isti koji je vješao demokrate 1848. godine. Svi liberali, demokrati, republikanci postadoše bismarkovci; čak i u Sjedinjenim Državama, gdje se je moglo, čini se, naviknuti na slobodu, ushićeni milijuni njemačkih doseljenika slavili su pobjedu pangermanskog despotizma.

Ta činjenica, koja se dogodila svuda svim Nijemcima, ne može biti prelazna pojava. Ispoljuje duboku strast koja živi u duši svakog Nijemca, strast koja sadrži kao nerazdvojne elemente zapovijed i poslušnost, gospodstvo i ropstvo.

A njemački radnici? Njemački radnici nisu ništa učinili, ni jedne energične izjave simpatija, suosjećaja za radnike Francuske. Bilo je nešto malo mitinga gdje je rečeno nekoliko fraza u kojima je pobjedonosni nacionalni ponos bio kao malo tiši uz izjave međunarodne solidarnosti. Ali nitko nije pošao dalje od fraza, a u Njemačkoj se je tada moglo ponešto započeti i učiniti, sva je vojska Njemačku napustila. Istina je da je bilo mnoštvo radnika pozvano u vojsku gdje su uzorno vršili dužnosti vojnika, tj. tukli su, davili, klali i strijeljali sve na zapovijed pretpostavljenih, a i pljačkali su. Nekoji od njih, izvršavajući na opisani način svoje vojničke dužnosti, istodobno su pisali jako žalostiva pisma »Volksstaatu« u kojima su žarkim bojama opisivali barbarske postupke koje je njemačka vojska činila u Francuskoj.

Bilo je, ipak, nekoliko primjera jače opozicije: kao prosvjedi plemenita starca Jacobyja, zbog čega su ga bacili u tvrđavu; prosvjedi gospode Liebknechta i Bebela koji se sve do sada nalaze u tamnici. Ali to su pojedinačni i jako rijetki primjeri. Ne možemo zaboraviti članak koji je izašao 1870. u »Volksstaatu« u kome se je otvoreno iskazivalo pangermansko slavlje. Počinjao je slijedećim riječima: »Zahvaljujući njemačkim pobjedama, povijesna inicijativa je definitivno prešla od Francuske u Njemačku; mi smo Nijemci...« itd.

Ukratko, može se reći, bez izuzimanja, da je u Nijemaca prevladavao i do sada prevladava euforični osjećaj vojnoga i političkog narodnog slavlja. Evo na što se, uglavnom, oslanja moć pangermanske carevine i njezina velikog kancelara, kneza Bismarcka.

Osvojena bogata područja, bezbrojno mnoštvo osvojenog oružja i napokon pet milijardi, koji omogućuju da Njemačka drži golemu, izvrsno naoružanu i usavršenu vojsku; stvaranje carevine i njezino organsko podvrgavanje pruskome despotizmu, naoružavanje novih tvrđava i, napokon, stvaranje ratne mornarice – sve to, razumije se, značajno pomaže jačanju pangermanske moći. Međutim, njezin glavni oslonac ipak su duboke i nedvojbene narodne simpatije.

Kao što je rekao jedan naš švicarski prijatelj: »Sada svaki njemački krojač koji živi u Japanu, u Kini, u Moskvi osjeća iza sebe njemačku ratnu mornaricu i svu njemačku snagu; ta ponosna svijest dovodi ga do ludog ushićenja; napokon je Nijemac doživio da može kao Englez ili Amerikanac, oslanjajući se na svoju državu, ponosno reći: Nijemac sam«. Istina je da Englez ili Amerikanac govoreći: »Englez sam«, »Amerikanac sam«, govori tim riječima, »slobodan sam čovjek«; Nijemac pak govori: »Rob sam, ali je zato moj car jači od svih careva, i njemački vojnik, koji me ugnjetava, sve će vas prigrijeti«.

Hoće li ta spoznaja dugo zadovoljavati njemački narod? Tko može odgovoriti? Tako je dugo čeznuo za blaženstvom jedinstvene države, jedinstvene batine, koja se je tek sad ostvarila, da treba vjerovati da će još dugo, veoma dugo u tom blaženstvu uživati. Svaki narod ima svoj ukus, a u njemačkom narodu nadvladava ukus jake državne batine.

Da će usporedo s državnom centralizacijom početi i već su se počele u Njemačkoj razvijati opake osnove, sav razvrat, svi uzroci unutarnjeg raspada, koji su neminovno vezani za široke političke centralizacije, u to nitko ne može sumnjati. To manje se može sumnjati što se već naočigled sviju odvija proces moralnog i umnog propadanja; treba samo čitati njemačke časopise, najkonzervativnije ili umjerene, a da svuda nalazimo strahovite opise razvrata što je osvojio njemačko društvo koje je, kao što je poznato, najpoštenije u svijetu.

To je neminovno rezultat kapitalističkog monopola koji uvijek i svuda prati jačanje i širenje državne centralizacije. Privilegirani kapital i skoncentriran u malobrojnim rukama, postao je, može se reći, u ovom času duša svake političke države, koju financira samo on, a za uzvrat ima pravo neograničene eksploatacije narodnog rada. S financijskim monopolom nerazdvojivo je povezana buržoaska igra i isisavanje iz narodne mase, a također iz sredine male i srednje buržoazije, koja postupno osiromašuje, posljednje pare, s pomoću dioničarskih proizvodnih i trgovačkih društava.

Usporedno s buržoaskom i dioničarskom špekulacijom u buržoaskoj sredini nestaje stara trgovačka čestitost, utemeljena na štedljivosti, skromnosti i radu; rađa se opća težnja za brzim bogaćenjem; a budući da se to može postići samo prijevarom i pomoću takozvanog zakonitog, a također i nezakonitog, ali samo spretnog lopovluka, onda neminovno mora nestati staro filistarško poštenje i savjesnost.

Zanimljivo je kako brzo naočigled nestaje glasovito njemačko poštenje. Njemački poštenu filistar bio je neopisivo uzak i glup; ali pokvareni Nijemac, to je tako ogavna stvar da za njegov

opis nema riječi. Francuz pokriva pokvarenost gracijom, finom i privlačnom pameti; njemačka pak pokvarenost, koja ne zna za mjeru, ničim nije prikrivena; zjapi u svoj svojoj ogavnoj, gruboj i glupoj golotinji.

Usporedo s tim novim ekonomskim pravcem, koji je osvojio njemačko društvo, iščezavaju po svoj prilici i sve vrline njemačke misli, njemačke umjetnosti, njemačke znanosti. Sveučilišni profesori postali su lakaji više nego ikada prije, a studenti više nego ikada opijaju se pivom za zdravlje i u čast svog cara.

A seljaci? Ostaju u nedoumici. Potiskivani i sustavno tjerani u toku nekoliko stoljeća u tabor reakcije, kamo je seljake tjerala najliberalnija buržoazija, sada u golemoj svojoj većini, osobito u Austriji, u srednjoj Njemačkoj i u Bavarskoj predstavljaju najsigurniji oslonac reakcije. Još će proći mnogo vremena dok će uvidjeti i shvatiti da jedinstvena pangermanska država i car sa svojim bezbrojnim vojnim, građanskim i policijskim kadrovima upravo njih ugnjetava i pljačka.

Napokon, radnici. Njih su zbunili njihovi politički kolovođe koji se bave književnim pokusima i judaizmom. Njihov položaj, istina, postaje iz godine u godinu sve teži, i o tome svjedoče ozbiljne bune koje među njima nastaju u svim glavnim industrijskim točkama Njemačke. Gotovo da ne prođe mjesec, pa i tjedan, a da se ne dogode neki ulični nemiri, ponekad čak i sukobi s policijom u bilo kojem njemačkom gradu. Ali iz toga ne treba izvlačiti zaključak da je blizu narodna revolucija, najprije zbog toga jer sami kolovođe mrze revoluciju poput bilo kojeg bourgeois i boje se, premda i govore o njoj neprestano!

Zbog te mržnje i straha usmjerili su cjelokupno radništvo na put takozvane zakonite i mirne agitacije, kao rezultat obično dolazi izbor jednog ili dvojice radnika ili čak izbor bourgeois, koji se bavi književnošću, iz stranke socijalnih demokrata u općenjemački parlament. Ali to nije samo neopasno, štoviše, izvanredno je korisno za njemačku državu, kao gromobran, kao ventil.

Napokon, već samo zbog toga ne treba očekivati njemačku revoluciju što je u glavi, značaju, temperamentu Nijemaca izvanredno malo revolucionarnih elemenata. Nijemac će pričati protiv svakog pretpostavljenog, čak protiv cara do mile volje. Njegovim moralnim raspravama neće biti kraja; ali upravo te moralne rasprave, iscrpljujući njegove umne i moralne snage, i onemogućavajući njihovu koncentraciju, spašavaju ga od opasnosti revolucionarne eksplozije.

Pa i na koji način bi se moglo revolucionarno raspoloženje suglasiti u njemačkom narodu s nasljednom poslušnošću i težnjom za nadmoći, koji predstavljaju, kao što smo već nekoliko puta napomenuli, temeljne crte njegova bića? I znate li koja težnja danas prevladava u svijesti ili instinktu svakog Nijemca? *Težnja široko, daleko rasprostraniti granice njemačke carevine.*

Uzmite Nijemca iz bilo kojeg društvenog sloja, i bit će puno ako nađete jednog na tisuću, što pričam, na deset tisuća Nijemaca, koji vam na glasovitu pjesmu Arndta neće odgovoriti:

»Ne, ne, ne, njemačka domovina mora biti šira«.

Svaki Nijemac misli da je tek počelo stvaranje velike njemačke carevine, i da bi se to dovelo dokraja neophodno je pripojiti joj svu Austriju, osim Mađarske, Švedsku, Dansku, Nizozemsku, dio Belgije, još jedan dio Francuske i cijelu Švicarsku s Alpama. To je njegova strast koja danas prigušuje u njemu sve ostalo. Ta strast također upravlja danas i cjelokupnim djelovanjem socijaldemokratske stranke.

I nemojte misliti, da je Bismarck tako vatreni neprijatelj te stranke, kao što se pravi. Previše je pametan da ne bi vidio kako mu ona služi kao pionir, šireći njemačku državničku misao u Austriji,

Švedskoj, Danskoj, Belgiji, Nizozemskoj i Švicarskoj. U širenju te njemačke ideje sastoji se danas glavna težnja g. Marxa, koji je, kao što smo već primijetili, pokušavao u Internacionali da u svoju korist obnovi podvige i pobjede kneza Bismarcka.

Bismarck drži u rukama sve stranke i teško da će ih predati u ruke g. Marxa; on sada predstavlja nešto veće nego što je papa i nego što je klerikalna Francuska, koja je vođa evropske, može se čak reći, svjetske reakcije.

Francuska reakcija je nakazna, smiješna i dokraja ništavna, ali nipošto nije opasna. Previše je bezumna, previše besmisleno proturjeći svim težnjama novog društva, ne spominjajući proletarijat, već težnjama same buržoazije, svim uvjetima državnog postojanja, a da bi mogla postati zaista sila. Sva je ništa drugo do bolne, očajne konvulzije umiruće francuske države.

Sasvim je nešto drugo pangermanska reakcija. Ona se ne hvali grubom i glupom proturječnošću u odnosu na suvremene zahtjeve buržoaske civilizacije, naprotiv, na sve moguće načine nastoji da u svim pitanjima postupa u potpunoj suglasnosti s njom. Vještinom da najliberalnijim i čak demokratskim oblicima prikriva svoje despotske postupke i poslove, nadmašila je svog učitelja Napoleona III.

Pogledajte, na primjer, u pitanju religije. Tko je preuzeo smionu inicijativu da se odlučno usprotivi srednjovjekovnim pretenzijama papskog prijestolja? Njemačka, knez Bismarck, koji se nije prepao intriga jezuita, koji su posvuda rovarili protiv njega: i u narodu, koji bune, a prije svega na carskom dvoru, koji je još izvanredno naklonjen lažnom bogomoljstvu svake vrste; nije se prestrašio čak ni kame, otrova, s pomoću kojih, kao što je poznato, imaju odavno običaj da se otresu opasnih protivnika. Knez Bismarck je tako snažno istupio protiv rimokatoličke crkve, da je čak stari i dobroćudni Garibaldi, junak na bojnopolju, ali prilično loš filozof i političar, koji je najviše mrzio popove, tako da je bilo dovoljno proglasiti sebe njihovim neprijateljem, pa bi takva čovjeka Garibaldi odmah proglasio za najnaprednijeg i najliberalnijeg; sam je Garibaldi, ponavljamo, nedavno objavio ushićenu slavopojku u korist njemačkog velikog kancelara i proglasio ga oslobodiocem Evrope i svijeta. Siromah general nije shvatio da je danas ova reakcija neusporedivo gora i opasnija od crkvene reakcije, koja je opaka, ali nemoćna, zato jer danas nikako nije moguća; da je danas državna reakcija opasnija, da je još uvijek moguća, da predstavlja danas posljednji i jedini mogući oblik reakcije. Mnoštvo takozvanih liberala i demokrata ne shvaćaju to ni danas, i zbog toga mnoštvo, poput Garibaldija, gleda na Bismarcka kao na pobornika narodne slobode.

Isto tako knez Bismarck postupa i u socijalnom pitanju. Zar nije sazvaio prije nekoliko mjeseci pravi socijalni kongres učenih pravnika i političkih ekonomista Njemačke da bi se strogo i pametno pretresla sva pitanja koja danas zanimaju radnike. Istina je, ta gospoda nisu ništa odlučila, pa i nisu mogla odlučiti, jer njima je bio postavljen samo jedan zadatak: kako olakšati položaj radnika, ni malo ne mijenjajući danas postojeće odnose kapitala prema radu, ili što je jedno te isto, kako učiniti nemoguće mogućim. Jasno je da su se morali razići, a da ništa nisu odlučili, ali ipak ostao je dobar glas da Bismarck za razliku od drugih državnika Evrope shvaća svu važnost socijalnog pitanja i da se detaljno bavi njime.

Napokon, potpunoma je zadovoljio političku taštinu njemačke rodoljubne buržoazije. Nije samo stvorio moćnu jedinstvenu pangermansku carevinu već ju je čak obdario najliberalnijim i najdemokratskijim oblicima upravljanja; dao joj je parlament koji se zasniva na svenarodnom izbornom pravu s neograničenim pravom raspravljanja o svim mogućim pitanjima, zadržavajući

---

razvoj Internacionale«, I dio, str. 301–365, 1873.

za sebe samo jedno pravo činiti i ostvarivati samo ono što odgovara njemu i njegovom caru. Na takav način dao je Nijemcima priliku za neograničeno brbljanje, za sebe pak je zadržao tri stvari: *financije, policiju i vojsku*, tj. svu suštinu prave države, svu snagu reakcije.

Zahvaljujući tim trima sitnim stvarčicama, on sada neograničeno vlada u cijeloj Njemačkoj, a preko Njemačke na čitavom kontinentu Evrope. Pokazali smo i, čini nam se, dokazali da su sve druge kontinentalne države ili toliko slabe da se nema što govoriti o njima, ili se još nisu oblikovale pa se i nikada neće oblikovati kao ozbiljne države npr. Italija, ili napokon, nalaze se u procesu rasula, kao Austrija, Turska, Rusija, Španjolska i Francuska. Između nerazvijenih s jedne strane, i ruševina s druge uzdiže se puna ljepote i snage veličanstvena zgrada pangermanske države – posljednjeg utočišta svih povlastica i monopola, ukratko, buržoaske civilizacije, posljednjeg i moćnog oslonca državnosti, tj. reakcije. Da, na evropskom kontinentu postoji samo jedna prava država – pangermanska; sve druge su samo potkraljevstva velike njemačke carevine.

Ta je carevina na usta svog velikog kancelara najavila rat na život i smrt socijalnoj revoluciji. Knez Bismarck izrekao joj je smrtnu osudu u ime četrdeset milijuna Nijemaca koji kao oslonac stoje iza njega. Marx pak, njegov rival i jalmnik, a iza njega svi kolovođe socijalnodemokratske stranke Njemačke, kao za potvrdu Bismarcku, također su sa svoje strane najavili očajni rat socijalnoj revoluciji. Sve to izložiti ćemo podrobno u slijedećem dijelu.

Vidjet ćemo da danas s jedne strane stoji kompletna reakcija, koja se ostvarila u njemačkoj carevini, u njemačkom narodu, koga obuzima samo jedna strast osvajanja i nadmoći, tj. vladanja; s druge strane, kao jedini pobornik oslobođenja naroda, milijuna radnika svih zemalja, diže svoju glavu socijalna revolucija. Za sada je usredotočila svoje snage samo na jugu Evrope: u Italiji, Španjolskoj, Francuskoj; ali uskoro će, nadamo se, dići njezinu zastavu i sjeverozapadni narodi, Belgija, Nizozemska i ponajprije Engleska, a onda, napokon, i svi slavenski narodi.

Na pangermanskoj zastavi je napisano: *čuvanje i jačanje države po svaku cijenu*; na socijalno-revolucionarnoj pak, na našoj zastavi, naprotiv, plamenim, krvavim slovima zacrtano je *rušenje svih država, uništenje buržoaske civilizacije, slobodna organizacija odozdo prema gore s pomoću slobodnih saveza – organizacija razularene nadničarske sirotinje, cijelog oslobođenog čovječanstva, stvaranje novog općeljudskog svijeta*.

Anarhistička biblioteka
Anti-Copyright

Mihail Bakunjin
Državnost i anarhija
Borba dviju stranaka u Međunarodnom radničkom društvu
1873.

Država i sloboda, Zagreb, 1979, str. 3–186
Preveli Radomir Venturin i Petar Gljebov

anarhisticka-biblioteka.net